YU ISSN 00015—8445

FORUM

SIJEČANJ – VELJAČA 1990

RADOSLAV KATIČIĆ / KNJIGA U DOBA KRALJA ZVONIMIRA
PETAR ŠEGEDIN / VIKTOR
RANKO MARINKOVIĆ / FUGA
SAMUEL BECKETT / BLAGODAT KIŠE
ANTUN ŠOLJAN / KNJIGOVODSTVO SVIJETA
PAVAO PAVLIČIĆ / OTVORENO PISMO CVIJETI ZUZORIĆ
MIROSLAV S. MAĐER / LEPRŠA TRG
ZVONIMIR MAJDAK / NEMOJTE ME VUĆI ZA JEZIK
OLINKO DELORKO / NOVI ZAPISI
NEDJELJKO MIHANOVIĆ / DELORKOVA POETSKA SPOZNAJA SVIJETA
IVAN GOLUB / OTKRIVEN SVJETLU I PODATLJIV SJENI
MAJA BOŠKOVIĆ-STULLI / FOLKLORNO DOGAĐANJE U GRADU DUBROVNIKU

U DVA NASTAVKA

VIKTOR PLATONOVIČ NJEKRASOV / MALA TUŽNA PRIPOVIJETKA

IN MEMORIAM

NIKOLA MILIĆEVIĆ / JURE KAŠTELAN

BIBLIOGRAFIJA

SELEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA
Knjige hrvatskih pisaca 1989.

1-2

FORUM

Osnivač i izdavač: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Trg Nikole Šubića Zrinjskog 11.
Uredništvo i uprava: Zagreb, Ulica braće Kavurića 1. Tel. 433-859.

FORUM

Uredički savjet: Razred za suvremenu književnost JAZU
Uređuju: Dubravko Jelčić, Slavko Mihalić (glavni i odgovorni urednik)
Tajnik: Ivan Pandžić
Korektor: Nada Anić

SADRŽAJ

RADOSLAV KATIČIĆ	KNJIGA U DOBA KRALJA ZVONIMIRA	5
PETAR ŠEGEDIN	VIKTOR	15
RANKO MARINKOVIĆ	FUGA	51
SAMUEL BECKETT	BLAGODAT KIŠE, ciklus pjesama u prepjevu Dragutina Dumančića	60
ANTUN ŠOLJAN	KNJIGOVODSTVO SVIJETA	68
PAVAO PAVLIČIĆ	OTVORENO PISMO CVIJETI ZUZORIĆ	77
MIROSLAV S. MAĐER	LEPRŠA TRG, ciklus pjesama	89
ZVONIMIR MAJDAK	NEMOJTE ME VUĆI ZA JEZIK	100
OLINKO DELORKO	NOVI ZAPISI	124
NEDJELJKO MIHANOVIĆ	DELORKOVA POETSKA SPOZNAJA SVIJETA	138
IVAN GOLUB	OTKRIVEN SVJETLU I PODATLJIV SJENI, ciklus pjesama	146
MAJA BOŠKOVIĆ-STULLI	FOLKLORNO DOGAĐANJE U GRADU DUBROVNIKU	161
U dva nastavka		
VIKTOR P. NJEKRASOV	MALA TUŽNA PRIPOVIJETKA, preveo Igor Živković	182
In memoriam		
NIKOLA MILIĆEVIĆ	JURE KAŠTELAN	216
Bibliografija		
D. J.	SELEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA	222

Forum izlazi mjesečno. Cijena pojedinom broju 15 din, dvobroju 30 din. Godišnja pretplata 150 din, za inozemstvo 40 $, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti. Narudžbe prima FORUM, Braće Kavurića 1, 41000 Zagreb. Žiro-račun Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 30102-678-66984. Devizni je račun JAZU: 25730-3205207 (Zagrebačka banka). Prilikom uplate molimo da se na virmanu odnosno na poleđini bankovne uplatnice označi da se doznaka odnosi na časopis FORUM.

Tisak: NIŠPRO »VJESNIK« — ZAGREB

FORUM

ČASOPIS RAZREDA ZA
SUVREMENU KNJIŽEVNOST
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Redakcijski savjet
RAZRED ZA SUVREMENU KNJIŽEVNOST JAZU

Uređuju
DUBRAVKO JELČIĆ, SLAVKO MIHALIĆ

Glavni i odgovorni urednik
SLAVKO MIHALIĆ

Tajnik
IVAN PANDŽIĆ

Tisak: NIŠPRO »VJESNIK«, Zagreb

FORUM

SIJEČANJ—LIPANJ
1990.

XXIX. GODIŠTE
LIX. KNJIGA

RAZRED ZA SUVREMENU KNJIŽEVNOST
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI
ZAGREB

FORUM

YU ISSN 0015-8445

FORUM

ČASOPIS RAZREDA ZA SUVREMENU KNJIŽEVNOST JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Godište XXIX. Knjiga LIX. Broj 1–2. Zagreb, siječanj–veljača 1990.

KNJIGA U DOBA KRALJA ZVONIMIRA*

Predmet je ovoga prinosa, dakako, književnost na području dalmatinsko-hrvatske crkve u drugoj polovici 11. stoljeća. Ako već uzimamo istaknutu osobu da nam se u njoj utjelovi to razdoblje, onda bi za to bio prikladniji splitski nadbiskup Lovro (1059—1099) od ikojega vladara, pa bio on i tako znatan kao što su Petar Krešimir IV. (oko 1058—1074/5) ili Dmitar Zvonimir (1075—1089). No kako nas devetstota obljetnica smrti kralja Zvonimira nuka da se sjetimo upravo njega, to je na skupu na kojem se razmatra on i njegovo doba svakako na mjestu pozabaviti se i time kako nam se pokazuje pismenost i književna naobrazba toga vremena. Doba se kralja Zvonimira i s toga gledišta uočava kao veliko.

Želimo li sažeti u jednu riječ što je prema našem današnjem poznavanju najizrazitija značajka vremena kralja Zvonimira kada se ono promatra filološkim očima, onda moramo reći da je to u sasvim osobitom smislu doba knjige. I kad kažemo »knjiga«, nije to samo izražajnija riječ za književnost, i ne uzima se ovdje zbog draži starinskoga ugođaja kojim odiše kada se rabi u tom značenju, nego je treba shvatiti u pravom i predmetnom smislu: Druga polovica 11. stoljeća i njegov kraj s prijelazom u 12., vrijeme je iz kojega

* Ovo je tekst referata pročitanoga 14. prosinca 1989. na znanstvenom skupu: *Zvonimir kralj hrvatski* — u povodu 900. obljetnice smrti kralja Zvonimira u Palači Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

raspolažemo najstarijim obilnijim podacima o knjigama i knjižnicama u hrvatskim stranama, a pergamentni svesci koji su došli do nas iz toga razdoblja, te u njima i danas možemo listati, ispunili bi čitavu policu. Zato ga i možemo opisati upravo kao doba knjige.

Najstariji popis knjiga uščuvan iz hrvatskoga srednjovjekovlja potječe iz vremena bizantskoga cara Konstantina IX. Monomaha (1042—1055), dakle baš iz polovice 11. stoljeća. Tada je neki ban i ujedno carski protospatar, kojemu je od imena ostao zapisan samo inicijal *S*, poklonio benediktinskom samostanu sv. Krševana u Zadru novosagrađenu i potpuno opremljenu crkvu. Njezin je inventar podrobno pobrojen i popisan u darovnici[1]. Među ostalim dragocjenim predmetima tu se navode i knjige: ... *III libros missales, I passionario, III omelie, smaragdum I, duo antiphonaria, II manuale, splalteria IIII, imnaria II, brebiarium I* ... Uvrštena među druge crkvene predmete, popisana grubom i slabo školovanom latinštinom, pokazuje nam se tu čitava mala biblioteka: tri misala, jedna knjiga s legendama mučenika, tri knjige crkvenoga govorništva, knjiga za obrazovanje redovnika nazvana po opatu Smaragdu, dvije knjige liturgijskih pjesama za izmjenično pjevanje, dva priručnika s liturgijskim propisima, četiri psalterija, dvije knjige himana i jedan časoslov. To je knjižnica koja nadmašuje samo najnužnije bogoslužbene potrebe. Ima tu štiva i za produbljivanje vjerske naobrazbe. To nam pak pokazuje što se u ono doba smatralo da treba crkvi ako će biti primjereno opskrbljena knjigama. Time se otvara nov i vrlo konkretan uvid u književni život i uvjete književne naobrazbe hrvatskoga srednjega vijeka oko polovice 11. stoljeća.

Kada je Čika, kći Dujma i Većenege, godine 1066. osnovala ženski samostan sv. Marije u Zadru, nabavila je, dakako, i knjige za njegovu crkvu. Nemamo njihova inventara nego je ostala samo zabilješka o jednoj kupnji[2]. Tamo stoji: *Duo ymnaria, unum matutinale, cereum laudum pro X et octo solidis, in candelis candeolisque ac arcella maiori X solidos dedi. Haec ego, Cicca abbatissa, in thesauro apposui nostro monasterio sancte Mariae* — »Za dvije knjige himana, jednu knjigu jutarnjih molitava, voštanicu koja se pali kada se pjeva u slavu kupila sam za osamnaest solida, za svijeće i svjećice i veću škrinjicu dala sam deset solida. To sam ja, opatica Čika, pridodala riznici našega samostana svete Marije«.

---

[1] CD (= *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae — Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*) 1, Zagreb 1967, 76, br. 56.

[2] CD 1, 103, br. 76.

Od polovice 11. stoljeća počinju se dakle javljati vijesti o knjigama. Tako je onda i za kralja Zvonimira. Godine 1080. osnovan je na poljičkom primorju benediktinski samostan sv. Petra u Selu. O tome je sačuvan zapis[3]. Počinje ovako: *In Christi nomine et eiusdem incarnationis anno millesimo octogesimo, indictione vero VIII, temporibus quoque domni Laurenti, venerabilis Spalatine sedis archiepiscopi, regi (!) Chroatorum Svinimiri, nec non Valizze prioris* — »U ime Kristovo i godine njegova utjelovljenja tisuću i osamdesete, a osme indikcije, i u vrijeme gospodina Lovre, svakoga poštovanja dostojnoga nadbiskupa splitskog, kralja Hrvata Zvonimira i Valice priora«. Spominje se dakle prvo godina, a onda vlast: crkvena, za njom svjetovna, i to hrvatska pa splitska. Osnivač se predstavlja kao *Petrus ego Zerni, qui et Gumay filius, una cum domina Anna, mea coniuge, filia scilicet May Favae,* što vjerojatno valja razumjeti ovako: »Ja, Petar Črnjin, koji se zovem i sin Gumajev, zajedno s gospođom Anom, svojom suprugom, to jest kćeri Maja Fave«. Na svečanost posvećenja došao je sam nadbiskup Lovro s drugim svećenicima. Okupili su se mnogi Splićani i Hrvati *(quam plurimi Spalatinorum Chroatorumque virorum).* Tada je nadbiskup zatražio od Petra Črnjina da opremi novoposvećenu crkvu. Ovaj je to odmah i učinio: *Nos vero pro viribus et nostro posse quaecumque tamen necessaria eiusdem dei servis dictantibus erant, optulimus ibi. In primis quidem competentia offitii missarum librum missalem I, calicem argenteum cum sua patena et omni apparatu misse, librum passionum sanctorum I, antiphonarium nocturnale I, psalterium I. Terras autem dedimus omnes quae in circuitu habentur aeclesiae* — »A mi smo pak, prema svojim snagama i koliko smo mogli, prinijeli sve što god je prema kazivanju onih slugu istoga boga bilo potrebno. Na prvom mjestu ono što pripada služenju mise: jednu misnu knjigu, srebrn kalež s pliticom i čitavim misnim priborom, jednu knjigu o mukama svetaca, jednu knjigu noćnih liturgijskih pjesama za izmjenično pjevanje, jedan psalterij. A dali smo i sve zemlje koje leže oko one crkve«.

Na prvom se dakle mjestu spominju knjige jer pripadaju među najpreče bogoslužbene potrepštine. U ovom ih popisu nije nabrojeno mnogo jer je to bilo tek prvo darovanje. Inventari knjiga istoga samostana sadržani u zapisima 13. stoljeća, no vjerojatno prepisani iz starijih, možda čak još s kraja 11, pokazuju kako se jako obogatila ta samostanska knjižnica i kako se poslije nije više sastojala samo od liturgijskih knjiga[4].

---

[3] CD 1, 172, br. 136.

[4] CD 1, 212, br. 173.

S kraja 11. stoljeća potječe, kako se čini, i inventar knjiga samostana sv. Benedikta u Splitu: *et I spalterium de X rom(anatis), et I antiphonarium de VI rom(anatis), et III libri pasionali (!), et II libri de missa, et I manualum, et I librum evangelium de nocte, et I librum de epistola Pauli, et II antiphonaria, I de die et I de nocte, et II libri de omelie et prophetarum, et breviarium, et ymnarium, et oracionalium, et regula*[5]. U knjižnici toga samostana bio je dakle jedan psalterij kupljen za deset romanata, jedna knjiga liturgijskih pjesama za naizmjenično pjevanje kupljena za šest romanata, tri knjige s legendama mučenika, dvije misne knjige, jedan priručnik liturgijskih propisa, jedna knjiga s noćnim čitanjima iz evanđelja, jedna knjiga s čitanjima iz poslanica apostola Pavla, dvije knjige s liturgijskim pjesmama za naizmjenično pjevanje: jedna za dnevno i jedna za noćno, dvije knjige s crkvenim govorima o prorocima, časoslov, knjiga himana, knjiga molitava i i pravila sv. Benedikta.

Već prve vijesti o benediktinskim samostanima u Hrvatskoj, one iz vremena kneza Trpimira i kneza Branimira, imaju veliko značenje za povijest knjige. Zna se da takvi samostani nisu mogli biti bez knjižnice i skriptorija, pa kako god skromno oboje isprva i bilo. Od polovice 11. stoljeća i do njegova kraja pokazuju popisi što su došli do nas koje su to knjige bile i kakva se književnost njegovala. Ona, koliko vidimo, ostaje u okvirima liturgijskih potreba, ali ne samo onih najpriprostijih, nego uključuje i nešto širu crkvenu naobrazbu.

Neke su od tih knjiga očuvane sve do današnjega vremena. Najstarija što je ostala iz ikojega grada carske Dalmacije čuveni je Splitski evangelijar *(Evangeliarium Spalatense)*. To je svečano četveroevandelje ispisano na pergameni poluuncijalom, još sasvim na kasnoantički način. O njegovoj velikoj starini ne može biti dvojbe, ali pitanja o mjestu i vremenu njegova postanka nisu još dobila pouzdane odgovore. Ta je knjiga služila kao svečano evanđelje splitske katedrale, iz kojega se čitalo pri službi božjoj na najveće blagdane. Istraživači koji su ga potanje proučavali dolazili su do različitih zaključaka. Svi se slažu u tome da je ta velebna knjiga vezana za splitsku crkvu od njezinih prvih početaka. Najprije se mislilo da je i nastala tamo, u katedralnom skriptoriju, kada je pod kraj 8. stoljeća osnovana splitska biskupija[6]. Onda su izneseni

[5] CD 1, 211, br. 172.

[6] Usp. V. Novak, *Najstariji dalmatinski rukopis Evangeliarium Spalatense. Paleografska studija o nepoznatoj školi poluuncijale osmoga stoljeća.* I. prilog Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku god. 1923, Split 1923.

razlozi za pretpostavku da je knjiga pisana u Italiji, vjerojatno u Raveni, i da je odande donesena u Split kad se tamo osnivala biskupija, i to po svoj prilici u drugoj polovici 7. stoljeća, onako kako to opisuje Toma Arhiđakon[7]. U najnovije se pak vrijeme obrazlaže mišljenje da je ta knjiga izrađena u kasnoantičkoj Saloni, a poslije njezina pada da je prenesena u Split i tamo postala svečano evanđelje nove katedrale[8]. Ako to stoji, Splitski bi evangelijarij bio najpoglavitiji spomenik kontinuiteta latinske pismenosti u Dalmaciji od antike do srednjega vijeka.

Trebat će pričekati da se pokaže i valjano odmjeri težina argumenata. Sigurno je, međutim, jedno. U tu su splitsku knjigu novopostavljeni dalmatinski biskupi upisivali zakletve poslušnosti svojemu metropolitu, splitskomu nadbiskupu Lovri: Petar osorski, Grgur hrvatski (kninski), Vital rapski, Andrija zadarski i Petar krčki[9]. Tako je ta najstarija nama poznata dalmatinska knjiga bila osobito znatna upravo u doba kraljeva Petra Krešimira i Dmitra Zvonimira. Živo nam svjedoči o njem.

Starija od toga doba je druga splitska knjiga, *Liber psalmorum*, koju je za nadbiskupa Pavla (1015—1030) pisao đakon Majon, kako je sam zabilježio u njoj. Nekoliko listova te knjige našlo se vrlo rano u knjižnici zagrebačke katedrale i tamo je onda uvezano zajedno s glavninom druge[10]. U doba kralja Zvonimira taj je psalterij vjerojatno još pripadao splitskoj katedralnoj knjižnici.

Iz druge polovice 11. stoljeća uščuvan je do danas čitav niz knjiga. Nekoliko ih potječe iz Zadra. Tamo je u samostanu sv. Krševana radio izvrstan skriptorij. U njem su još u 11. stoljeću izrađene jedna knjiga s legendama mučenika, dvije zbirke svih pjevanih dijelova mise i jedan časoslov, od kojih su doduše ostali samo ulomci[11]. Zato je više knjiga što su u drugoj polovici toga stoljeća i na prijelazu 12. izrađene u skriptoriju samostana sv. Marije u Zadru došlo do nas i svjedoči nam o književnoj kulturi onodobne

---

[7] Usp. C. Kniewald, *De Evangeliario Spalatensi*, Ephemerides liturgicae 71, Rim 1957, fasc. 1, 408—427.

[8] Usp. V. Popović, *Les Evangiles de Split*, Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France — 1987, Paris 1987, 266—289.

[9] CD 1, 100, br. 72; 113, br. 100; 184, br. 143; 187, br. 148; 203, br. 163.

[10] Čuva se u zagrebačkoj Metropolitanskoj knjižnici pod signaturom *MR 164.*

[11] Usp. G. Praga, *Lo »Scriptorium« dell'abbazia benedittina di San Grisogono in Zara*, Archivio di storia dalmata 7, 8, 9 (1929—1930) 291 i d.; N. Klaić—I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976, 108—109.

Dalmacije[12]. To su na prvom mjestu *Horae monasticae,* knjiga časova, koja sadrži službe i molitve *(Officia et preces)* raspoređene po danjim i noćnim satima za potrebe samostanaca[13]. Ta je knjiga vjerojatno pripadala Čiki, osnivačici i prvoj opatici toga samostana. Za njezinu kćerku i nasljednicu Većenegu pisana je 1096. ili koju godinu prije knjiga evanđelja *(Evangeliarium Vekenegae)* kaligrafski i iluminatorski izvrsno izrađena[14]. S kraja 11. ili s početka 12. stoljeća potječe Zadarska knjiga evanđelja *(Evangeliarium Iadrense),* koja je također proizvod istoga skriptorija[15]. Odande potječe iz toga vremena i jedan »brevijar«, knjiga oficija kojoj je prava namjena dosta zagonetna[16].

Baš za vladanja kralja Zvonimira, godine 1081, kako se većinom misli, ili 1070, još za vladanja Petra Krešimira, izrađen je u skriptoriju sv. Nikole, benediktinskoga samostana u Osoru, evangelijar *(Evangeliarium Absarense),* pisan dobrom dalmatinskom beneventanom i lijepo iluminiran[17]. U toj je knjizi sadržana i služba na veliku subotu pri paljenju crkvene svijeće. U njoj đakon čita himan: *Exsultet iam angelica turba coelorum* — »Neka već likuje anđeoska vreva na nebesima«. To je dalmatinska osobitost jer taj obredni tekst, tzv. *Exsultet,* koji se inače nalazi u sakramentarima i misalima, donose samo Osorski i Većenegin zadarski evangelijar,

---

[12] Usp. V. Novak, *Neiskorišćivana kategorija dalmatinskih historijskih izvora od VIII. do XII. stoljeća,* Radovi Instituta JAZU u Zadru 3, Zagreb 1957, 53—55.

[13] Nalazi se u oksfordskoj Bodleian Library pod signaturom *Canonici, Lit. 277.* Usp. Novak, nav. dj. 55 i Grgić kao u bilj. 16 str. 174—177.

[14] Nalazi se u oksfordskoj Bodleian Library pod signaturom *Canonici M. S. Bibl. Lat. 61.* Usp. Novak, nav. dj. 53—54; V. Novak — B. Telebanović—Pečarski, *Većenegin evanđelistar,* Starine JAZU 51, Zagreb 1962, 5—60; M. Grgić, *Najstarije zadarske note,* Radovi Instituta JAZU u Zadru 11—12, Zadar 1965, 269—252.

[15] Nalazi se u Marburgu u *Westdeutsche Bibliothek* pod signaturom Berlin, Theol. lat. quart. 278. Usp. Novak, nav. dj. 55; R. J. Hesbert, *Evangeliaire de Zara* (1114), Scriptorium 8 (1954) 2, 177—204.

[16] Nalazi se u knjižnici Mađžarske akademije u Budimpešti pod signaturom *Cod. lat. 8—0 5.* Usp. M. Grgić, *Dva nepoznata svetomarijska rukopisa u Budimpešti,* Radovi Instituta JAZU u Zadru 13—14, Zadar 1967, 125—229, osobito 169—225.

[17] Nalazi se u Vatikanskoj knjižnici pod signaturom *Borgianus Latinus 339.* Usp. Cagin, *Manuscrit du Musée Borgia,* Revue des Bibliothèques —1912, Pariz 1912, 41—73; F. M. Bannister, *Monumenti Vaticani di paleografia musicale,* Leipzig 1913, 127—128; V. Novak, *Notae palaeographicae, cronologicae et historicae,* Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva u Zagrebu, N. S. 15, Zagreb 1928, 191—192; isti, *Neiskorišćavana kategorija izvora* 47—48; A. Badurina, *Osorski evanđelistar,* Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju, Zagreb 1982, 201—205.

a u drugima ga nema. Na kraju toga obreda moli se za duhovne poglavare; papu, osorskog biskupa i opata samostana sv. Nikole. Poslije toga za vladara: *Memento etiam, domine, famuli tui imperatoris nostri N. cum omni exercitu suo, et famuli tui regi* (!) *nostri cum omni populo christiano, qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis, praemia aeterna largire digneris* — »Sjeti se također, gospodine, tvojega sluge cara našega N. sa svom njegovom vojskom i tvojega sluge kralja našega sa svim pukom kršćanskim, koji tebi prinose ovu žrtvu slavljenja, udostoj se udijeliti im vječnu nagradu«. Osorani priznaju u to doba dva vladara: od starine vrhovnoga, bizantskoga cara, i pod njime, ustoličenoga od novijega vremena, kralja Hrvata i Dalmatinaca. Redovnici benediktinskoga samostana sv. Nikole u Osoru molili su se iz toga evangelijara pri paljenju svijeće na veliku subotu za svojega kralja Zvonimira, kojega su se kršćanskom puku i sami pribrajali.

Istom tom 11. stoljeću, i to njegovoj drugoj polovici, pripada i misal *(Missale plenum)* pisan lijepom beneventanom. Upotrebljavao se na dalmatinskom području, ali je rano donesen u Zagreb i našao se među najstarijim knjigama katedralne knjižnice. Pomišlja se da bi mogao potjecati iz trogirskoga skriptorija, ali je moguće i to da je donesen iz južne Italije, možda i iz samoga Monte Casina[18]. Iz 11, a po mišljenju nekih još iz 10. stoljeća, potječe jedan sekvencionar, knjiga ritmiziranih i rimovanih liturgijskih tekstova, u kojoj se čuva tekstovna predaja 9. stoljeća[19].

Postaje tako svakomu razumljivo zašto je doba kralja Zvonimira s našega današnjega gledišta na osobit način doba knjige. Neposredno na nj nadovezuje se drugo ključno razdoblje. Godine 1094. osnovao je kralj Ladislav Arpadović zagrebačku biskupiju. Stvoreno je time novo kulturno i književno središte u hrvatskim zemljama. O tome rječito svjedoče preostaci najstarije knjižnice zagrebačke stolne crkve[20].

---

[18] Nalazi se u zagrebačkoj Metropolitanskoj knjižnici pod signaturom *MR 166*, Usp. V. Novak, *Scriptura Beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane*, Zagreb 1920, 72—79; isti, *Neiskorišćavana kategorija izvora*, 43—44.

[19] Nalazi se u franjevačkom samostanu u Šibeniku. Usp. M. Demović, *Eine unbekannte Quelle aus Šibenik (Kroatien) zur Erforschung der Sequenzen von Notker Balbulus*, Heiliger Dienst 35 (1981) 2, 84—89.

[20] Usp. F. Fancev, *Liturgijsko-obredne igre u zagrebačkoj stolnoj crkvi*, Narodna starina 10, Zagreb 1925, 1—16; D. Kniewald, *Najstariji zagrebački red i čin mise*, Croatia sacra 15—16, Zagreb 1938, 1—36; isti, *Zagrebački liturgijski kodeksi XI—XV stoljeća*, Croatia sacra 19, Zagreb 1940, 1—128; isti, *Zagrebački sakramentarij Sv. Margarete MR 126*, Serta Hoffilleriana, Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva

Latinska pismenost dalmatinsko-hrvatskoga područja u drugoj polovici 11. stoljeća pokazuje se u mnogo potpunijoj slici ako se uključe u razmatranje i epigrafski spomenici. Na natpisima ima i književnosti u užem smislu, osobito pjesništva[21]. Iz četvrtog desetljeća toga stoljeća potječe natpis zadarskoga prokonzula Grgura, prava latinska pjesma, rimovana na srednjovjekovni način[22]. Nadgrobni natpis nadbiskupa Lovre epigram je u heksametrima, koji srednjovjekovni duh i sadržaj odijeva u antičko ruho[23]. Ipak brka oblike: za pravi bi epigram trebali elegijski distisi, iza svakog heksametra pentametar. I veliki nadbiskup Lovro ipak ostaje duboko u srednjem vijeku.

Sasvim srednjovjekovan je po svojem obliku rimovani epitaf s groba kralja Zvonimira, koji nam je poznat samo iz mlađega prijepisa te se ne zna je li autentičan[24]. To je usko povezano s pitanjem o autentičnosti predaje o nasilnoj smrti kralja Zvonimira kod pet crkava na Kosovu, što će reći u Biskupiji kraj Knina.

Splitski đakon Dobro, čiji su stihovi s vrlo dojmljivom i sasvim srednjovjekovnom unutrašnjom rimom uklesani u sarkofag Petra Črnjina, osnivača i darovatelja benediktinskoga samostana sv. Petra u Selu, prvi je po imenu poznati pjesnik hrvatske književnosti[25].

Natpisi priora Maja i njegova rođaka Petra te nekoga Petra i njegove žene Dobrice, oba iz Trogira, pa natpis tepčije Ljubomira iz Kaštela Starog lijepi su primjeri latinske prozne pismenosti toga vremena[26].

---

u Zagrebu, N. S. 18—21 (1937—1940), Zagreb 1940, 453—464; M. Demović, *Glazbena zbirka*, Riznica zagrebačke katedrale, katalog izložbe, Muzejski prostor 31. ožujka — 15. rujna 1983, Zagreb 1983, 219—240. Na str. 233 iznosi taj autor mišljenje da su najstariji i najzanimljiviji rukopisi MR 126 i MR 165, oba iz 11. stoljeća, dalmatinsko-zagrebačkoga odnosno dalmatinskoga podrijetla, a ne francusko-ugarskoga, kako se mislilo, i naznačuje argumentaciju za takvo shvaćanje. Da bi se o tome doista moglo suditi, potrebno je temeljitije i podrobnije obrazloženje.

[21] Usp. J. Bratulić, *Hrvatska sredjovjekovna poezija latinskoga jezičnog izraza*, Croatica, god. 15, sv. 20/21, Zagreb 1984, 7—26, osobito 13—18.

[22] R. Mihaljčić—L. Steindorff, *Namentragende Steininscriften in Jugoslawien vom Ende des 7. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa, Beiheft Nr. 2, Wiesbaden 1982, 21, Nr. 27.

[23] Mihaljčić—Steindorff 65, Nr. 101.

[24] N. Klaić, *Historia Salonitana maior*, Beograd, 1967, 111—112; Mihaljčić—Steindorff 56, Nr. 89.

[25] Mihaljčić—Steindorff 74—75, Nr. 116; 77—78, Nr. 120.

[26] Mihaljčić—Steindorff 45—46, Nr. 70; 46, Nr. 71; 49, Nr. 78.

Kralj Zvonimir jedini je među vladarima Hrvata »od svoga jezika«, kako kaže kronika, kojemu su ime i naslov došli do nas na upravo tom jeziku, zapisani glagoljicom: *Z'v'nimir' kral' hr'vat'sk'i*, kako stoji na Baščanskoj ploči[27]. U njegovo se doba njegovala i glagoljaška književnost. O tome, međutim, svjedoče izravno samo natpisi. Valunska ploča, dvojezična i dvopismena, Plominski i Krčki natpis pripadaju vjerojatno drugoj polovici ili kraju 11. stoljeća[28], Baščanska ploča prijelazu iz 11. u 12. Iz Krčkoga natpisa i s Baščanske ploče saznaje se da su benediktanci postali nosioci i tradicije glagoljaške pismenosti. Treba dakle pretpostaviti da su u skriptorijima njihovih opatija nastajale glagoljske knjige slične onima latinskim koje posjedujemo iz toga vremena. Da je to doista bilo tako, svjedoče Bečki listići, ulomci glagoljaškoga sakramentara, koji je nastao nekako u isto doba kad i Baščanska ploča[29]. A i Kločev glagoljaš, zbirka crkvenih govora, bit će da je u 11. stoljeću negdje u hrvatskim stranama prepisan s makedonskog predloška[30]. Tako je vrijeme kralja Zvonimira, i ono neposredno poslije njega, također doba glagoljaške knjige, iako se o tome mnogo manje zna po neposrednim svjedočanstvima.

Obuhvatimo li pismenost i književnu kulturu dalmatinsko-hrvatske crkve u drugoj polovici 11. stoljeća jednim pogledom, pokazuje se da je to, ako mjerimo mjerilima onoga vremena, bilo doba procvata. To vrijedi osobito za književnost latinskoga jezičnog izraza. Tada je bilo osnovano dvadesetak benediktinskih samostana u kojima su nastala nova rasadišta književne naobrazbe. Taj su razvoj nosili poticaji koji su dolazili od velikoga crkvenog reformnog pokreta kojemu je ishodište bio Cluny u Francuskoj. Oni su u prvom redu oživljavali latinsko pisanje, ali su zahvatili i glagoljaško, koje time ipak nije oslabilo vezanost za ćirilometodsko ishodište svoje tradicije i nije prekinulo veze s ohridskom školom i slavenskom pismenosti u okviru Istočne crkve. Reformno papinstvo i njegovi ljudi u dalmatinsko-hrvatskoj crkvi nisu bili skloni glagoljaštvu, ali su se u vrtlozima tih burnih vremena i za njih našli zaklonjeni i mirni prostori, koje su oni umjeli trajno učvrstiti i dalje izgraditi, što se jasno pokazalo u 13. stoljeću[31].

---

[27] B. Fučić, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982, 44.

[28] Fučić 354, 282 i 223.

[29] Usp. V. Jagić, *Glagolitica*, Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Kl. Bd. 38. Beč 1890.

[30] *Clozianus, codex palaeoslovenicus glagoliticus, Tridentinus et Oenipontanus*, edidit A. Dostál, Prag 1959.

[31] Usp. R. Katičić, *Die Literatur des frühen kroatischen Mittelalters in ihren slawischen und europäischen Zusammenhängen*, Wiener Slavistisches Jahrbuch 28, Beč 1982, 27—52, osobito 45—50.

Za karakteristiku književnoga života u razdoblju kojim se ovdje bavimo osobito je zanimljiva jedna vijest Tome Arhiđakona o splitskom nadbiskupu Lovri, velikom suvremeniku kralja Zvonimira. Toma piše da je tada u Splitu boravio neki Adam Parižanin, izvanredno obrazovan u raznim umijećima, koji je putovao u Atenu da se tamo posveti grčkim studijima. Njega je nadbiskup Lovro primio iskazujući mu počast i zamolio ga da stare legende splitskih svetaca, salonitanskih mučenika Dujma i Staša, preradi tako da zadovoljavaju mjerila zahtjevnije stilistike. On je to rado učinio i uspješno je izvršio zadatak. K tomu je još ispjevao himne i sastavio metrički sve što se tada u crkvi pjevalo o svetom Dujmu[32]. Tu se lijepo očituje kako je val novoga uspona evropske književne naobrazbe na Jadranu zapljusnuo i hrvatsku obalu. To pak, kad gledamo na književnost, najbitnije obilježuje doba kralja Zvonimira.

Radoslav Katičić

[32] *Thomas Archidiaconus; Historia Salonitana*, digessit Dr. Fr. Rački, Zagreb 1894, p. 48 (caput 16); *Toma Arhiđakon, Kronika*, uredio i preveo V. Rismondo, Split 1977, 48—49. Do sada se nije moglo pouzdano utvrditi koji bi od latinskih tekstova legenda splitskih mučenika bila verzija Adama Parižanina. U popisu knjiga samostana sv. Petra u Selu navodi se i *psalterium cum litteris francigenis* (CD 1, 212, br. 173). I V. Novak, *Supertarski kartular*, Zagreb 1952, 38 pretpostavlja da je to merovinško pismo i da je vjerojatno upravo Adam Parižanin donio takav psalterij u Split.

VIKTOR

Život je samo sjen što luta, bijedni glumac,
Što se na pozornici razmeće, prodrhti
Svoj sat i ne čuje se više, on je bajka
Koju idiot priča, puna buke i bijesa,
A ne znači ništa.

Shakespeare: Mackbeth

1. SUSJEDI

Stanovali smo tada u istoj ulici: ja na broju 28, a on samo dva broja dalje od mene, dakle: na broju 30. Stariji sam bio od njega i već pravi činovnik, zapravo nastavnik na građanskoj školi, a on student, istina već stari student, ali i mladi pjesnik, koji je objavljivao u poznatim časopisima. Ipak, još nije imao svoje zbirke. Gospode, kada se samo sjetim, kakva je razlika bila između njega i mene! On slobodan, već takorekuć plovi u oblacima, a živi sa svojom starom, bolesnom majkom i tetkom, umirovljenicama, bez brige za svoj svakidašnji kruh, za krov nad glavom, dok ja, ja sam ukleti činovnik, životno vezan uz svoju mjesečnu plaću i uz svakodnevnu obvezu da budem tamo, ondje gdje mi se naredi. On je, eto, bio u poznatim revijama, a ja sam palio sâm svoje nepriznate rukopise. Dakle, ja u podzemlju, nad pepelom svojih »ostvarenja«, sâm i posve zatvoren u svojoj tragičnoj osami, a on, on u nebesima svijetlog priznanja. Kadikad mi se činilo da me on gleda i ogleda s visine kao već zapečaćenu sudbinu, koja će u svom činovničkom okviru i zakopana biti. Bila i nestala, a da je nitko nikada ni zapazio nije. On je taj, mislio sam, koji me tako jasno i objektivno vidi. A slika ta morala je biti mizerno tragična.

Ali jednom je obolio, pa mi poručio, po svojoj tetki, da ga posjetim tu, dva broja dalje, u našoj ulici. Najbolje bi bilo jednog

od onih poslije podneva kada nemam škole. Od tada je i počelo ovo naše bliže poznanstvo.

Njegova je obitelj stanovala u prizemlju i odmah, kroz vrata stana, izlazilo se i ulazilo u dvorište. Tu, u tom dvorištu sam ga i našao, nešto podalje od kućnih vrata. Bio je sâm. Ležao je u starom nekom chaise-longueu, prekriven sivom, iznošenom dekom. Bolestan je, dakle, pomislim. Sama glava izvirivala je iz tog naslonjača. Neobrijano lice gledalo me svojim žmirkavim očima, bez riječi.

— Gosparu Viktore, niste valjda ozbiljno bolesni? — upitao sam s određenom dozom obrambenog sarkazma.

— Više nego ozbiljno, ja sam sama bolest, moj gosparu Niko... — odgovarao je prilično prigušenim glasom. — Hvala vam[1] što ste došli. Teško mi je ovako bespomoćan gledati i slušati svijet... Ne vjerujete mi? Mislite da se pravim važan?

— Ne mislim — odgovorio sam oprezno.

— Ah, nemojte odmah početio s lažima, ja vas poštujem upravo stoga što ne lažete. Vi mnogo šutite, znam, i, čini mi se, kao da ne možete izreći laž. A sada, iz pristojnosti prema meni, i lažete, an? Zar to nije istina, moj gosparu Niko? — Govorio je on jedva čujnim glasom, začudo, blaženim smiješkom na svom licu, pa, misleći da me je zbunio, pokaže mi pokretom glave prema dvorištu, a tamo, o dva cementna stupa, bila je obješena jedna dječja ljuljačka. Okrenuo sam se i ugledao djevojčicu od nekih dvanaest godina, kako se ljulja punim, velikim zamasima, tako da joj je haljina, lepršajući, otkrivala noge visoko do samih bedara. Kada sam nanovo svrnuo pogled na njega, on se smiješio i, ne dižući ruke ispod pokrivača, rekao:

— Čudo... Čudo, zar ne?

Iznenađen, šutio sam, a on je odmah nastavljao:

— Ona to radi podmuklo, s užitkom, dražeći me... Ja — ona, ona — ja, već se duže vremena šutke promatramo, pa u mislima čak i razgovaramo. Sve šutke! Ne vjerujete? Znam, vi ste zapravo strašan čovjek, moj gospodine. A ja vam velim, ona je spremna na mnogošto o čemu vi i ne sanjate. Jesam li rekao istinu: »o čemu vi i ne sanjate?« Ah, ah, ah, moj gospodine, eto: mi se tako zajednički ljuljamo, njišemo, tonemo i izranjamo, a da ni jednu jedinu riječ nismo izmijenili.

— Od kada ona to radi? — upitam zbunjeno.

---

[1] U ovom tekstu dvije glavne osobe oslovljuju sa uzajamno sad s »vi«, sad s »ti«, već prema raspoloženju, koje im nameće situacija. Molim da se to uvaži.

— Čitav jedan sat i, vidite, ne prestaje ni sada kada ste vi došli. Znači: uvjerena je da ćete se i vi podati tome... Dođe mi da zaplačem, uskliknem, jer ja to osjećam kao jedinstven slučaj, koji ispunja čitav svemir. Ne, nemojte je gledati, razbit ćete naše zajedništvo. Eto, eto, već se zaustavlja i, zaista, sići će. Gledajte!... Sišla je.

Okrenuo sam se pod sugestijom njegovih riječi i vidio kako ona silazi s ljuljačke te, ne pogledavši nas, prođe dvorištem, uđe u kuću te nestane, ostavivši nas nama samima.

— Znam joj roditelje vrlo dobro.

— I?! — upitao sam gotovo provocirajući.

— I ništa, samo to: znam joj roditelje, a ipak... No, dosta o tome. — Pogledao me pažljivo i dodao: — A sada smo sami... Kako glupa osama, moj gosparu! Vi ne osjećate kako je ova osama glupa?... Ne, ne, vi to ne osjećate, vi, gosparu Niko, često mi se ukazujete zatvorenom škrinjom... Škrinjom?! Ali ne, ipak ne, to je i previše plemenito, ne, ne, više, zapravo, više drvena kištra. Ne ljutite se na mene? Ja sam u groznici, svjestan da niste u stanju živjeti ono što ja živim. Obloženi ste nekom strašnom korom. Napuklom, istina. Ni reći vam neću što sve doživljujem gledajući nju kako se ljulja. Ja — u groznici... Vi biste me prvi popljuvali kada biste sve znali... — On prestane govoriti i zagleda se u mene hladnim, nepomičnim pogledom. U jednom času osjetim kako iz tog pogleda izbija mržnja, mržnja na »staru, drvenu kištru«, a ja, braneći se, odgovorim:

— Pozvali ste me, gospodine Viktore, pa sam i došao, banuo zapravo u času koji nije prikladan, ali vi ipak ne možete tražiti od mene da svaki čas predočim sebi čitav svemir, pa i svaki vaš čas u njegovoj specifičnoj kakvoći...

— Vidi, vidi, pa to nije ni loše u »njegovoj specifičnoj kakvoći«. Da, možda vi i niste drvena, zatvorena kištra! Možda ste, ipak, barem škrinja. Tim bolje, tim bolje... Upali ste u jedan moj intimni čas... i ako me gledate živim okom, onda tim bolje. Mogu vam reći da bih ja htio dotaći te noge iznad kojih lepršaju skuti... Da, istina je, htio bih. I ne bih joj ništa učinio, ljubio bih ta koljena, bedra, toneći u svoj očaj, u svoje zločinstvo. Ah, eto, dotakli smo se zločina... Zlog-čina!

I on ušuti, a ja se oglasim:

— Zašto ste me zvali?!

Promatrao me je ciničnо i rekao:

— Jesam. Tako, samo nisam znao da ćemo upasti u, kako se ono kaže, in medias res... Ali, ja sam Viktor, ja pobjeđujem! Pobjeđujem i ovo »in medias res«. Vi mislite da se varam! Ne, ne, moj

slatki gosparu, ja bih i danas bio pobijedio, samo vi ste upali u polje iradijacije te prekinuli veze, ali... No, što dakle, došli ste, jer sam vas zvao, ali ipak: kako ja živim često u pornografiji!... Ostavimo, ostavimo to sada. Doći ću ja k vama i to neće imati nikakve veze s nekim zlim činom. — Zastane, razmisli časak, pa se opet javi: — To ne će, zaista, imati nikakve veze s nekim zlim činom.

Zašutio je i promatrao me.

— Dakle, mogu ići?... — upitao sam i ustao.

On je ostajao i dalje bez riječi.

2. OTKRIVA SE VIKTOR

Napustio sam ga kao i najobičnije, gotovo posvađen s njim, odlučujući da ga više neću posjećivati. Zašto me je zvao? Ne znam. Ta nije moguće zato da mi upriliči scenu s djevojčicom! Tko, uostalom zna?... Da, ali znao sam, ipak ću popustiti, jer i pokraj svega, on je, zaista, imao izuzetnih sposobnosti. Bio je otkrivač nekih stanja u međuljudskim odnosima, a naročito mi je bila zanimljiva njegova posebna igra oko zlog čina. Naravno, zao čin nas sve zanima. Moram dodati još to: pobjeda, odnosno pobijediti drugoga bilo je njegovo naročito zadovoljstvo, pa stoga i opterećenje. I da bih potvrdio to svoje uvjerenje o njemu, nastojao sam u svojem sjećanju naći potvrdu o njegovoj izuzetnosti, a to, već i sami vidite, nije bilo ni teško, pa su odmah iz mog sjećanja iskrsavala razna zbivanja, koja su to potvrđivala.

Hodajući, dakle, od njega prema svojoj kući, neraspoložen, nametnuo mi se jedan takav nedavni događaj, stoga sam i zastao želeći omogućiti doživljaju da se što jasnije otkrije. Da, jest, zbilo se to na ulici kojom sam obično išao prema svojoj kući. Ogorčen i tada. Susreo sam bio njega. Ukazao mi se, kao i obično, samovoljnim i bezobzirnim, tako da sam šutke išao uz njega, čekajući nestrpljivo čas kada ću — svrćući prema svojoj kući — rastati se od njega. No on je odjednom stao i zagledao se u zemlju šuteći. Zastao sam, dakako i ja, morao sam zapravo raditi ono što je i on radio, očekujući što će on opet izvesti. Dugo je stajao tako, pa se, napokon, udostojao i pogledati me:

— A vi mislite da mi hodamo ovako kako hodamo zato, jer to mi hoćemo, jer smo tako odlučili?

Šutio sam, a on, ne mičući se s mjesta, nastavljao je:

— Kadikad me spopadne ovakvo prokleto pitanje, pa se otkrijem takvim bezličnim sredstvom, kojim upravljaju razni, reći ću,

barem privremeni ciljevi, da, da me spopadne takav jad i očaj te ni sam ne znam što bih tada radio. Eto i sada, čini mi se, da bih trebao krenuti, okrenuti zapravo leđa svim tim ciljevima, razlozima, koji me gone kao bijednu životinju neku i učiniti... Što...? Da, što?... A odgovora nema i ja ostajem nepomičan na mjestu gdje se takav nađoh, ispunjen bezumnim očajem. Jest, a vi, poznajete li vi, zaista, bezumni očaj?

Šutio sam i dalje, a on, ne gledajući me i ostajući još uvijek na istom mjestu, nastavi:

— A ti, znam, nemaš takvih stanja, tebi je prirodno pokoravati se, čak ti se čini da sam ja lud, neuračunljiv, možda čak i to, da bi bilo najbolje napustiti me zauvijek... takvog! O stara škrinjo, kištro, jest, bolje kištro nego škrinjo! Robe, slugo jedna, besmislena pričo... Da, da, dobro je to: besmislena pričo! Jest, to ti moram reći, jer ja se, evo, ne mogu maći s mjesta... Odlazi, odlazi i ostavi me! Što čekaš? Da me vidiš robom, bijednikom, koji pognut hoda ulicom šiban besmislom prema glupim ciljevima.

Uozbiljim se, promatram ga časak sa sažaljenjem te pomišljam kako da mu pomognem, širim napokon ruke, a on prekriva svoje lice dlanovima i dalje ostaje na istom mjestu, pa čak, osjetim odjednom, plače, plače podrhtavajući ramenima i ja se ne mogu odhrvati poticaju da bojažljivo položim ruku na njegovo rame, ali bez riječi, jer ne znam što bih mu rekao. A, eto, čujem i njegov šapat:

— Eto, to je ipak kretnja-utjeha, dakle smisaona kretnja... Tu kretnju cijenim, jer sad znam da pokraj mene nije aparat-zvijer, nego netko, zapravo Netko... Ah, vi i ne znate što znači Netko, jer zar ja uopće znam tko ste vi? Svi su mi ljudi tuđi kao mehanizmi, stvari, a vi, eto, s vama ću krenuti i poći k cilju, poslušati taj prokleti cilj, ali u zajednici s kim? S nekim ukletim, kao što sam i sam... Ići ćemo zajedno poput onih Danteovih prokletnika u paklu... Zar ne, iako stara kištra, kadikad osjetite barem da ste u paklu... Idimo, idimo, budite bliže uz mene...

I tako, eto, idemo ulicama ne znajući ni sami kuda i kamo. To traje dugo, dugo, uz rijetke riječi, dok se on ne osjeti spasenim od svoje opsesije o nametnutim ciljevima. I kada se toga oslobodi, bez riječi mi pruži ruku rastajući se od mene.

3. POSJET OCU, ILI KILIMANDŽARO

A sad je već noć. U sobi sam. Vani jesen. Primio sam pismo od jedne književne revije, kojim me obavještavaju da će mi objaviti moju priču koja nosi ime »Noć«. Zadovoljan sam, ali nekako čudno

raspoložen. Mislim: zadovoljan si što će ti objaviti tu mračnu priču? Znači: objavljivanje ti *znači,* spasava te od crnine koja u toj pripovijetci živi. Zar ne? Pa ti, dakle, vrlo brzo rješavaš egzistencijalni mrak što te natjerao da ispričaš tu priču? Jeftino, ipak, zar ne? I gotovo se postiđujem tog svog stanja, ali tada se javilo kucanje na mom prozoru. Jest, moj stan je prizemni i prozor gleda na dvorište. Osluškujem. Kucanje se opet javi. Ustanem od stola i približim se prozoru te prigušenim glasom pitam:

— Tko je?

— Ja sam — odgovara mi glas u kojemu odmah prepoznajem onaj Viktorov. — Otvorite prozor — nastavljao je on.

I ja podižem rebrenice. Jest, on je: prepoznajem njegovu četinjavu kosu.

— Vi ste to, Viktore?! Koja vas sreća nosi k meni ovako kasno, gospodine Viktore? — Čudim se licemjerno te se naginjem nad prozorskim pragom da bih ga mogao bolje vidjeti i čuti.

— Morate mi pomoći, dobri moj čovječe — javljao se on gotovo plačućim glasom.

— Pomoći?!... Pa naravno, ali kako?

— To ću vam reći sutra i zato vas molim, ponizno molim... Ah, da: ostavimo »staru kištru«... Ja mislim da mi vjerujete. Dakle, ponizno vas molim da se nađemo sutra u osam sati ovdje, pred vašom kućom. Morat ćete me pratiti. Molim vas, nemojte mi reći: ne!

— Da, ali ja sam sutra u školi. Imam baš ujutro školu.

— Ah škola, da škola, to je čitav kontinent. Škola! Tko bi mogao preskočiti školu. Kontinent! Nego, što je škola prema sudbini?! Odvest ću vas k svome ocu!

— Sudbina?! Otac!... — čudio sam se i opet zbunjen, ali on je već i odlazio govoreći:

— Sutra, neizostavno sutra, u osam sati.

Nestao je, a ja sam ostao bez riječi. Ipak: sutra moram biti u školi! Eto, tako on sa mnom. Bljesnuti, zaprepastiti, iznenaditi... Spustio sam rebrenice i opet sjeo za svoj stol. Šapnuo sam sebi samome:

— Eto, kako on vlada mnome. Sreća je što ja imam školu u devet sati, a ne u osam. Oneraspoložen utrnuo sam svjetlo, skinuo se i legao u krevet. Da, ali ležeći s rukama ispod glave, iskrslo u meni pismo kojim me obavještavaju da će moja priča biti objavljena.

Sutra, u osam sati, bio sam ispred kuće prije njega. Jest, i to se mora meni dogoditi! Umjesto da on mene, moram ja njega če-

kati. No, on je to moje ogorčenje odmah pobrisao svojim glasnim govorom:

— Idemo, idemo... I hvala vam. A znao sam ja da ćete vi doći, ali ne ću vam ništa govoriti kamo idemo, sami ćete sve vidjeti. Da, jest, i nisam mogao bez vas... Jest, potrebni ste mi. To vi, uostalom, i sami znate. Hvala vam. Ući ćemo u tramvaj broj dvanaest i odmah smo tamo.

Ubrzo smo zaista stigli do tramvajske postaje, sačekali broj 12 i on me gotovo uvukao u tramvaj. Kao da se boji ne ću li mu, u posljednji čas, pobjeći. Čim smo krenuli on se smrknuo i ušutio. Sav prostor između nas bio je ispunjen drndavim lomotom tramvaja. Neočekivano, po običaju, obrati mi se:

— A muči li vas i to kamo idemo?

Pogledao sam ga začuđeno, ali nisam ništa odgovorio. Znao sam da je svaki razgovor s njim besmislen. Kao i obično zadovoljavao sam se svojim šutljivim monologom, a on je i nadalje nastavljao:

— Eto, još jedna, ili dvije postaje, pa smo tu... Ne bojte se, sve će biti u redu.

Njegovo uvjeravanje kako se ništa opasna ne će zbiti, budilo je u meni još veću nesigurnost i strah. To se vidjelo, vjerojatno, i na mom licu, jer se on počeo cerekati i ponavljati:

— Ne, ne, ništa ne će biti, vidjet ćete. Ta, zar ja nisam Viktor?!

Silazeći iz tramvaja već sam bio u panici. Razrasla se u mojoj svijesti misao: tko zna u što će me ovaj čovjek još uvaliti! Da, i znao sam da je taj moj strah strepnja »stare kištre«. Međutim, on je, žureći se, govorio:

— Razumljivo: činovnik, namještenik, osiguran čovjek i sada ga, eto, netko gura u pustolovinu... Prokleta bila sigurnost, naročito ona koja se plaća namješteništvom, bijedom plaće za stan i kruh... On bi još mogao i pobjeći! Hajde, hajde! — uhvatio me ispod ruke. — Sve je to igra na oštrici noža, a to vrijedi, moj Nikodeme, daleko, daleko više od osigurane mjesečne plaće... Ne boj se, budi pun čovjek, nemoj biti ovan... Uđi jednom sa mnom u opasnost! Slatko je to, vidjet ćeš, sjećat ćeš se toga za sva vremena, pa ćeš to i svojoj djeci pričati, jer ti ćeš sigurno imati i dječicu svoju... — govorio je neprestano dok smo išli širokom avenijom, a kada smo ušli u jednu od uličica što su je sjekle, on nekako povisi ton, pa se i njegovo govorenje ubrza, povisi kao da je promijenio dosadašnji registar: — Ha, ha, jedini moj prijatelju, onaj jedini kojemu mogu reći »stara kištro«, ti se nisi još oženio, a možda se nikad ni zaljubio nisi. To je, vidiš, vrlo značajno i dobro! Još bi moglo nešto od tebe biti. Zbilja. Ozbiljno mislim. Možda

ćeš jednom slijedeći mene i preskočiti neki jarak... A sad, sad nas, evo, blizu, posve blizu, cilju. Ha, ha, ha, u ovom času i vrijednom činu.

Panika je već vladala u meni. Zastao je bio pred velikom tamnosmeđom zgradom, otpustio mi ruku i posve izmijenjenim glasom rekne mi ozbiljno:

— Sada seriozno, prijatelju! Od ovog trenutka ni riječi više ne smiješ progovoriti, ako te ja ne upitam. Uz mene si i slijedit ćeš me kao sjena. Upamti: potrebna sjena!

A ja sam već bio izgubio sebe i doista se pretvorio u njegovu sjenu. Ušli smo u kratak, tamni hodnik, pa se tu sreli s dva policajca. Dakle, tu smo, sine mi: policija! Kako nismo mogli proći jedni uz druge, prilijepio sam se uza zid te tako propustio policajce, ali i njega da prođe pokraj mene, pa, čim su prošli, odmah sam potrčao za njim. On je već stajao pred nekim vratima i čekao me. Čim sam stigao i ne pogledavši me pokucao je na vrata te ušao, a ja, doista kao njegova sjena, za njim. Našli smo se u velikoj dvorani. Uz njezine zidove bile su smještene klupe i na njima okomito poredane puške. Dosta njih, ali više ni jednoga policajca. Desno od ulaza nalazio se veliki stol i na njemu, gotovo uza sam kraj stola, pult, ali tako, da je svojom lijevom stranom doticao zid. Za pultom je stajao policajac, bubuljičava, uska lica, lica posve tuđa i nepristupačna. Smatrao sam da je definitivno ugrožen moj činovnički život...

Viktor se približio pultu, a ja sam ga slijedio posve mehanički, bez riječi. Stajao je uz sam pult, posve uspravno, također sav u šutnji te čekao. Bubuljičavi čovjek ga je promatrao neko vrijeme, a zatim se, napokon, iz njegovih blijedih i uskih usana izvio glas koji je oblikovao slog:

— No?!

Viktor je šutio, a ja sam širom rastvorio oči i bez misli buljio u čovjeka za pultom. Zatim, još jednom, izleti iz usta bubuljičava čovjeka riječ:

— No?!

Viktor tada izvuče iz prsnog džepa papir neki i pruži ga bubuljičavom, opet bez riječi. Onaj uzme papir, još jednom pogleda Viktora, a zatim mene, pa se prepusti čitanju papira. Napokon uzeo prevrtati papire na stolu i zaustavi se na jednom te se najzad obrati Viktoru:

— I?!

Šutjeli smo obojica, a bubuljičavi je, čitajući, mrmljao nešto nerazumljivo, pa se opet obrati nama obojici:

— No?!... I?!...

Viktor je uporno šutio, ali ja sam nazreo na njegovu licu izraz koji je govorio: sad, ovaj čas, ja ću briznuti u jecaje, dok je bubuljičavi sve jasnije mrmljao:

— Jest, jest... Bezočno i opasno uznemirivao goste... Konačno provocirao tučnjavu, izbjegavajući podmuklo da se i sam tuče!... — Zatim nas prodorno pogledao te glasno rekao: — Be-zo-čno pro-vo-ci-rao tuč-nja-vu!... Huligani!

Posljednju riječ je gotovo kriknuo, a ja sam se pretvarao u gluho ništavilo, no ubrzo me probudi Viktorov glas:

— Gospodine... Da, gospodine, ako me još jednom nazovete huliganom... — Tu ga prekine krieštavi glas bubuljičavog:

— Što? Što? »Još jednom«, ako ja njega »još jednom« nazovem huliganom!...

— Jest, jest, gospodine, nazovete li me vi još jednom huliganom, popet ću se... Vi mislite da ne ću!?... Popet ću se, kažem vam, popet ću se na vrh Kilimandžara i tamo ću očajan gledati u nebesa... — Sve je to bilo izgovoreno također krieštavim glasom na rubu plača.

— Što?! Što?!... — Siktao je zaprepašteni i smućeni bubuljičavi, a Viktor se tada obraćao meni:

— Reci, reci, no reci, jesam li sposoban to učiniti?

Bubuljičavog to toliko zbuni, da je ostajao bez riječi, što je Viktor odmah iskoristio:

— On, moj pratilac šuti! Ne uzimajte mu to za zlo, on je, kako da kažem, »stara kištra« koju možete postavljati gdje hoćete i u nju smještati, također, što hoćete! Molim, uvažite to!

Bubuljičavi se snalazio: krv mu je šikla u glavu i sav već crven u licu, ustane, o stol osloni svoje ruke, pa ispruživši zatim desnu ruku s uperenim kažiprstom prema vratima počne se derati:

— Što?! Štooo?... Huligani, marš, marš napolje, huligani!

— Ali on — obraćao se sada Viktor meni: — on ništa nije kriv, uvažite sve komponente koje ga uzburkaše...

No bubuljičavi ništa nije slušao, on je i dalje držao ispruženu desnicu s uperenim kažiprstom prema vratima i derao se:

— Marš, marš. huligani...

Viktor me tada uhvatio za ruku, okrene i sebe i mene vratima, te lakim korakom krenemo prema izlazu, ostavljajući za sobom krieštući glas bubuljičava čovjeka da odjekuje dvoranom:

— Marš, marš napolje, ali mi ćemo se još vidjeti!

Na samim vratima Viktor se okrene te blagim glasom rekne:

— Ali mi ne želimo ništa drugo nego to: izaći van! Fuj, tata!...

I na ulici Viktor je šutio, tek kad smo se našli pod gustim krošnjama avenije, on je, ne okrećući se prema meni, superiorno govorio:

— Eto, sada, gospodine namještenič e, možete u svoju školu. Bili ste mi jako, jako potrebni. A ja, ja ću proslijediti svojim putem slobode kao njezina žrtva. Tako ja nazivam sebe: žrtvom slobode! Samo još jedna malenkost kao poputbina: čovjek iza pulta, koji se je tako derao na nas, nekad je bio ljubavnik moje mame i ja, ja sam, po svemu, njegov sin. Iako on sumnja u to, ipak: vječno ga progoni ta misao... Strašna zamka! Ne, nije lako biti, shvatite **biti,** zar ne?

Zastao sam i nisam mogao krenuti dalje, ali on je čekao da krenem. Napokon se izvije iz mojih usta nehotična riječ:

— A vaša je mama zaista bolesna?

Pogledao me oštrim pogledom, no ništa nije odgovorio. Tek onda kada sam mu ja pružio ruku, prihvatajući je, odgovori:

— Jest, bolesna je i mislim da će brzo umrijeti, a tata će ostati!... Zato i jest ono »...i očajan gledati u nebesa!«

Ušutismo te se bez riječi rastanemo.

Vratio sam se u svoju školu, zatim kući svom pismu kojim me obavještavaju da će u značajnom našem listu biti objavljena moja mučna priča, koja me oslobađa ovog mog poniženja u susretima s njim, tim Viktorom. Ali tata, njegov tata, to je sablasno. Jest, tada sam bio odlučio ponovno prekinuti svaku vezu s njim.

4. DVA SLOJA ŽIVOTA

Da, i nekoliko dana kasnije, upravo onda kada sam imao školu poslije podne, desio mi se opet nenadani susret s njim. Vraćao sam se kući. Gradsko je osvjetljenje oživljavalo ulice. Na trenutke javljao se u mojoj svijesti sadržaj pisma redakcije uvaženog časopisa, ali u meni više nije bilo zadovoljstva. Neka se i pojavi priča, pa što? Sve je na svijetu podjednako tužno. Stoici su imali pravo: treba se prvo osloboditi emocija! Ono što je za mene sada važno jest: prekinuti svaku vezu s njim, tim fatalnim čovjekom! Što sam ja sebi kada se puštam ovako voditi? On me je već posvojio. Mislim tako i krećem ulicom, uz same zidove kuća, kada se netko iza mene oglasi:

— Nikodeme! — I bio je to Viktorov glas. Odmah sam ga prepoznao.

Osvrnem se, ali nikoga nisam mogao zamijetiti, pa se vratim sebi i svojoj opustošenosti. Ipak, gle, netko me je već udarao po desnom ramenu:

— Nikodeme! Što je, izgubio si se... Nema te, nestao si...

Trgnem se i ugledam s lijeve svoje strane njega, Viktora. Već je hodao uz mene te, i ne gledajući me, govorio:

— E, moj Nikodeme, tako ti je to, a ja, vidiš, nisam zaboravio ono kako si me prošli put pitao za moju majku. Učinilo mi se da mi se ti takvim pitanjem osvećuješ zbog nečega. Istina, ja ne znam zbog čega... — Ušutio je zatim, pa smo tako išli neko vrijeme šutke, a ja, ne mogavši izdržati šutnju, upitao sam čudeći se:

— Ja?! Osvećujući se! — rekao sam, odmah se pokajavši što sam se tako olako upustio u razgovor.

— Dakle, prevario sam se?

— Očigledno... Zaista, već dugo vremena nisam vidio tvoju mamu — odgovorio sam posve prirodno, čudeći se i sâm takvoj svojoj snishodljivosti. Jest, on je vršio izuzetnu moć nada mnom.

— Nisi znao da je tako bolesna?

— Načuo sam bio nešto, ali ništa podrobnije nisam znao.

— Načuo sam bio nešto, ali ništa podrobnije nisam znao — ponovi on i odmah doda: — Kako priprosto rečeno!

Šutio sam, a on odmah i proslijedi:

— E pa posjeti me i odmah je možeš vidjeti. Teško je bolesna.

— I doći ću — rekao sam, ali to je ispalo nekako prijeteće.

— I doći ćeš! Eto, vidim, zar ne, ti mene ne voliš? To tvoje »i doći ću« zazvučalo mi je nešto prkosno, prijatelju. Znam, vrijeđam te svojim ponašanjem. Ali ja ne mogu drukčije.

— Čini mi se da ti treba neki sukob sa mnom?

— No, dobro, nećemo dalje o tome.

— Ali, ja bih zaista htio posjetiti tvoju mamu. Mi smo se uvijek razumijevali — čudio sam se opet sebi, što, i ne želeći, ulazim u već poznati mi način razgovora s njim.

— Da, znam, ona je uvijek rado razgovarala s tobom. Dakle, ja te čekam. Ideš kući sada?

— Idem.

— Pa onda možemo skupa. Tu smo već blizu.

— Da...

— Možeš i odmah, sad k meni.

— Ne, Viktore, večeras ne mogu, ali sutra bih došao.

Rastajući se bilo mi je prvi put nekako prijatno. Pa, eto, počeo je napokon postajati, očito mi biva, i neka potreba moja. Morao sam i to priznati sebi.

I sutra poslije podne, oko šest sati, pokucao sam na njegova vrata. Otvorila mi je starica, njegova tetka. Znali smo se, a i bila je obaviještena da ću se jednog od ovih dana pojaviti u njih.

— A stigli ste? — rekla je starica ponešto uznemirenim glasom. — Viktora nema, ali svaki čas bi se mogao pojaviti. Uđite, uđite... Ona, moja sestra, bolesna je, to znate, ali sve joj je lošije... Uđite, tamo u sobu »de ricevera«, popit ćemo kavu... E, Viktor će odmah doći, a ona spava. Bože moj, čitave dane spava. Bio je jučer i liječnik, ali što to koristi. Starost, starost, moj gosparu Niko — govorila je zatvarajući i otvarajući vrata, prateći me, zatim, hodnikom do sobe »de ricevera«. Ušli smo u tu sobu, koja se otkrila malenom, ispunjena bambusovim, građanskim pokućstvom tako da se jedva i kretalo u njoj. Sjeo sam za stol, a ona, malena, mršava starica, odmah se izgubila da bi pripremila kavu. Ostavši sâm razgledao sam tijesnu sobu, nagomilanu pokućstvom i odmah primijetio na zidu veliku fotografiju. Po svemu, onu obiteljsku: Viktor, dječak od šest godina, u sredini, a s jedne strane čovjek, bradat, živa pogleda, s kiticom cvijeća u zapućku (otac!) i, s druge strane, mlada žena, visoke frizure, u svilenoj bluzi, s ogrlicom oko vrata te velikim brošem odmah ispod grla (mama!). Naravno, zanimali su me i roditelji, ali posebno on, kao dječak — Viktor. Bradati je čovjek imao široko rastvorene dobre oči, a žena se držala napeto, pogledom usmjerenim lijevo, prema svom djetetu: odlučna, gotovo prkosno — lijepa žena. Dječačić, među njima, bio je kao dodan. Ne, nije bio — činilo mi se! — među roditeljima. Lice još nije bilo razvijeno, tek oči, pomalo žmirkave, gledale su vas oštro. I moram priznati, iznenadila me ta slika: ne, nikako mi nije izgledala ilustracija male obitelji, pa ni to mi se nije učinilo mogućim, da je, naime, taj dječak, između ponosne gospođe i tog finog čovjeka, onaj Viktor što sam ga ja poznavao. Slika me počela zaokupljati. Sve mi se više ukazivala značajnom za razumijevanje Viktorove sudbine.

Osjetio sam se neugodno u tom zagušljivom prostoru. Ono što se javljalo u meni, kada sam bio s Viktorom u razgovoru, iskrslo je tu, u toj sobi. I čim se starica nanovo pojavila odahnuo sam, a ona me odmah obavještavala kako je pristavila kavu te kako će ona za čas biti gotova, a usput je pogledala i nju, bolesnicu, koja spava i to, Bože mi prosti, govorila je starica, uvijek s ustima rastvorenim, a ta su usta tako ukočeno razjapljena, da joj se ukazuje mrtvom i toga se boji, jest, jest, možete se vi smijati tome, ali ja se bojim...

Za čitavo vrijeme njezina duga govora promatrao sam je i sve mi je bilo kao da će sad-na taj govor njen prijeći u onaj superiorni ton kakav je imao Viktor, u razgovoru sa mnom.

— Ako želite sad vidjeti moju sestru, molim, izvolite, ali bilo bi bolje da to učinite s njim, Viktorom. Možda bi se on i ljutio, ako bismo razgovarali s njom bez njega... On je čudan, vi to sigurno znate... A, evo, čini mi se i došao je... — Zastala ona časak napeto osluškujući. I, zaista, čulo se neko šuškanje u hodniku.

— Viktore! — oglasila se starica slabim glasom.

Nitko nije odgovarao, pa ona ponovno zazove:

— Viktore! Stigao si?

— Stigao sam — javljao se Viktorov glas.

— Došao je gospar Niko... Čeka te. Mama spava...

U sobu uđe Viktor i, ne osvrćući se na svoju tetku, pristupi meni.

— Dakle, ipak si stigao. Nisam vjerovao da ćeš svratiti.

— Eto, a ja ipak svrnuo.

— Čim ste ga počastili? — obrati se Viktor svojoj tetki.

— Pristavila sam kavu... Joj meni, a ja, razgovarajući, zaboravila na nju... Prekriživ̌ši se izleti iz sobe. Viktor se na to nije osvrtao. Približio mi se i rekao:

— Popit ćemo najprije kavu, pa ćemo onda u posjet mojoj mami. Ona, čujem, spava. Sjednimo. Čudno, koliko se vremena mi poznajemo, a ti si prvi put ovdje u našem stanu. Značajno! Ipak značajno! Neka. Bolje ikad nego nikad. Evo, tako ti ja stanujem. Značajno je to za mene. Znam. Ja sam samo u ovakvom ambijentu svoj. Zar ne? Jadno! Ipak, nije bez značenja. Pogledaj samo ovu sobu i ovo pokućstvo. Strašno... Samo, ja nisam htio ništa mijenjati i namještati po svom ukusu. Ne, ne! Neka mi uvijek bude prisutan protivnik. On!... Da, ali i ti... Vidim često se zagledavaš u tu sliku na zidu. Kako je samo uokvirena! Jest i to govori mnogo o meni.

Ušla je tetka s pladnjem i s dvije šalice kave na njemu.

— Evo kave, crnog božanstva! — izgovori tetka na moje iznenađenje. Čini mi se kao da hoće, izražavajući se tako, oponašati Viktora. — Nadam se da će biti dobra. Viktore, kušaj i reci jesam li se osramotila pred tvojim prijateljem.

— Sigurno je dobra, ti uvijek dobru kavu kuhaš. A sada pusti nas same.

Bez riječi tetka se povukla iz sobe.

Poslije kratke šutnje Viktor se oglasi, čudno, nekim gluhim glasom:

— Znam, optužit ćeš me da sam surovo neosjetljiv. Moram takav biti, jer se nedam uloviti u mrežu bilokakvih razgovora. Obvezuje

razgovor, a ja se ne želim obvezivati. Ne znam shvaćaš li što hoću reći? Ne, ja se ne dam voditi od drugoga... Moram stvarati razloge koji će spriječiti da budem mek. Naročito ne u ovakvom familijarnom ambijentu. Ponavljam: ovakvom, kakav je ovaj. No, da se vratimo slici. To smo mi: moja majka, otac i ja. Provincijski i siromašno, ali i do zla Boga neukusno. No, pij kavu, sigurno je dobra.

Uzesmo srkati kavu: šutljivo, bez riječi, kao da smo posve zaboravili zašto smo ovdje. Posvemašnja tišina je vladala prostorom, tek, tu i tamo, oglasio bi se šum neki iz kuhinje, a on, Viktor, odgovarajući činilo se, tim šumovima, rekne:

— Jeste li vi, Nikodeme, poznavali svoga oca? Ja svoga jedva... Ova slika na zidu nije vjerna, to jest nije, kao ovakva fotografija, snimljena u živo; komponirana je od tri posebne fotografije. Na ovoj, ja imam sedam godina, a moj otac je umro kada sam imao dvije i pol godine. Uopće ga se i ne sjećam...

— Ni ja se svoga ne sjećam — dodao sam. — A majke, nje se tek jedva sjećam. Ali... — htio sam mu postaviti pitanje o bubuljičavom kao ocu, no on me prekine:

— Najbolje je tako! — izjavi odrješito.

Pogledao sam ga čudeći se. Progutao sam tako i svoj odgovor.

— Ne slažete se? Vama se sviđa to što ste rođeni?

Osjetio sam udar i pomislio: aha, to je on... Počeo je. Sad će sigurno o bubuljičavom govoriti.

— Ne mislim o tome — odgovorim, a u svojoj svijesti jasno ugledah bubuljičavog, da, onakva kakav mi se ukazao kada je ustao te nas tjerao, uperivši prstom, prema izlazu.

— A ja vrlo često... Živjeti ovo što se živi... Mislite li vi da je jako zanimljiv ovaj vaš posjet? U jednom času sam ga poželio, ukazao mi se kao, možda, zanimljivim ponorom, a sada, evo, kad stojim u ovom svom času ne snalazim se... Ponor! Stan, brlog, uistinu je ponor onome tko vidi. Ni trunke sreće što ovo živim, pa ni nekakva smisla ne nalazim. Ako u ovom času uzviknem PORNOGRAFIJA! smatrat ćete me ludim, a uistinu sve je ovo oko mene neka sublimirana pornografija... Ha! Jeste li zadovoljni? I ponor, zaista, ponor... Čekajte! uzvikne on i ustane. — Samo čas... — okrene se te iz svog ormana iznese jedan od onih staromodnih, u pliš uvezenih albuma fotografija, pa sjedne i rastvori ga. — Samo čas, samo čas — šapne i nastavi prevrtati listove na koje su bile utaknute fotografije. — Da, jest, evo je! — Izvuče prilično požutjelu fotografiju te mi je pruži. Uzeo sam je i na njoj ugledao djevojčicu od dvanaestak godina kako se ljulja na ljuljašci privezanoj o dva cementna stupa. Ljuljanje je i tu, na fotografiji,

prouzročilo vjetar, koji je djevojčici dizao suknje tako da su se vidjela njena gola bedra.

— Na što vas to podsjeća? — upita on.

Gledao sam fotografiju, zatim njega, pa opet fotografiju. Ništa mi nije padalo na um, samo se u meni budio strah, jest, onaj poznati mi strah što se uvijek javlja u meni kada se srećem s njim. Ova tijesna soba, ispunjena teškim, starim pokućstvom, razbuktavala je sada u meni moj strah. A iza svega otkrivao se bubuljičavi... Da, bilo mi je kao da sam ulovljen od tog Viktora i sada se evo nalazim na pragu nekoga opasnog zbivanja.

— Ne možete se sjetiti? — prekidao je on tim pitanjem moje tjeskobno stanje. — Da, razumijem, kako biste se i mogli sjetiti! Ta vi ste vi, a ne ja, ne ovaj nesretnik: pornografija, pornografija!...

— Ah, pa da, to je ona ljuljačka iz vašeg dvorišta!

— Da, ljuljačka iz mog dvorišta! Kako divno izbjegavate pravi odgovor. Da, ljuljačka, ali i na njoj djevojčica, zar ne? Ta djevojčica je moja mama. Ha, čudno, zar ne?... Čovjek na policiji otac, a ovdje, na slici, majka! Gledate i ne shvaćate... Razumljivo... To vi, ali ja, ja ne samo što shvaćam nego i živim... Živim! Samo što ja to vama pričam, ja, koji sam zatvoren u tom življenju i nikako da iz njega izađem! Jest, jest... — govorio je on i dalje prevrćući listove albuma. — Sada bih vam morao pokazati i njega, svog oca... Jest, jest, evo ga. — On izvuče isto tako požutjelu sliku iz albuma, kao što je bila i slika djevojčice što se ljuljala na ljuljački privezanoj o dva nevisoka cementna stupa u dvorištu. — Povećanjem napravljena je ona uokvirena, na zidu, koja predstavlja našu obitelj. Naravno, izrezana je tako da se ne vidi ljuljačka.

Uzeo sam drugu sliku nalijepljenu na komad tankog kartona i gledao je, uspoređujući je sa slikom u okviru. Ova, što sam je držao u ruci, otkrivala mi se mnogo jasnijom. Prikazivala je čovjeka od nešto preko trideset godina samo, do pasa, u svečanom odijelu i sa stručkom cvijeća u zapućku. Čvrst, visok ovratnik s pomnjivo vezanom kravatom. Lice obraslo rijetkom bradom, srednje mala, gotovo nevidljiva usta. Okrugle oči živo gledaju u stranu, kao da izbjegavaju sresti pogled gledaoca. Da, i čitavo lice otkriva neku objektivnu dječju naivnost, ispunjenu čuđenjem. Gledajući to lice činilo mi se kao da iz njega ispijam čistu dobrotu i strah neki od mene, koji ga promatram.

— To je vaš otac? — upitao sam pogledavši ga pomnjivo kao da hoću upravo na licu mlada čovjeka, ispred mene, provjeriti je li

to na slici zaista njegov otac. Ta bubuljičavi je neprestano iskrsavao u meni.

Viktor je i dalje prevrtao stranice albuma, a ja sam uspoređivao sliku njegove majke s onom »oca«. Kakva razlika! »Otac« — ogledalo bojažljive iskrenosti, naivnosti te nekog gotovo djetinjeg čuđenja, što je to kako jest s njim, a ona, zatvorena u sebi i nepristupačna. Ljepota: čisto njezino sredstvo.

Viktor ustane, ode do otvorenih vrata i zovne tetku:

— Spava li, ili je budna? — pitao je.

— Spava — čuo je odgovor tetke.

— Svejedno, možemo ići, možda se i probudi.

Krenuli smo iz sobe, on prvi, ja za njim, te ušli u isto tako malenu, tijesnu sobu, s velikim dvostrukim krevetom. Jednostavna komoda nasuprot krevetu. Između kreveta i komode ostajao je tako tijesan prostor da se njime jedva i prolazilo. S jedne i s druge strane kreveta po jedna stolica. U krevetu je bila žena prekrita plahtom gotovo do vrata, a glava je ležala na nešto podignutom uzglavlju. Lice blijedo, oduljeno, s otvorenim ustima i sklopljenih očnih kapaka. Grubo obješena donja čeljust unakazivala je lice, ono se ukazivalo više mrtvo nego živo. Zastajao mi je dah. On joj se približi, sagne se nad nju i šapne.

— Mama... mama...

Ona se i ne pomakne, pa joj on lagano dirne čelo i opet šapne:

— Mama... mama...

Njezino se lice trzne i jedno se oko otvori, ali usta su ostajala i nadalje otvorena. On se oglasi:

— Ja sam, Viktor...

Tada se zatvorilo i otvoreno oko, a lice se nešto malo zgrčilo. Izgledalo je kao da će se i usta zatvoriti, ali to je potrajalo samo časak: čitavo se lice vraćalo u prvotno skamenjeno stanje. Viktor mi šapne:

— Ovako nepomično leži gotovo mjesec dana. Kakva je to kazna, ako netko kažnjava!... Dolazi nam svaki dan i časna sestra neka da pomogne tetki. Užas... Zašto si htio ovo vidjeti?!... Čista por...

Šutio sam i gledao ga kao neko ukleto čudo.

— Svijet, svijet! Život, ja... I biti normalan kao što je ova moja tetka. Ima časova kada podjednako mrzim i nju, nepomičnu u krevetu, kao i tu tetku, pa, napokon, i sebe sama. Eto, vidiš: postojati... Došli smo i otići ćemo, a ona će ostati sama. I majka! Kakvi bubnjevi, fanfare slave! Ipak sama! — On se okrene prema njoj i takne joj lagano rukom čelo. Šapne: — Mama, mi idemo u u sobu »de ricevera«. Poslije ćemo doći te pozdraviti... — Izlazio

je natraške prema vratima da bi je do posljednjog časa gledao, a ja sam ga, posve izgubljen, slijedio. Tek kod vrata pošao sam prije njega. On otvori vrata. Bez riječi smo došli u sobu »de ricevera« te sjeli za stol. Na njemu je još uvijek bio album s fotografijama.

Bio sam gotovo posve poremećen i jedva sam izbjegao živ poriv da ga upitam: »A bubuljičavi?« — ali on je već govorio:

— Zašto si htio ovo vidjeti?... Čudno, a meni se kadikad desi da ovdje, za ovim stolom, sjedim, moglo bi se reći, gotovo svjestan-nesvjestan i kada pomislim da treba ustati, ja više i ne znam kako da to izvršim, da, zaista, kako da krenem. Sve mi se čini da bi bilo prirodno zgrčiti se, skotrljati i puziti... — I dok je tako govorio držao je u rukama album sa slikama. Zagledao se neočekivano u nj te ostao tako dugo vremena, a onda ga bacio na stol te šapnuo: — Bilo bi bolje biti slijep... Ne vidjeti ovaj užas... Pornografija, sama pornografija! — Prekrije lice dlanovima, samo na kratak čas, pa opet uzme album i lupkajući njim po stolu ponovno se javi ogorčenim šaptom: — Ona tako, a ja moram živjeti svoj život normalno!... Moram! I to je užas... Eto, zar ne, uhvatio si me neki dan kako gledam ovu djevojčicu što se ljuljala na ljuljački. Sjećaš se? Ne, nisi to zaboravio, znam, čak si podmuklo mislio kako pokvarenjački gledam koljena i bedra njezina s kojih je vjetar lepršajući njima dizao haljine. Da, da, imao si pravo i iskreno sam ti rekao, kako bih svojim usnama rado dirnuo tu mladu, svježu put, ali... jest, mislio sam na tu fotografiju što sam ti je pokazao i na strašno ukočeno tijelo moje mame... To sam ja morao i zato nisam kriv, Nikodeme! Kakav je to pakao u meni! Mogu li reći i u nama?!... Pakao! Zašto pakao?... Jasno ti je, šutiš, i zato što šutiš ja ti moram reći: činovniče, zaštićeni, osigurani normalniče! A vidio si mog oca? Bože, kako ja volim to naivno, rastvoreno oko, jest, naivno, ali i koje sve vidi. Otišao je i više ga nema, moj Nikodeme! No, zašto ti ja sve ovo pričam? Da ti otkrijem sebe. Ali, ako sam ja nešto, onda sam taj moj »otac« kojega jedinog volim, volim ga kao anđela što se dogodio i nestao, a ona, moja mati, ona je užasna realnost i nju ne volim, kao što ne volim ni tu užasnu realnost. Govorim li krivo? Reci onda: krivo radiš... Ali ti šutiš i zato te ne volim, kao što, ponavljam, ni tu realnost ne volim. Kako je ona za mene zgužvana, pa još i ta dva oca!

Tu ga je prekinula tetka. Ušla je nečujno i odmah mu se obratila:

— Viktore, časna je poručila kako večeras ne može doći, morat ćemo je mi dvoje oprati i srediti za noć.

Viktor ju je pogledao ostajući bez riječi dulje vremena, a zatim se trgnuo i obratio mi se:

— Eto, moramo se vratiti... Žao mi je, ali to je tako: realnost zapovijeda. Prokleta bila! Ili misliš da bi bilo bolje početi se kotrljati po ovom podu vrišteći: pornografija, pornografija! Ali čekaj i pokazat ću ti jednu fotografiju što sam je isjekao iz novina.

Otvorio je album i po njemu prebirao neko vrijeme, a onda stao i izvukao iz njega sliku, zaista izrezanu iz novina. Ispod nje bila je skrita slika također na novinskom papiru.

— Pogledaj! — rekao je pružajući mi sliku.

Slika je predstavljala ležeći akt žene, koji je bio obučen u gornjem svom dijelu, a gol donji dio bio je spreman da primi čovjeka... Viktor je uzeo sliku od mene, metnuo je ispred sebe i, ne mičući pogleda s nje, šaputao:

— Eto, vidiš, nisi ni pročitao što piše ispod. Čuj: »Ja volim seks, samo nježno!« To veli ta žena »spremna primiti čovjeka«. Našao sam ovu sliku u nekom plejbojskom listu. I koliko sam je puta gledao! Promatrao sam tu glavu što te gleda velikim, crnim očima, pravilno rezanim, to čisto, visoko čelo s bujnom, crnom kosom, taj pravilni nos i smirena usta, gotovo bez smiješka. Gotovo! Ipak, ipak, u njima se krije smiješak. Kako pravilno modelirano to lice, kako izražajno i smireno kao da te gleda, da, gleda tebe, čovjeka kojega će sad, ovaj čas, primiti!... No, reci ti sam: kao tko gleda to lice?... Ali, znam, ti ćeš šutjeti. I, vidiš, prsi nisu rastvorene, prekrila ih čipkasta bluza tamne boje, ali bokovi su goli i sve je drugo savršeno građeno i nago. Eto! Sad vidiš... Pornografija!

Digao je pogled sa slike i uperio ga u mene želeći, vjerojatno, otkriti nešto na mom licu, ali ja, ja sam činovnički šutio. Otkrio se tada njegov ranjeni glas. Jest, tako moram reći: njegov ranjeni glas:

— Koliko sam puta gledao tu lijepu glavu, plemenitost njezinu: to čelo, obrva luk, oči, što te kao ponori gutaju i jedva nazreti smiješak. Uvijek mi se ta ljepota, upravo kroz taj jedva nazreti smiješak, ukazivala kao neka perfidna laž, prijevara... Ali ja se nijesam dao, ne, odbacivao sam to saznanje i vidio u tom licu oltar što skriva sve ljudske vrijednosti, ponajviše to nebo zvjezdano... Jest: lice — nebo zvjezdano! Njegovu tajanstvenost koja skriva spoznanje bezmjerja što guta sve zanose ljudske. Jest, to lice ljudsko: mjeru, harmoniju, istinu, ljubav. Ali čim sam svrnuo pogled na onaj otkriveni, goli, donji dio tijela žene, smrkavalo se sve u meni: sve što lice otkrije kao lijepo, milo, spoznajno — ono dolje izbaci kao, kao... Slušaš li me, čovječe, što vječno šutiš? Sad razumiješ što znači pornografija?!... A onamo, tamo — pokaže rukom prema vratima sobe svoje mame — ukočeno tijelo

moje roditeljice! I zar je to zvjezdano nebo? Što je to s nama, Nikodeme? Kako da se snađemo među realitetima?... Znam, možda ti i nije sve jasno što sam govorio, ali ja imam još, jest, jedan očigledan primjer ovoga užasnog košmara našeg beznađa. Evo, evo, samo čas... — Ustane i ode do ormara gdje je držao svoje knjige te izvuče neku ilustriranu reviju. Drhtavim rukama je rastvori i, čim je pronašao tražene slike, pruži je ispred mene, govoreći uzdrhtalim glasom: — Eto, to je to...

Preda mnom je stajao rastvoreni tjednik. Na desnoj njegovoj stranici nalazila se fotografija u boji, koja je predstavljala čovjeka što sjedi na jednostavnoj stolici, okružen skromnim pokućstvom, ali na stolu nalazilo se mnogo knjiga. On sam relativno je mlad, lijepo počešljane, glatke kose s naočalima na kojima je jasno vidljiv odbljesak svjetla. Lice ljepuškasto sa crnim brčićima, ponosno, samouvjerljivo: držanje čovjeka intelektualca koji zna i umije, spremna na borbu za svoje uvjerenje. On je u košulji s kratkim rukavima, vidljivo svježe ispeglanoj, u svjetlosivkastim hlačama, također dobro ispeglanim. A na lijevoj strani fotografija, također u boji, pružala se od vrha do dna, nešto koso postavljena, lešina svježe ubijena vola, bez kože, sva krvava. Zadnje su noge, bez donjeg dijela, podignute gotovo do vrha slike. Utroba je izvađena, a prednje noge, također bez donjih dijelova, strše podržavane od dvojice ljudi. Glava visi na razderanom vratu. Vidi se da su oštri noževi plesali oko toga oderanog tijela. Lešinu, pripremljenu za ražanj na kojemu će se peći, podržava nekolicina ljudi: neki podižu stražnje noge lešine, drugi podržavaju prednje. Ljudi su vidljivo zauzeti poslom koji ih veseli. Drže kolce kojima podupiru tijelo vola. Kompozicija podsjeća na spuštanje s križa. Iznakaženo tijelo životinje djeluje stravično, ali ipak najkrvavije djeluje raskrvavljeni vrat i glava, koja visi s ispruženim jezikom žrtve. Lica su ljudska ponesena radošću: pripremaju obilno blagovanje uz smijeh i pjesmu...

Gledam te dvije slike i ne snalazim se. Obuzima me strah... Ja još uvijek sjedim za stolom, dok je on, Viktor, na nogama, iznad mene, šuti i sâm promatra sliku. Muk vlada među nama. Napokon se okrećem prema njemu, gore, iznad mene, bez riječi, tražeći neko objašnjenje...

— Naravno, vi, kao i obično, šutite — šapne on. — I ne vidite nikakvu vezu između te dvije slike?

Gledao sam ga i nisam odgovarao: očekivao sam da se on javi i objasni.

— Nije vam jasno?

Ali javila se i tetka:

— Časna je stigla — oglasila se ona tek napol rastvorivši vrata sobe.

On se trgne i ne odgovorivši ništa svojoj tetki obrati se meni:

— Morat ćemo to ostaviti za drugi put...

Ustao sam i bez riječi krenuo. Pratio me je do vrata neprestano ponavljajući:

— Morat ćemo ostaviti za drugi put!

5. *SNOVIĐENJE*

Prvi snijeg pada i ja sam privukao sjedalicu k prozoru te gledam ulicu, pratim pahulje kako slijeću na pločnik i nestaju, pa i prolaznike opažam, što se također gube ulicom, ali gle, gle, zapazio sam čak i njega, Viktora, kako pognut nekamo žuri. Naravno: pobjednički! Što je to bilo i što je to ostalo u meni kada smo se poslije zadnjeg susreta, rastali? Jest, mislim kako znam, a ipak, negdje u sebi, pouzdano znam, da ne znam. Šutjeti bi trebalo, a ja, evo, govorim i, što je najgore, moram govoriti, moram se tako i sjećati našega zadnjeg susreta. Ovaj rijetki snijeg i on u njemu, pognut, zguren, ide ulicom sam; da, on takav kakav već jest, kamo to ide, što želi postići, koga pobijediti, što sve više postaje tako važan meni? I u tome mom stanju počinju iskrsavati slike, riječi, kretnje njegove, pa mi se tako i on sav ukaže pred krevetom svoje mame, koja će, govorio je, svaki čas umrijeti:

Jest, vidim u svojoj svijesti jasno krevet, bračni ležaj njegove mame, u uskoj sobici i u njemu, pod bijelim gunjem, nju. Tijelo je toliko potonulo u krevetu da se jedva ocrtava pod dekom, ali glava se jasno vidi: mala glava s kovrčavom, sijedom kosom. Lice je već gotovo posve žuto, a oči zatvorene. Otvaraju se tek kadikad. Viktor je uz njezino uzglavlje, a ja sam sred sobe ukočen i gledam i slušam. On šapne kadikad: mama, a ona otvara oči, ali čitavo lice ostaje nepomično kameno. Oči se njezine, evo, opet zatvaraju, a on se još više približuje tom licu i šapuće: »Volim te, mama, puno, puno te volim...« I oči se opet otvaraju. Ostaju tako otvorene nešto dulje vremena, ali kapci ne izdrže, pa se nanovo sklapaju. Tada on dodiruje rukom njezino čelo, no ona ne otvara više svoje oči, a meni se ukaže kao da preko njezina lica prelazi trzaj neki. »Užasno je to što ti ne mogu pomoći« — šapuće on tada. — »Sâm sam, mama, u ovom užasu gdje sam živ... Svemu sam neprijatelj, pa i sebi samome. Prezirem ga, njega, taj svijet što mi je tebe ukrao i pruža mi te takvu kakva si sada...«

Valjda se sjetio da nije sâm, da sam ja tu, pa se trgnuo i ušutio. Ona je tada otvorila oči te ga dugo gledala, a kada su kapci opet pali, on je nanovo dodirnuo njezino čelo, zatim se udaljio od uzglavlja i prišao mi.

— Vidiš, ona me jedina pobjeđuje!... — rekao mi je, uhvatio me za lijevu nadlakticu i povukao prema izlazu. Otvorivši vrata on se okrene i pogleda bolesnicu, sačeka čas, da vidi hoće li otvoriti oči, no one su ostajale zaklopljene. Izađosmo i on lagano, nečujno zatvori vrata za sobom.

Gledam te jasne slike što se nižu u mojoj svijesti i posve zaboravljam ulicu, snijeg, prolaznike, pa, kada postanem posve svjestan svog stanja, ja se trgnem, želeći da se slike opet vrate te nastave svoje ukazivanje. I dugo ne moram čekati, one se javljaju opet čiste i jasne. Da, da, i opet me posve gutaju:

Stol je tu na kojemu je tetka pripremila čaj. Sjedimo jedan nasuprot drugome, ali ja odmah obraćam pogled prema slici na zidu, koja predstavlja njega, Viktora, »oca« njegova i nju, majku. On se podupro laktovima o stol, a bradu položio u svoje dlanove.

— Koliko to već traje? — pitam.

— Gotovo dva mjeseca.

— Potresno — reknem i sâm se sebi ukažem prezira vrijednim. Kako se usuđujem pribjegavati riječima!? — mislim.

Nije odgovorio. Ostajao je dulje vremena tako naslanjajući bradu na svoje dlanove. Ne izdržavši šutnju rekao sam:

— Ima li nade da će se oporaviti?

— Nema... Svi misle na smrt, a ja, ja vidim jedino prošli život njen u toj ukletoj nepomičnosti... Ah, eto: učiniti da netko bude!... Životinje to rade, rekao bih, mehanički. Descartes je već rekao kako su životinje strojevi... Da, ali čovjek koji misli i doznaje, saznaje... Izniknuti na takvu životnom području kao što je naše i biti svjestan toga... Grozno! Grozno! Podržavati ovu vrst postojanja i to tako uporno... Što je to? Takav akt negira misao... Pa kakvo značenje davati tome? — — govorio je ostajući nepomičan i gledajući u zid sobe, a izbjegavajući tako moj pogled. — Jest, jest, ona me pobjeđuje. Rodila me je! Sve moje životno iskustvo pljeva je prema tome, tom aktu rođenja. Rodila me je! Što je trebala raditi da bi mogla postići ovo moje rođenje?! Strašno. Zaista, strašno, zar ne?! Ih: pornografija!... Ta glupa, smrdljiva riječ uzeta iz zgužvana životnog iskustva, probila se u moj svijet bezočno. Čuo si kako je ja često izgovaram ovdje. Sablažnjavam njom i tu svoju tetku. Haj, moj znanče! Ona je pobožna, redovito

pohađa crkvu, ona razgovara dnevno sa stanovnicima nebesa, a ja sam otkrio njezinu dušu, jednu pljesnivu dušu koja, čini mi se, svoje tijelo nije nikada predala nekome, ali ne zato što ga ne bi predala, nego zato jer je nisu htjeli... »Pornografija!«... — uzvikne odjednom i ustane sa stolice, pa i ponovi: »Pornografija«!... To kako me ona ophodi, služi i kako udovoljava svim mojim prohtjevima! Da, to!... To je neka vrst pornografije! Znam, ona bi izvršila i to što je učinila njezina sestra da bi mene rodila, učinila bi to, dakle sa mnom. Pretvorila bi me u oca, u stvaraoca ovakvih strahota kao što smo ti i ja. Ah ova tišina ovdje! Ova smrt ovdje! Ove molitve ovdje... Ona bi se poslije takva čina povjerila svome bogu, sve mu priznala i uvjerena je da bi joj On i oprostio. Čuješ li ti to? Oprostio! Ne, ne, ništa drugo nego oprostio. A sada čuj ovu tišinu ovdje... Ah, kakav je to ponor misaonog vrenja na podlozi biologije! Iz toga se izdižemo, tobože, kao persone, kao NETKO! Pornografija i još jednom pornografija!... I što čekaš još ovdje u ovom zagušljivom, pljesnivom prostoru? Bježi! Bježi!

Ali uto se oglasilo kucanje na vratima i odmah se otvoriše vrata. U sobu uđe tetka s pladnjem i šalicama čaja prošaputavši:

— Evo, pijte odmah, jer nije topao. Dok sam skoknula u dvorište, da unesem rublje, on se ohladio.

Zatitrao je i smiješak na njezinu licu, koji prekine glasan uzvik Viktorov:

— Jao, jao, kako to boli!

Ona se uozbilji i pogleda ga, ali odmah se i snalazi te obraća meni:

— Nemojte ga slušati, on se to samo šali... Tako često radi... Pijte čaj dok je još barem donekle topao.

Viktor ju je šutke promatrao prateći je pogledom dok nije nestala iz sobe. Obrati tada pogled prema velikoj fotografiji na zidu i uzvikne:

— Pornografija, pornografija! — Zagledavši se, zatim, u mene stane sikćući šaputati:

— Odlazite, odlazite, ja vas ne prepoznajem!

Neodlučno i nećkajući se ustanem, pa, idući natraške, izađem iz sobe, a zatim odmah i iz kuće u mrak.

Trgnulo me to izlaženje natraške i slike se prestale nizati ispred mene, a u prozoru više ničega nije bilo, tek ona: noć.

6. DVIJE ŽRTVE

I stvari treba pustiti da teku zaista svojim putem.

Eto, tim svojim posjetom njegovoj mami, htio sam izbrisati neka potrebna mi rješenja. Pa? Sve je ostalo kao i prije: riješio nisam ništa. Poražen sam se vraćao u svoju sobicu. Snijeg, istina, više nije padao, ali je bilo hladno. Trebalo je ložiti, a ja još ništa nisam poduzeo da bih nabavio drva. Legao sam stoga u krevet te se pokrio gunjem i prepuštam se, kao vrlo često, tijeku svojih misli. I sve stalo teći oko onih riječi što ih je izgovarao, gotovo uvijek, izvan konteksta naših razgovora. Ili, da, ili se to tako meni ukazivalo: pornografija, kriminal... A ta tako nepomična i bezglasna mama, to njegovo šaputanje i odmah: bježite, bježite... Zatim, to moje hodanje natraške. A on tako neadaptibilan: kao da ga svaki dodir sa svijetom boli. Sav je jedna rana... I što hoće s tom revijom i s te dvije slike u njoj? Vode me tako te moje misli, a ja idem za njim kao da sam posve izgubio sebe sama. I pitam se samo: kamo će me to odvesti?

Odjednom me trgne kucanje na mom prozoru. Ustajem, čekam ne će li se opet oglasiti udari na mojim rebrenicama, i kada su se doista javili, pridem bliže prozoru te upitam:

— Viktore, vi ste?

— Ja sam. Zašto ne palite svjetlo?

— Hladno je kod mene, pa sam legao obučen na krevet te se pokrio gunjem.

— Ah, znam, znam, pratite nizanje slika u svojim mislima... Hladnoća pomaže tome. Ipak, kod mene je toplo, a, sjećate se, ja sam vas istjerao... Vratite se, bolje je u mene.

— Što će vam ova stara kištra?

— Ja volim otvarati stare kištre, kadikad nalazim u njima miris jesenjeg voća. Zamislite: miris jeseni...

— Podsjeća na smrt...

— Da...

Šutio sam.

— Čekam vas, hoću svjedoka na mom pornografskom kriminalu. Ona me moja revija i slike u njoj progone. Na pragu sam nekog rješenja... I još nešto, i još nešto... Dođite, u mene je toplo. Vi me čujete? Prestajem biti Viktor...

Nisam mu ništa odgovorio, ali sam uzeo ogrtač, šešir, te izašao. Još uvijek je bio pod mojim prozorom.

— Ipak, ipak, a već sam bio izgubio nadu. Potrebni ste mi. Moram govoriti... Hvala vam što ste izašli. Idemo k meni. Opsjed-

nula me misao da bi ona mogla večeras i umrijeti. Vama to ništa ne kaže?

Šutio sam oprezno, pa smo, bez riječi, i ušli u njegov stan. Odmah u hodniku on me obavijestio:

— Tetka je u svojoj sobi i više ne običava izlaziti. Ne će stoga biti crne kave, ali konjak možemo piti. — Rekavši to, otvorio je vrata dnevne sobe i našli smo se u već poznatom nam prostoru. Na stolu je čak još uvijek bila ilustrirana revija, otvorena baš na onim stranicama gdje su se nalazile već poznate nam slike.

— Još je uvijek ova revija na stolu? — upitao sam sjedavši na svoje uobičajeno mjesto.

— Da, ona je još uvijek tu. Ne bez razloga.

— Čini mi se kao da sam na optuženičkoj klupi — odvratim.

— Moj Nikodeme treba se na to naviknuti. Tko je od nas bez grijeha?

Umjesto odgovora privukao sam k sebi rastvorenu reviju i zagledao se u njezine slike. Zaista, oderana lešina vola bila je strašna, posebnu stravičnost je izazivala dolje, pri dnu slike, viseća glava s razderanim vratom, sva izmrcvarena, iskrvavljena. Ispruženi jezik žrtve tu jezu je još pojačavao. Ali lica ljudska, koja su držala i nosila tu lešinu bila su izazovna, izazovna upravo stoga što su bila razdragana, ponesena, sretna. Da, sama kompozicija me i sada podsjećala na spuštanje s križa. I ja sam šapnuo doista spontano:

— Spuštanje s križa...

— Dobra primjedba, bar za početak. Naravno, radi se samo o formalno-materijalnoj sličnosti. Mogla bi se jasno otkriti struktura kompozicije: piramida. To vidite? Ljudska tijela i glave okružuju žrtvu. Vidite li ih? Onoga s cigaretom u ustima — prvi plan, zatim onu dvojicu (jedan bradat, drugi ćelav) — drugi plan (ti podržavaju lijevu stranu raskrvavljenog tijela), te oni u gornjem, lijevom uglu (već u trećem planu!) — što pripremaju kolac na koji će nabiti ogromnu pečenku... Svi su u akciji zauzeti raskrvavljenom žrtvom. Ponesenost, sreća, zadovoljstvo je izrazito, u njemu pluta žrtva nošena od njih. To je zaista očigledna žrtva, djelo njihovo, dakle: žrtva u pravom smislu. Ali, iako savladana, ubijena, oderana, rastvorena, ona se upravo po toj svojoj čistoj bespomoćnosti, apsolutnoj predanosti nasilju, izdiže, nameće, govori, viče upravo: »Evo, evo me, gledajte što su ovi sretni ljudi učinili od mene, od mog života! Vidite što oni mogu, što hoće i čine, ostvarujući svoju sreću ljudsku. Evo, dakle, njihova Sreća — Slava! Sve to krvavo nasilje čini se, recite, zašto? Na što je sveden čovjek!

A ja slušam zanosni govor tog čovjeka ispred mene, čovjeka što je položio raširene prste na rastvorenu reviju, da bi mi svojim prstima pokazivao ono o čemu govori. Prelazi odmah na drugu sliku i kažiprstom pokazuje čovjeka na njoj, čovjeka u košulji kratkih rukava, brižljivo ispeglanih hlača, da, a jednom se rukom naslonio na stol, drugom se držao naslonjača stolice, lica ozbiljna, brka njegovana, s naočalima čija se stakla ljeskaju, dok se ispod njih naziru zjenice uperene u vas, koji ga gledate. Držanje otvoreno, samouvjerljivo. Jest, on se tu pokazuje i iskazuje, a stol je njegov pun knjiga i Viktor počinje još ponesenije govoriti:

— Intelektualac! Čelo visoko, kosa glatka, na stranu počešljana... Zar ne, ni tračak sumnje u sebe! A oči se suzuju — tako se barem čini — i zure u vas malim oštrim zjenicama, govoreći vam otvoreno kako ne vjeruju ni u što vaše, jer on zna sve, pa zna da ste vi čak i spremni prevariti ga, ali vam i kazuju, kako je sve vaše uzalud, jer on, da, jer on... Vidite li vi sve to što vam ja govorim? Jest, trebali bi sve to vidjeti, jer sam vas za to i zvao... Ali, još nešto! Vidite li ga kako je nošen moralom, ljepotom, dobrotom, on... Ah, zaista, kako da ga uvjerite da je taj moral, ljepota, dobrota pred ovom žrtvom noža i noževa strahota koja potamnjuje svaku misao, ako ona, ta ljudska misao, nije podla laž. Ne može nož služiti žrtvi, a da ne poprska krvlju i samu svetost... Stao on, na čas, da bi predahnuo, a mene prepustio sebi samome. Gledao sam ga, slušao zaprepašten, ali kako nisam znao zašto mi to sve tako govori, šutio sam ne snalazeći se. Vidio je on to, pa se stoga opet predao riječi: — Ah, ah, znam i znam, vi ne shvaćate zašto vam sve ovo govorim. Eto, imate pravo, smisao vam još nije poznat... Jest, dragi Nikodeme, o tome se i radi: otkriti treba smisao. Meni je, vidite, odmah iskrsnuo smisao ove slikovitosti. Sjetite se one žene što sam vam je ovdje, prije nekoliko dana, pokazivao: gornji je dio tijela pokriven čipkastom bluzom, a donji, onaj ispod pasa, posve je gol... Glava prirodno lijepa i pravilna, oči su savršeno modelirane i gledaju vas posve objektivno. Govorio sam vam tada, kako je ta razlika između gornjeg i donjeg dijela tijela strašno značajna za čovjeka, da, upravo za čovjeka. Eto, vidite i ovdje se još jasnije ukazuje ta razlika. Na prvoj je otvorena vizija biološkog, krvavog, ljudskog ubilačkog čina radi životnog zadovoljstva, sreće, one biološke sreće koja je progutala duh i učinila ga biološkim sredstvom, a na drugoj je on sâm, čovjek, nošen svojom »višom« samosvješću u kojoj su se udomile intelektualno duhovne vrijednosti na poseban, ljudski način, što, kao više, intelektualne, apsolutne vrijednosti opravdavaju ži-

vljenje... Shvaćate li vi to? I duh i svi oblici njegovih vrijednosti su antropološki fenomen. Zar ne?

— Ne, nisu mi do kraja jasne veze, koje povezuju sva ta fakta u jedno smisaono središte...

— Savršeno, savršeno: smisaono središte! Tako je... Ali i to će doći. Ponavljam: isto onako kako u dva sloja živi život pojedinca, isto tako živi u društvu, samo treba dobro shvatiti ulogu maske, kamuflaže, zavaravanja, koja se najjednostavnije otkriva u biologiji kao mimikrija. Jedno živo biće bira sva moguća sredstva — snagu i varku — da bi se održalo. Bira? Bolje: koristi! Koristi, dakle, sva njemu dostupna sredstava da bi se pred drugim bićima uzdigao i nadvladao onog drugog, što ga odmah pretvara u neprijatelja. Prevariti, zločiniti sve moguće, ali pobijediti! Jest, to se mora shvatiti, jer se samo tako osigurava postojanje!

— Vi ste, dakle, biologist, vi ne uvažavate društvo i njegove vrijednosti duhovne.

— Pa o tome se i radi: želim vam pokazati kako je ista zakonitost u društvu, dakle u kulturi i duhu. Zubalo i probavni trakt ne može zanijekati ni Dobrota, ni Svetost! Probavni trakt guta sve, pa i te najviše kulturne i duhovne vrijednosti.

— A tako?!

— Tako, jest, tako. Žena se kiti i izlaže u prvi plan lice i gornji dio tijela i tom fasadom igra najprije da bi obmanula. Velim najprije, ali one, druge vrijednosti nadiru kroz tu fasadu. Nebo bez zemlje nije nebo, kao što ni zemlja bez neba nije zemlja. U tim gornjim slojevima vrše se najstrašnije i najperfidnije prijevare. Ovaj čovjek što ga vidite tu, na slici, nije svjestan toga, on je naš don Kihot i ne želi vidjeti kako je vezan uz ono krvavo žrtvovanje vola, uz igru s noževima oko te bijedne žrtve.

— A ljubav?!

— O kojoj želite govoriti? O zemaljskoj, ili o onoj nebeskoj? Ha, ha, ha. Nebeska je ljubav izvanzemaljska, Nikodeme, ne zaboravite to. Ponavljam: izvanzemaljska. Da bi mogla postojati morali su je iseliti iz zemlje. Zar ne?! Ali ona, zemaljska, besramno koristi i nju, onu nebesku, kao masku, no i nebeska koristi vrlo često svoju duhovnu masku da bi osvojila zemaljske predjele.. Užas je to, moj Nikodeme!

— I vi mislite da se isti proces dešava i na ovim dvjema slikama?

— Napokon! Izvrsno zaključujete, iako o vezama između ove dvije slike nismo mnogo govorili. Vidite, ti ljudi što su oderali, raskrvarili ovu lešinu pokrenuti su intelektualno-moralnim svijetom

ovoga čovjeka! Vidite ga! Ovi mesožderi oživjeli su mudrošću i svetošću ovoga znalca. Mudrost i sveto znalaštvo nije dostupno njima, neposrednim mesožderima, ono — i mudrost i znalaštvo — pohranjeni su u njemu, njihovu čovjeku, on je nosilac tog svjetla. Ako su tog njihova čovjeka, po nesreći, ljudi utamničili, onda tamnica stvara svetačku aureolu oko njegove glave. Pogledajte malo bolje ova lica što su se skupila oko ove krvave lešine, pa zar ne vidite kako su ona obmanuta i ponesena mislima i uvjerenjima ovog znalca čovjeka. Oni ne znaju što čine, ali, pogledajte ga malo podrobnije i zar mislite da i on, ovaj sveti znalac, zna što radi? ... Ah, on je onaj koji misli da zna! Vrzino kolo i ljudska tragikomična sudbina.

— Ili junak!

— Eto riječi... Strašne riječi: junak!... Kao junak, on je uzor, kao junak on je i žrtva, sam smatra sebe žrtvom njihovom. To mu treba i vraćati žrtvovanjem njemu. Koga?! I, eto osnovne prijevare: ne sebe, nego nekoga bespomoćnog bijednika! I da bi perfidnost bila što veća, očitija, ne treba bespomoćnog samo ubiti, pretvarajući ga u žrtvu, već ga se i požderati treba. To žderanje bespomoćnog, to je elementarna strahota života. I kakav kaleidoskop varki! ... Svi misle da znaju što čine, a zapravo su sredstvo, čisto sredstvo! Čega?! Besmisla, onog čistog besmisla... Ah, ah, ah!... Kad gledam ovog duhovnika, uvijek se sjetim P. Valérya: »Ljudožderstvo — postaje psihožderstvo, Chronožderstvo, žderstvo časti i ugleda ljudi, njihovih dobara, njihovih sposobnosti, njihova vremena ... Obrok vrijednosti ljudskih i to znači, jesti živote«. Jest, i jedna i druga strana misle, uvjerena je što više, da radi plemenito, dobro, uzvišeno i hrabro — junački, sveto! Sonda spuštena od vrha duhovnih vrijednosti, pa do samog dna biološke materije, pokazuje to očigledno...

— Prevareni su od nekog trećeg, neznanog, kojega, zapravo, i ne žele upoznati, jer bi to značilo zanijekati sebe sama, takva kakav se ukazuje sebi samome... — šaptao sam i ne gledajući ga. Poplava te elokvencije potopila me je.

— Nikodeme, ti me ohrabruješ. Pogledaj sada te dvije strašne ljudske prijevare, obmane. — I on gurne rastvorenu reviju prema meni.

— Da, biva mi jasnije, smislenije u svom besmislu...

Ali tada su se vrata sobe napol otvorila i provirila je u sobu glava njegove tetke:

— Viktore, ti tako vičeš, da sam pomislila kao da se svađate... Oprosti, a vi to raspravljate — pa i ne sačekavši odgovora glava se povuče, a vrata se nečujno zatvore.

Pogledasmo se u čudu, ostajući dugo bez riječi. Napokon se sama moja usta otvore i ja prošapćem:

— Čudno! Taj Valéry... Pa to znači da ljudožderstvo živi transformirano još uvijek u nama...

On se smješkao, ali tako da se meni učinilo kako bi mogao sad-na zaplakati. Da bih ga oslobodio njegova trenutnog raspoloženja, nadodao sam:

— I u Duhu živi ista zamka?

— Ista! — odgovori on. — Htio sam ti reći, zapravo napomenuti, kako u ovom mom odnosu prema majci... Ali, ti si već umoran, a ja bih želio proživjeti još jedan razgovor s tobom, stara kištro, jer u njoj osjetim ipak kadikad miris jeseni...

— Zadah jeseni! — odgovorim.

— Možda... Da, ali što sam ono htio ti reći? Da, da, ono o mami... Vidio si kako razgovaram s njom, a neprestano mislim: zašto si, mama, morala raditi pornografske čine, da bi me rodila ovakvog kakav već jesam, ovakva, dakle, koji vidi svijet takav kakav ga ja vidim?

Šutnja. I dugo je potrajala. Napokon on se opet javi šaputavim glasom:

— A, eto, ona me jedina pobjeđuje, ili još strašnije: pobjeđuje me ljubav prema njoj. Ljubav!... Ona, ta ljubav, me uvjerava, kako sve ovo ipak nije tako kako ja vidim... — posljednje riječi izgovorio je gotovo grcajući.

7. *PONOR*

Vrijeme nas nosi i odnosi. Kako? Sami ne znamo.

A Viktora ne viđam više. Izgleda mi, kloni se mene. Prošao je mjesec-dva, a da o njemu ništa nisam čuo, pa se ja počeo i zabrinjavati za njega. Kao: on me čeka, a ja se uzjogunio i ne ću da ga vidim... Istina, nikada mu se nisam prvi javio, uvijek je sâm dolazio k meni, pa zašto, sada, da mu se namećem? Ali i hvatao sam sebe u misli po kojoj je on počeo nestajati i iz moje svijesti. Dakle: i zaboravljam ga već...

Jednoga dana, posve neočekivano, javio se on ipak pod mojim prozorom, te kao i obično, pokucao na rebrenicama. Odmah sam znao da je to on i, moram reći, poveselio sam se iskreno tome. Čudno je to, ali istinito.

— Spavate vašim mirnim snom? — dobacio mi je čim smo ugledali jedan drugoga. Rekao je to dosad neuobičajenim načinom. Iznenadio me, pa, ne znajući što bih mu odgovorio, šutio sam.

— Vaša mi šutnja govori: žao vam je što sam stigao opet pod vaš prozor. Dosta vam je ovog luđaka...

— Iznenađen sam, to je sve... — odgovorio sam zbunjeno.

— Napokon sam pročitao vaš ljepuškasti tekst. Najprije sam pomislio pustimo ga, neka ga voda nosi! Ta, zar samo njega samoljublje odvodi!... A onda mi se učinilo kako bi bilo dobro ipak porazgovarati s vama o ljepuškastom i pomno iscifranom tekstu. Bel ésprit et belle littérature!

Šutio sam. Znam: on mora pobjeđivati.

— Stidite se?... Što ste zanijemili? Hajte, hajte, budite hrabri. Ne treba se stidjeti ni svojih djela, niti svojih nedjela. Ha, dakle: što mislite? Šaljete me k vragu! Nemojte, nemojte, porazgovarat ćemo. Moglo bi biti čak i zanimljivo. Doći ću po vas sutra navečer. Pokucat ću kao i obično... I dalje šutite? Pristajete, dakle?!... Bolje da više i ne čekam vaš odgovor, mogao bi biti negativan, zato idem...

I otišao je, a ja se nisam snalazio. Najprije sam se naljutio, a zatim mi ga je opet počelo biti žao. Živjelo je, naime, u meni ono što je rekao prigodom zajedničkog posjeta njegovoj mami: »Ona me jedina pobjeđuje!«

Tek treći dan, poslije tog posjeta, pred samu večer, bio je opet pod mojim prozorom. Kao i obično kucao je na spuštene rebrenice i kada sam ih podigao nazreo sam u polumraku njegovo nasmiješeno lice:

— Došao sam — rekao mi je. — Čekam vas...

Nisam ništa odgovorio. Spremio sam se i izašao. Više nije ništa rekao, a ja sam samo trenutno pogledao u njegovo smrknuto lice, pa i pošao uz njega. Ušli smo u njegovo dvorište. Na ljuljački što je visjela o dva cementna stupa, sjedila je ona ista djevojčica koju sam vidio onom prigodom, kada je bio bolestan. Otišao je na čas od mene, približio se djevojčici i nešto joj rekao, pa se opet vratio k meni. Uđosmo, zatim, u njegov stan. On prvi, ja uz njega. Mala žarulja je već osvjetljavala hodnik. Časak samo i mi smo opet bili u njegovoj sobi »de ricevera«. Upali on svjetlo i otkrije nam se već poznati prostor. Kao po nekoj unutarnjoj zapovijedi pogledao sam veliku sliku na zidu, što je predstavljala njih troje: njega, majku i »oca«. On, dječačić, nalazio se u sredini. Ponudio mi je da sjednem te rekao:

— Moje tetke nema, ona je otišla k susjedima. Možete i vikati... Znam, znam, ali vi ćete šutjeti kao i obično. Uznemiravati zrak oko nas ne dade vam se. Vas obuzima strah?

— Zaista, moram priznati, u ovoj sobi mene uvijek obuzima tjeskoba neka. Bojim se onoga što namjeravate.

— I s razlogom, i s razlogom — odgovorio je odmah i meni se učini kao da se glasno nasmijao. — Vaš objavljeni tekst me je izazvao. Slatko-otužno, prijemljivo, brižljivo, ipak sto posto formalno... Da, ali ne ćemo biti sarkastični večeras, ne, večeras moramo biti ozbiljni, možda čak i patetični. Što mislite, je li literatura stvar zabave, igre?

Šutio sam uvrijeđeno.

— Pornografija! — uzvikne on te ustane, ode do male stelaže za knjige, uzme jednu broširanu knjižicu, donese je i stavi pred mene. — Jeste li ikada vidjeli ovu knjigu?

Osjetio sam da počinje ozbiljna predstava, stoga sam i dalje šutio, ali u mojoj svijesti počela se sobica u kojoj smo se nalazili, pretvarati u neki bezobličan, zatamnjeli prostor kamo sam doveden da bih prisustvovao nekom mračnom obredu, ipak toj viziji nisam se mogao posve predati, jer su me njegove riječi zasljepljivale i odvodile od mene sama.

— No, uzmite je u ruke, uzmite tu knjižicu — nukao me on: — Ne će vam opržiti prste. Autor je neki Radoslav Tasovac... No, dobro, odgovorite, je li vam poznata, jeste li je čitali?

Uzeo sam, kao po zapovijedi, knjigu u ruke, pogledao naslov koji je glasio: »Saidifovi učenici« i, doista, pisac je bio Radoslav Tasovac. Pogledavši zatim Viktora, odgovorim:

— Ne, autor mi nije poznat, pa, naravno ni naslov. A što se tiče igre u literaturi, mislim da je neizbježna.

On, i ne čuvši što sam rekao, nanovo uzme knjižicu i držeći je u ruci, zamahne njom iznad svoje glave, kao da nekome prijeti te rekne:

— Ova me je knjiga probudila iz jednog besramno-glupog sna. Knjiga! Saidifovi učenici! Nikakva knjiga, prezrena knjiga! Izbačena iz literature. S pravom, jer ne spada u lijepu književnost... A mene je, zaista, probudila iz narcisoidno-samoljubivog sna ljudskog. Uvjeren sam, ako vam i pročitam nešto iz nje, vi se ne ćete probuditi iz vašeg književnog sna, sna birane riječi, skladnosti rečenice, mudre misli... Što još? Priča, tijelo riječi koje nas opijaju. Nepregledne biblioteke stoje ispred i iza takve vaše riječi... Shakespeare, Dostojevski, Dante... Ha, ha, ha... A ovdje, u ovoj knjižici (opet je zamahivao njom kao da prijeti!) tek malo povišeni govor... Velim: tek malo povišeni govor, onaj proročki! — On rastvori knjižicu, pa nanovo, kao da nekome prijeti, počne čitati:

»Žderanje, žderanje... Krv teče u rekama... Uvek ždereš... A ipak ni jedna religija ni filozofija nije uzela žderanje ishodnom

tačkom razmatranja... Barbari... U čije pandže zapadoše životinje...

Ova strašna tragedija... Čini mi se da nema na svijetu ništa važnije od žderanja... Uvek žderu... A kada im se spomene žderanje, — uvrede se... Barbari... Zar nije sramota da današnja Evropa ne zna ono što su znali Manés[1] *i Mahavira*[2]*...«*

Tu zastane Viktor i pogleda me sanenim pogledom, a soba je već bila za mene mračna, memliva špilja. I nisam ništa odgovorio, ali on se već opet obraćao knjizi i počimao još jačim glasom čitati:

»Žderanje, žderanje... Oni veselo žderu ovu lepu zemlju... Da su bar bili štogod vredni kad žderu... Misle da će se podnositi da žderu ovu lepu zemlju... Misle da će se podnositi da obesno žderu ovu lepu zemlju... Neće valjda svi...

Žderanje, žderanje... Ni samo hrišćanstvo nije marilo za žderanje... U čije pandže zapadoše životinje... Ko će nas sad naučiti da se ne sme obesno žderati... Ko nije marva neka čuje...

Možeš li shvatiti koliko oni požderu u jedan jedini dan — koliko je svaki od njih požderao u svom životu... Ali oni ne znaju da žderu... U čije pandže zapadoše životinje...

Neverovatno... Oni nevino ubijaju... Ne znaju da kolju... Ne misle da mrcvare... Nevino žderu... Zato se možda i nevino smeju...«

Opet prestane čitati i gledajući me uporno rekne:

— Slušate li me?

Sad sam već čuo kako se jeka toga glasa odbija u daljini i opet mi prilazi:

— Slušate li me?

— Slušam... — šapnuo sam držeći se sada čvrsto rukom za sjedalicu na kojoj sam sjedio.

Čuvši me on kimne glavom i opet počne čitati glasom, koji je odjekivao, u daljini:

»Oni mudruju, a ne znaju da žderu... Oni mudruju a nevino žderu. Mudrovanje treba da se temelji na misli o žderanju...

Čuo sam da je čovek ures stvorenja... Tim više treba da se brine i za druga bića... Ali on ubija... Ne zna da kolje... Ne misli da mrcvari... Nevino ždere...

---

[1] Osnivač Maniheizma, rođen 215. u Perziji.
[2] Osnivač Đainizma, umro oko 500. u Indiji.

Žderanje, žderanje je glavno obeležje ovoga sveta. Treba da spoznaš da ubijaš — da kolješ — da mrcvariš — da ždereš... A ne smeš nevin ubijati — nevino klati... Ne smeš glupo mrcvariti — glupo žderati... Došlo je vreme obračuna... Ko nije marva neka čuje...

Dok je tako razmišljao dođe netko da se ispoveda. Beše neki bednik, koji je zaklao svoga gospodara...

On reče svešteniku da je zaklao svoga gospodara...

Sveštenik se od srca nasmeje... Ha, ha, ha, sme se žderati... Sme se žderati do mile volje...

Bednik koji ne beše čuo za jutrošnji skandal kao što ne beše za ništa čuo — začudi se.

Sveštenik ga upita da li mrzi telo svoje.

Ne znam, odgovori bednik, ali mrzim život.

Blago tebi, sinko moj, reče pobožno sveštenik...«

Viktor je sada čitao sve tišim glasom i napokon stane. Šutio je dugo vremena, a zatim je odložio knjigu na stol, te prekrivši lice rukama, šaputao:

— Žderati... Zaista, žderanje? Strašno... — ali sad više nije odjekivao glas, činilo mi se da su njegova usta tu uz moje uši: — Možete li vi zamisliti što je to žderanje, stara kištro? Najprije treba ubiti živo, pa odmah oderati, rasjeći, sistematizirati... Ali ubiti! Što ubiti?! Ubijati i ubijati... Pa što je to ljudsko dostojanstvo? Život nasuprot dostojanstvu čovjeka! A zamislite morske dubine i razvaljena ždrijela morskih pasa, ždrijela zapravo svega živog u zraku, na zemlji, pod zemljom i u dubinama zemljinih voda. Može li se ne reći: život jednako ubijanje i žderanje? Ta smisao života je razjapljeno ždrijelo, koje mora proždirati i gutati! Evo, evo! — rastvori knjigu i počne opet čitati, a glas je njegov opet odjekivao iz daljine.

»Pomislio je: ja sam mudrac... — A ipak misle da ću žderati ono što im se prohtelo... Ipak misle da ću žderati što svi žderu... Što jedni muče da svi muče... Zaista, iskati od mudraca da žđere znači iskati nemoguće...

Krv im se cedi niz usta... Požderano meso im se cedi niz usta... A neće da budu ljudožderi...

Spopadne ga bes... Spopadne ga veliko gađenje... Spopadne ga veliki stid... Padne u besvest.

Kad se opet osvestio stane misliti:

Čovek je bio majmun... A sad je, kao što kaže Nietzsche, veći majmun nego ikoji majmun... A onda će doći nadčovek, ili kao što kaže Dostojevski, idiot...

Ali razmišljajući o nadčoveku, ili idiotu, treba najprije razmišljati o žderanju... Jer besprekidno ždereš... Jer je žderanje glavno obeležje ovog sveta...

Neće valjda nadčovek ili idiot ne misleći ubijati... Neće valjda nadčovek ili idiot naivno klati... Neće valjda nadčovek ili idiot bestidno žderati...

Idiot će baš žderanja radi biti idiot... Drugačije možda i ne bi bio idiot... Nije ni čudo kad se pomisli da neće biti marva...«

Kao da je bio posve ponesen onim što je čitao, Viktor zatvori oči i prestane čitati. Sada, u polumraku, njegovo je lice odavalo tragično neko raspoloženje, tako i toliko tragično, da se meni učinilo kako bi mogao svaki čas zaplakati. Ali ne, ne, nije zaplakao, otpočeo je šaputavo govoriti, a njegov glas se posve približi mom uhu:

— I vas, Nikodeme, gledam tu, ispred sebe, u ovoj sobi, strašno namještenoj sa prezira vrijednom slikom svoje mame i tetke, jest i tetke moje u njoj, toj sobi... Ova memla ovdje, ove misli i djela ovdje, sve je to vaša literarna tema, sve to vi doživljujete i izražavate pokoravajući se imperativima tog posla i ni jedan tren ne posvećujete jednoj užasnoj činjenici: da kupujete, kuhate, pečete kupljeno, raskomadano meso nekada živih bića, koja su morala nasilno, bezobzirno, najokrutnije, biti ubijena. Čujete li to vi? Što je sve to što vi pišete, ta ljepota, ta spoznaja oblika svijeta prema komadu kupljene janjetine... KUPLJENO MESO! Nasilno ubijeno, izmrcvareno meso se prodaje! — ponovio je on gotovo vičući. — Vidjeli ste te oderane trupine volova, teladi, janjaca s onim užasnim oderanim glavama, čeljustima, spuštenim visećim jezicima! Raskrvavljene izbuljene oči!... I to nije slučaj, jednokratni doživljaj kojega ćemo zaboraviti, ne, to je sustavna rabota, apsolutni, vječni sustav ubijanja. To je toliko već prirodno: po prirodi, u prirodi, za prirodu... Toliko već apsolutno prirodno da se ljudska misao i ne može zaustaviti na toj strašnoj činjenici koja je ipak bitna oznaka života. Život živi od života...

Da, ali vidite, jedan je čovjek ipak posvetio svoju misao, svoj zapravo život, svoj moral, svoju pravdu toj činjenici i puklo mu je pred očima, otvorio se ponor: živimo u i od apsolutnog ubijanja! I odgovor: »Radimo to da bismo živjeli, nema života bez toga«, ukazao mu se nedostojnim jedne žive, apsolutno spoznajne iskre u njegovu duhu. Što je to, ta iskra? Zar ne?...

— Zapravo — tada se javio sam glas iz mene — ubijam-žderem-dakle postojim! Ne postojim po cogitu, već po ubijanju-žderanju...

— Da, jedini mogući izlaz jest: ili ubijati drugoga, ili ubiti sebe... Ha, ha, ha, ali Saidif vidi izlaz!

Viktor nanovo dohvati knjigu, rastvori je i njegov glas opet počne odjekivati dubinom špilje:

»Da ova rasa nije bestidna davno bi bila izumrla, kao što su je učili Krist i Buda...

Odakle silna moć budizma, brahmanizma i kršćanstva... Oni su zabranili ljudožderstvo... Tako će nadčoveka učiniti idiotom...

— —

Čovek žderе... Dakle mu je prirodno da bude ljudožderom... Negda su svi narodi bili ljudožderi... Tako bi i nadčovek bio ljudožder.

Ali, jer je zabranjeno da se bude ljudožder stideće se da žderu... Stideće se da žderu samo bedne... Stideće se da žderu, jer ljube bližnjega svoga — jer ga ljubi njegov bližnji... Stideće se da ljube bližnjega svoga jer žderu... Tako će postati, kao što kaže Dostojevski — jedan stid... Tako će doći veliki stid...

— —

Uzvišenost zahteva da oni koji nisu ljudožderi propadaju. Tako će nadčovek propasti... Da li je to kazna što nisu hteli da postanu ljudožderi... Da li su Budhizam, Brahmanizam i Kršćanstvo bili badava...

Ko je marva nije ni ljudožder ni asket... Pravi čovek može biti samo ljudožder, ili asket, ili oboje... Tako će nadčovek biti ljudožder-idiot... Tako će biti sveti ljudožder...

— —

Krv im se cedi niz usta... Ali oni veselo žderu... Oni se ne stide da obesno žderu... Oni se ne stide da žderu samo bedne... Nije im dosadno da žderu samo bedne...

I ode i obesi se...«

Završivši Viktor se ogleda oko sebe, pa kao da se čudi tome gdje se nalazi, odmahne obim rukama, zatim se zagleda nepomično u površinu stola te glasno uzvikne:

— Stid, veliki stid!

Napokon se spusti na stolicu kao da je shrvan od neke podmukle boli i muke, dohvati rukama rastvorenu reviju što je još uvijek bila na stolu. Zagledavši se u dvije fotografije u boji, dirne jednu i drugu raširenim prstima te stane šaputati:

— Eto, sad vidite, dokučujete značenje ovih fotografija... Poslije onoga što ste čuli pogledajte ovoga oderanog vola, ljude oko krvave lešine, a sve za njega, vođu, duhovnika koji osmišljuje opravdanost takva slavlja. Pogledajte, pogledajte to samouvjerljivo lice. Poslije svega što ste čuli, mislim da vam je jasno kako je duhovni sloj samo transpozicija onog materijalno-biološkog. Varka, samo varka, ludilo... Opet se moram sjetiti Paul Valéryja: »Ljudožerstvo — postaje psihožderstvo..« Jest, tako beznadno užasno... Prijevara! Biti osuđen na takvu svijest, znači zaista biti uklet i proklet...

Opet iskrsne mûk u prostoru oko nas i opet mi se soba poče otkrivati kao znana mi soba, i opet se moj glas iz mene javi želeći nas spasiti:

— Ipak, Viktore, ona tamo, u krevetu, rekao si, savladala te je. Savladavši tebe ukrotila je i tvoju ukletu svijest. Na nju, još živu, tamo, u krevetu, treba se osloniti — šaputao sam i sâm mirno, preplašen od onoga što sam govorio, a on, prekrivši dlanovima svoje lice, naslonio je glavu na stol te šutio. I ja sam ostajao bez riječi osjećajući se krivim i zato što nemam tako ukletu svijest. A ni znao nisam što bi trebalo učiniti: sve jače me obuzimao strah, ali, odjednom, on, i ne dižući glavu sa stola, izdere se:

— Odlazi! Život, to je apsolutni užas. Odlazi što prije odavde!

Ustao sam, no nisam se micao.

— Još si tu? Bježi od mene, prokleta, normalna, stara kištro! Odlazi, bježi što prije odavde!...

I krenuo sam, odlazio na vršcima svojih prsti. Izašavši iz kuće stao sam, okrenuo se prema vratima iz kojih sam upravo bio izašao, vjerujući da bi se on, tamo, mogao pojaviti, ali ne, ne, nikoga nije bilo na vratima.

Tri dana poslije primio sam pismo, zapravo pisamce, od njega u kojemu je pisalo:

Stara kištro,
Prevladao sam, konačno, i nju i sebe!

Tuđinac

Četvrti dan, noću, pokucao je netko na rebrenicama moga prozora. Skočio sam iz kreveta te prišao prozoru uvjeren da je on i dahnuo sam:

— Viktore!

Nitko nije odgovarao. Kucanje se opet ponovilo. Podigao sam rebrenice te na svoje iznenađenje ugledao sam, pod prozorom, njegovu tetku. Lice sam joj jedva razabirao. Ono mi je šaputalo:
— Dođite, za Boga, on je ubio i nju i sebe!

8. KANTILENA

Poslije svega, sada, moje vrijeme teče mirno i nečujno. Posve gluho. U njemu jesam, znam, ali ne znam čega se više bojim, tog mirnog vremena, ili u njemu sebe, koji spoznaje. Živim sâm strah od spoznaje! I koliko to već traje! A jedan svijet sam izgubio, onaj u kojemu sam živio kao invalid spoznaje, a otvorio se novi u kojemu je zavladao Veliki Stid od njega, spoznanja, jer, zaista, ubijanje i žderanje zastrlo je sve moje horizonte. Misao više ne izvire otkrivajući mi život. Posljednji njezini proplamsaji nameću mi istinu što sam je u jednom strašnom času otkrio: umjesto »mislim dakle jesam« nužno mi se otkriva maksima: »jer ubijam i žderem dakle jesam!« Ili: »ne postojim po cogitu«, već »po ubijanju i žderanju«. Sama je, dakle, spoznaja osudila život... Prihvaćam li ja takvu osudu-stajalište? Ne, jer niče u meni stid, VELIKI STID! A prihvatiti Saidifovo ljudožderstvo, kao izlaz, izaziva još veći, NAJVEĆI STID...

Ostajem s mirnim, nečujnim vremenom koje me sad, gle, zove, otvarajući mi put na kojemu čujem vlastiti šapat, bježi pred spoznajom... I tako već gluhonijem i slijep teturam svijetom.

Petar Šegedin

FUGA

DVA STAVKA

— Jesam li ja ovo zaslužio? — razmatrao je, čini se, Bezuhov svoj život na tvrdu ležaju trećeg razreda. I uzdisao čas protestno, čas pokorno, *uh!* i *ah,* već kako su mu misli dolazile. — Pa da se i izvučem iz ovoga... svega, što da radim?

»Što da radim... što da radim...« slušao je Bartol ispod svoga uha kako dolje točkovi bratski dijele brige s Bezuhovim.

— Reci... (spavaš li?)... Koliko ovo može potrajati?

— Što?

— Ovaj rat... sa svim borbama i okupacijama?

— Onaj prvi četiri godine, a ovaj... s ovom tehnikom...

— Misliš, brže će? A što ću onda ja? Bez alata i zanata...

— Pa zanat si ispekao. Čak do majstora! A što se alata tiče, dobit ćeš ga od novoga gazde.

— Kakav zanat i kakvoga gazde? — pridigao se Marko Bezuhov na lakat i stišanim glasom pitao kao što se pita uhapšenika, žmireći na jedno oko: — Hoćeš reći da sam ja duša na prodaju?

— *Na predaju,* moglo bi se ljepše reći. A što nam drugo preostaje? Jest kukavički, ali razumno je. Ili možda da junački ginemo. Da napadnemo tvojom bajunetom one tamo Talijane što spavaju u prvom razredu na plišu?

— Ajde, ne budali! — legao je Marko natrag na svoju ruku koju je podmetnuo pod glavu. — A pitat će nas oni ujutro kada se probude...

— Pa ti znaš što se već pita ovakva dva sumnjiva tipa što bježe pred jednim okupatorom u ruke drugomu.

— I što ćeš ti reći?

— Idem kući...

— Káza... — zagrohoće Marko od te smiješne riječi.

— Si, vado à casa. Ocu i majci.

— A ako te upitaju... Što si ti ono po zanimanju, po struci?

— Profesor povijesti.

— Ako ti ponude posao, da u školi učiš đake?

— A što si ti ono po zanimanju i struci, pak ako tebi ponude posao u... tvojoj struci?

— Čuj! — ponovno se Marko prijeteći podigo na lakat.

— Pa pitao si me za novoga gazdu od tvoga zanata?

— A ja ću tebi ončas — isukao Marko sjajnu bajunetu — onako, po zanatu, pokazati... — i zamahnuo triput blistavom oštricom ispred Bartolova nosa — pak ću ti taj tvoj nos usrani otfikariti i spremiti ko trofej u moj džep straga na guzici, kao što je onaj moje uho...

Raspalio se Marko profesionalno, osvetnički. U oku mu se čita, onom otvorenom, bijes ubojiti, te je Bartol ozbiljno ustuknuo i svoj nos poklopio šakom (đavo bi ga znao...) a žandar odjednom naduo obraze i ispustio zrak s praskom iz stisnutih usana: »Uh, uh, uh, što bih sada prdnuo od smijeha — ha-ha-ha... A tebi se stisnula, a? I da hoćeš, ne bi mogo!«

— Nego čuj — primirio se Marko i spustio bajunetu — reci, sad mi palo na um, a pitao sam već i šumara i veterinara, pa sada mi ti kaži iz tih *tvojih* knjiga: prde li životinje ili samo ljudi? Veterinar kaže, prde, a ja nikad čuo. A poznam od domaćih sve, i konja i kravu, ovcu, kozu, kokošku i mačku, ako ti se mili, pa nikada ni »prc«, ko za inat. Ha?

— A što ti je to u ovom času tako važno? — »Vrti li on mene?«

— U ovom i u svakom času. Važno. Problem života. A tebi, zar nije? — ozbiljno je, čak »naučno« raspravljao Marko. — Jer, gledaj kako ja mislim: govoriti zna samo čovjek, je li? A što je govor? — pomoću zraka ispuštanje zvuka na otvor broj jedan, gore, a na broj dva, dolje, isto tako pomoću zraka ispuštanje zvuka. Fakat!

— Pa na broj jedan i krava muče, pas laje i mačka mijauče...

— I ti sve razumiješ što ti oni kažu?

— Tako ko što ti razumiješ što ti kažu pomoću zraka ispuštanjem zvuka na broj dva. Odozdo.

— Opet si našo da me vrijeđaš, je li? — mirno se uvrijedio Marko. — A ja s tobom htio ozbiljno, zanima me... — okrenuo se od Bartola i uzdahnuo tužno.

I Bartolu bi žao nesretnika bez jednoga uha. Jedva je izvukao na ramenu glavu, budala, a kakvim se on mislima bavi? »Pomoću zraka ispuštanje zvuka«, analna lingvistika. Enterološki govor.

A tko zna, uostalom, kada bi se artikuliralo te zvukove »odozdo«, racionaliziralo peristaltička gibanja i urazumilo sfinktere, naprosto oslobodilo ih te inferiorne i smrdljive biološke funkcije i prekvalificiralo ih, produhovilo, podiglo na viši, intelektualni nivo, možda bi se stvorio sasvim novi univerzalni jezik, razumljiv svim ljudima i, što je važnije, svima narodima. Tako bi se smirila i s vremenom zaboravila epska histerija nacionalnih fetiša, herojske prošlosti, slave i ponosi, jer svi bi ljudi naprosto razumno prdili. Zamislimo samo političke konferencije, filozofske dispute, simpozije, svečane govore, promocije, deklamacije, slave i proslave! Drame, pjesme i opere naprosto — otprditi! Intestinalna poezija, enterološko kazalište, na jeziku općem, svjetskom, svima razumljivom, a jednog dana, s razvitkom kozmetičke biokemije, čak i mirisnom!

— A ptice? — javio se Marko.

— Što ptice? — uletjele odjednom Bartolu, u lingvistička razmatranja.

— Ptice... onim malim čmarićima... što će? Ali kad iz onih gr'oca, žive bile, onako zabiglišu... — govorio je Bezuhov milo, osjećajno, pak kao da se zatekao u nježnostima, trgnuo se i zastidio: — A eto, ovim dokonim rastjerujem one druge misli, glavne, teške i preteške. — I nakon uzdaha: — A kamo idem i što me tamo čeka? Jesu li mi djeca živa? Kuja, jedva dočekala da ih pokupi i pobjegne od mene. Od žandara. Da me narod ne voli. Pa nisam bio u civilu kad smo se zagledali! Al' jest, i tu ona našla začkoljicu: novopečena učiteljica na selu, mlada, luda, mislila da sam vojno lice, dapače — oficir! Jest, general! — nasmijao se gorko Bezuhov. — A narod ko narod, nije volio ni prijateljski da ga pogledaš. Eh, narod!

Bartolu se misli zapleću oko ovog Bez-uha: za i protiv njega. Jedna strana govori o gadosti zanimanja i svim opačinama što iz njega proizlaze: tlačenja i mlaćenja, pak gdje te dohvatim, govori, marvo protudržavna, tko ti dade letak i s kim se ti sastaješ, knjige zabranjene čitaš, nećeš kralja ni monarhiju, nego nekog kotlokrpu, nekog onog »krpim lonce, kiišobrane popravljam«, za njega ti visoke škole državne pohađaš da kotlokrpi služiš ili nekom brici što protudržavne viceve priča dok brije mušteriju ili nekom advokatu liscu lukavom što zakone izigrava ili trgovcu lopovu što narodu s brašnom pijesak prodaje... A druga strana: jad i bijeda jadnika (»što otac? Seljak, bezemljaš, nadničar, djeca — jedno drugom do uha«) dokopao se državnih čakšira s lampasima crvenim, gamaša od fine kože teleće, tri zvjezdice bjelokosne na oba ramena, a o pasu sabljetina teška, pa nek se usude, majku

li im... A mržnje i podsmijeha i prezira, i ono što mu djeci »žandarići-panduričići«, a kćeri mu na leđa nalijepili »miss batina«. I eto, kuja pokupila djecu i pobjegla od žandara.

Bartol osjeti krv u glavi. Struji srdito, kao da bi htjela nekamo izaći. Dosta mi je tvoje glave. Da ti vrcam misli, misli, šuplje, prazne... Imam ja svoj život, svoj optok, kruženje, igru, veselu il' tužnu, u duru i molu — već kako me uvališ u to tvoje prebiranje po prošlosti — dok me srce tjera... A kada srce stane, ni mene više nema. Zgrušana crveno-modra hladetina, krv na odru. Pokojnica.

Postalo mu tjeskobno od tih misli i strah ga prodrma od te mrtve krvi.

To je od nespavanja, tješi se. Noć prolazi, još oka nisam sklopio.

Noći su i noći prolazile, a oči su se teško i nerado sklapale. Bojale se da će u tom mraku nešto propustiti. Da će nešto važno promaknuti, otići u nepovrat. Makar i jedna svijetla točka, jedna tanka zraka dolutala s ulice. Taj je gubitak za radoznalost gledanja kao pogled iz jurećeg vlaka, kao Baudelaireova pjesma prolaznici »un éclair... puis la nuit! — Fugitive beauté... Ne te verrai-je plus que dans l'éternité?«

U vječnosti, u vječnosti... Ita. Šetao je »njenom ulicom« satima, fanatički, kao ludi vjernik, ne bi li je sreo kao »slučajno«. Na odlasku, na dolasku, na prozoru, »un éclair puis« neka i noć dođe, mučna, besana, očiju širom otvorenih od velikog čuđenja: i to im je život?

Gotovo tim istim pitanjem jednog ranog jutra upala je u sobu Primarijusu i njemu bradata, odrpana spodoba i sjela na pod između njihovih kreveta kreveljeći se luđački čas lijevo njemu, čas Primarijusu desno: »C'est moi! Sous ces poils de cochon c'est moi! C'est moi! Je suis, donc je pense! I to im je život u ovom najboljem od svih svjetova?«

Prepoznali su ga po glasu i kao dvije zblenute lutke sjeli u krevetu. (Primarijus je, »za svaki slučaj«, izvukao ispod pokrivača jednu bosu nogu s ogromnim palcem: »molim!« — nikada nije volio luđake.)

Longo je sjedio na podu prekriženih nogu, s rukama na koljenima na istočnjački način, a pogled mu, koncentriran i smiren, odlutao preko svih bliskih i banalnih stvari nekamo »tamo«... »gdje ova dva još od sna vlažna mozga nikako ne mogu stići«.

— Longus! — kliknuo je Bartol gotovo bez daha.

— Noli turbare circulos meos — u dubokoj meditaciji izgovorio je Longo i ponovno zaronio »tamo... duboko«.

— Pusti ga da dovrši — spusti se Primarijus na uzglavlje s dosadom. — Dosadit će mu.

— Misliš da on?...

— Lezi i šuti — zapovijedao je Primarijus. — I ne gledaj ga. — I sam se okrenuo zidu i dahom glumio da spava, ali je oba uha ostavio budnima.

Kako, nakon toliko vremena da ne gleda Longa? Bartol nije mogao a da ga makar kroz stisnute trepavice ne virka.

Nisu prošle ni dvije minute, Longo je digao sa koljena ruke i protegnuo se kao iza sna.

— Da, eto, dovršio sam — reče burnim, svježim, jutarnjim glasom. — A ti si, Primarijusu, to znao? Mislio si, Priroda će već učiniti svoje? Prevario si se, otpustio sam tu budalu. Učinila je da postojim, i ne trebam je više.

— Ali ona tebe treba — nehajno promrmlja Primarijus, jednako okrenut zidu.

— Što, da ona od mene sad pravi budalu? A, to ne! Zeznula se, dala mi je postojanje, i sada *ja mislim*. A što ona zna o misli i mišljenju? Glupa kao zemlja, kao santa leda! Razumije li ona išta, kako njeni vjetrovi i vode svijetle nama u žaruljama? — Ponovno je Longo ruke metnuo na koljena, u pozi mislioca: — Je suis, donc je pense, to je ideja s kojom sam sjeo ovdje na pod podno vaših nogu. Nosim vam je ovamo sa Seine od samoga Roi Satrapona de Pont-Neuf, klošarskog mislioca koji je, eto, Descartesa postavio na noge. Jer dotle je on »dubio na glavi« kao i Hegel dok ga Marx nije okrenuo na noge, kako si me ti izvijestio, Eo.

Primarijus je s prezirom promrmljao »hm«, a Bartol se smijao u sebi sa zadovoljstvom učitelja koji, eto, sluša svoju staru lekciju od nekadašnjeg đaka.

— Šutite? — superiorno je uživao Longo. — Primarijus je makar izustio svoje obuhvatno i duboko »hm«, kartezijanski oprezno i mudro »dubito«, da sumnja, što dalje znači »ergo cogito«, da misli, a od tebe, Eo, sramota, ni »hmea« nisam čuo!

— Pa i ja mislim... — branio se Bartol veselo, sa smijehom.

— I kapa misli dok je u njoj glava — strogo je govorio Longo — ali što je s njom kad glava izađe, kada visi na klinčanici sama, noću, kada glava spava?

— Tad i kapa spava — odgovori Bartol spremno. — Zato, glavo, lezi tu pored kape i spavaj. Sigurno si umorna od puta.

Longo poslušno ustane i uzme skidati prnje sa sebe.

— Da me sada vidi Satrapon, pljunuo bi na mene — mrmljao je žalosno, odbacujući smrdljive čarape daleko od sebe.

— Zato što se hoćeš odmoriti?

— Nema odmora dok traje borba protiv ovisnosti postojanja od mišljenja! — Longo zastane u svlačenju. Fanatički. — »Postojim, dakle mislim!« dok to uvjerenje ne osvoji cijeli svijet, nema odmaranja! Doktor Pangloss je tako nastradao. Otjerao ga Roi Satrapon iz svoje Satrapije. Nije Pangloss pristao da se dira u kartezijansku svetinju *cogito, ergo sum,* jer da je to triumf ljudske misli i slava Francuske, najsretnije zemlje od svih mogućih zemalja na svijetu, a ovo Satraponovo »prevrtanje« da vodi u bezvjerje i svakojaku nesreću. »Treba samo mirno kontemplirati« — govorio je Doktor Pangloss — »o raznim idejama, jasnim i razgovijetnim, i tako neprestano potvrđivati naše postojanje«. Na to je Roi Satrapon razjareno pljunuo i riknuo »merde!« »A što će ti ostati od jasnog i razgovijetnog rominjanja tihe kišice u glavi kada se pojave vukovi sa sjevera (a tu su odmah iza plota) pak ti panično zagrmi u glavi jedna jedina ideja — kako opstati, ha? Va-t'en, va, salo de potache!« i otjerao ga. Vidjeli su poslije jadnoga Panglossa kako prodaje svoje stare kaljače na Marché aux puces. Nije prošlo ni dvadeset dana, provalili vukovi sa sjevera — Sieg heil! Sieg heil! Lili Marlen... i tako dalje. Linija Maginot pokazala se kao stara taraba od trulih letava, i kokoši su mogle kroz nju proći.

— A Jorjo, jesi li ga ikada vidio? — tek tako je upitao Bartol.

— A kako bih u onom Babilonu? Doduše, htio sam se popeti na Eiffelov toranj i odanle, s vrha, vikati na sve četiri strane Joooorjooo... ali nisam mogao.

— Pa lift je tamo...

— Lift, da... — Longo je zastao smeteno. — Vidio si, nikada nisam stanovao više od prvoga kata, a prizemlje mi je, kao gmazu, najmilija visina. Nikada ti nisam govorio o tome. Od djetinjstva to vučem. Još nisam išao u školu, što sam imao... Ti znaš onaj visoki balkon na našoj kući i ogradu na njemu, onu kamenu, eh, a ja, mulac mali, došlo mi je tako, popeo se, više ne znam kako, i sjeo, zajašio na onu ogradu i tučem po njoj straga, konja po guzici, »hajde, Bijeli, dži-ja!« — Vitez u boj kreće... Čula majka viteške poklike, došuljala se s leđa i skinula me zagrljajem. I cijeli dan me plačući grlila. Eto, to me spriječilo da dozovem Jorja s vrha kule Eiffelove.

— Altitudofobija — kao kroz san promrmljao je Primarijus.

— Sanja — šapne Bartol s poštovanjem.

— Ne sanja, to je ime moje bolesti — jednako šapćući odgovori Longo. — No, čuj, Eo — nastavi još tiše Bartolu na uho — ovo prvi put da sam se izlajao o tom mome strahu ovdje među prijateljima. A zamisli da me tamo onaj Šamprek, »strašni humanist«, na deset tisuća metara visine izgura na krilo aviona, pak mi se kesi iz pilotske kabine: »priznaj, proleteru svih zemalja, da si htio ubiti kralja i srušiti monarhiju, opljačkati banke i podmetnuti bombu u podzemnom zahodu na trgu na dan Ujedinjenja, ha! Ako nećeš priznati, dosta mi je da te kvrcnem palcem i kažiprstom, da te otpuhnem u oblake...« — »Nemojte, molim vas, ne, Ekselencijo! Priznajem, sve priznajem, samo me spustite, da živim! Makar i gmizao po zemlji kao crvić...« »Crveni?« »Ne, bijeli, bijeli, onaj jadni mali, što živi u trešnji i smokvi, nečujno i skromno...« »E, nećeš!« »Onda me, makar, za kaznu, pretvorite u pauka pak da se na tankoj niti svoje paučine spustim u majčinsko krilo svoje mile, slatke i jedine kraljevine! Molim! Samo da živim, i nikada više ni jedne misli u ovoj mojoj glavi! A i što mogu misliti kao pauk...« Eto, tako ti to izgleda, kada ti Šamprek pronađe Ahilovu petu.

Tada je Longo odbacio posljednji komad gornje odjeće sa sebe i ostao u kratkim gaćicama i prljavoj majici s prugastim poderotinama te je sa svojim izmršavjelim tankim krakovima doista izgledao kao veliki i strašni pauk krstaš naših ognjišta.

Tako ga je i Bartol vidio, kao pauka, ali jadnog, izgubljenog, bez paučine kao bijednog ribara kome je more progutalo mrežu.

— Hajde, zavuci se, pauče, i predi tu pod pokrivačem — odgrnuo Bartol pokrivač i načinio mu mjesto pored sebe u krevetu.

— Tako — šapće Bartol prigrlivši ga bratski u krevetu. A sada se njiši na svojoj paučini, nina-nana, pauče moj strašni, i spavaj... spavaj...

— ... već jednom — brunda Primarijus ispod pokrivača.

Na noćnom ormariću, kod Primarijusova uha, pedantno je rezuckao zrak Primarijusov precizni *Kienzle,* sat budilnik.

Kienzle je Bartolu uporno ponavljao:

tika — taka
crna dlaka
ispod nosa
svaka svaka
šeta šeta
sve do jutra
sve do sutra
tika taka

druga dlaka
crna crta
ispod nosa
preko čela
crna kosa
nosa kosa
tika taka
treća dlaka
treća crta
crta crta
crta crta...

a Bartol je marljivo ponavljao za njim dozivajući san: crna — dlaka, šteta — šteta, sutra — sutra, jedna dlaka, druga crta — crta — crta, šeta — šeta, šteta — šteta...

Longo je odjednom zavukao glavu pod pokrivač, skupio svoje duge noge i zahihotao tiho, samim dahom, negdje dolje, sebi u trbuh. Onda je izvukao glavu i disao teško kao da se natrčao.

— Sanjao si? — pitao ga je Bartol.

— Nisam još ni oka... — zastao i opet se smijao hi-hi... — Kako mi je to tek sada sinula, kad sam legao, tu pored tebe, ta transsupstancijacija? Kao noćnom preživaču... Na povratku, u Švicarskoj, na granici, u vlak ušla mlada, u uniformi, lijepa, stasita, sva comme il faut, da li policajka ili od carine, pitaj boga... te ona meni na njemačkom, a ja... i kada bih razumio nešto... ma... gledam ona lijepa usta njena i na njima njenu srdžbu malu zbog mene ovakva odrpana, zblenuta kretena... pak ponavljam na svaku njenu jedine dvije riječi koje mi je još tamo u Parizu pripremio za ovakav slučaj clochard-poliglot — »ja, bitte«, »ja, bitte«, a neki tip, brkati u kupeu sa mnom, oduševljeno klima glavom na svaki moj »ja, bitte« i popraća to mangupskim osmijehom, kao, »dakako« — on se sa mnom slaže. I da skratim, ljepotica me s gađenjem, sa dva prsta za lakat, izvukla iz vlaka i pokazala mi na suprotnoj strani drugi vlak i smjer kojim moram krenuti, to jest, natrag u Francusku.

— Zašto natrag?

— Bojali su se Švicarci invazije te bijede što bježi pred Nijemcima. A i politički... zna se tko bježi pred Hitlerom.

— Pa kako si ipak?...

— Ljepotica je vjerovala u manire i, valjda, u moje poslušno i strastveno »ja, bitte«, okrenula se i otišla, a ja natrag u vlak prema domu svome voljenome. I sada... poslije svakojakih tvrdih ležaja na kamenu i golomu drvu, prvi put u meku krevetu i do-

diru sa čistim i toplim ljudskim bićem, objasnilo mi se odjednom ono mangupsko slaganje Brkatoga s mojim »ja, bitte«, jer on je čuo tako iz drugoga jezika, ovog našeg direktnog, bez okolišanja.

Sada je i Bartol prihvatio sordinirani, sipljiv smijeh (zbog Primarijusa koji je rano ustajao) i hripala su obojica gurkajući se laktima i koljenima i gušila se u smijehu, već bez ikakva pravoga motiva, cijelu noć, do samog svitanja.

Ali ni svitanje nije Bartolu donosilo san. Ni *prva crta* marljivoga Herr Kienzlea nije ga uspjela uljuljati.

Longo je već odavno, pokriven preko uha, zasvirkao svoju kleine Nachtmusik uživajući u mekoći i toplini prijateljske postelje, a Bartol ne uspijeva uvjeriti Herr Kienzlea da nije vojnik, da je mirna budilica, vjerojatno iz neutralne Švicarske, namoliti ga, *bitte*, da mu ne maršira po mislima tika-taka-crna-dlaka ...

Ali zaludu. Kienzle maršira fanatički, pobjednički pariškim bulvarima tika-taka, sutra-sutra, *ein-zwei* i vidi Bartol odrpanog Longa kako bježi pred njima na svojim dugim nogama kao preplašena antilopa pred lovcem ubojitim.

»Bježi«, dovikuje mu Bartol raskriljenih ruku i prima ga u spasonosni bratski zagrljaj.

— Što ti je? — trgnuo se Longo i odbacio ruku Bartolovu sa svoga ramena.

— Ništa. Sanjao sam ... — zbunio se Bartol.

— Pa me zato moraš drmati za rame?

— Progonio te Kienzle ...

— Kakav Kincle, bog te ...

— Sat. Zar ga ne čuješ *sutra-sutra, ajn-cvaj* ... Marširao je na tebe.

— Marširao? Sat? Sutra, ajn-cvaj? Dugo si ga slušao. Transsupstancijacija, Eo. Svi ćemo pošašaviti — rekao je Longo zabrinuto i vratio Bartolovu ruku na svoje rame. — A sada spavaj, Eo, i ne slušaj ga. Neka kuca ... tamo ... — nije dovršio, pokrio se preko uha i zaspao uz svirku svoje male noćne ... zna se.

Ranko Marinković

BLAGODAT KIŠE

UZAŠAŠĆE

onog dana kad se
kroz tanku zidnu pregradu
na svoj način u obitelj vratio
rasipni sin
začuh glas
koji uzbuđeno prenosi
nogometno prvenstvo svijeta

uvijek jednako mlad

istodobno kroz otvoren prozor
kratki napjevi
potmula
buka vjernika

krv mu šiknu u mlazu
po plahtama po mirisnom grašku po svom frajeru
vlastitim prostačkim prstima on zaklopi očne kapke
velikih začuđenih zelenih očiju

prozračna ona lunja
iznad moga nebeskog groba

MUHA

između bine i mene
u praznom oknu
ništa osim nje

trbuh s crnim crijevima
na zakrvavljenoj zemlji
uznemirena ticala sastavljena krila
kukastih nogu ustima upija prazninu
sijekući zrak sručava se u ništavilo
pod mojim nemoćnim prstom
u njoj se zakolutali
more i azur nebeski

DIEPPE

pri zadnjoj još osjeci
beživotni oblutak
okret i zatim koraci
prema poznatim svjetlima

ULICA VAUGIRARD

nasred uspona
zastajem i razjapljena prostodušnost
izlaže ploču igri svjetla i sjene
potom povratak obogaćen
za jedan nepobitan negativ

LUTECIJSKE ARENE

Malo dalje odavde gdje sjedimo ponad stuba
vidim nas kako prilazimo iz ulice Arena,
zaostajemo, gledamo prema nebu, potom se mirno
vraćamo sebi, kroz zagasit pijesak

sve smo ružniji, ružni kao i drugi,
ali nijemi. Neki zelenkast psić dotrča iz ulice Monge,
ona zastaje, prati ga očima,
on pretrča Arenu, nestaje
iza postolja znanstvenika Gabriela de Mortilleta.
Ona se okrenu, ja sam otišao, sam
se popeh sklepanim stubištem, lijevom
rukom doticah grubo betonsko
priručje. Ona zastaje, korakne prema ulici
Monge, potom za mnom. Protrnuh, uvlačim se u sebe,
i s drukčijim očima gledam sada pijesak,
lokve vode na sitnoj kiši,
jednu djevojčicu koja vuče za sobom nekakav obruč,
dvoje zagrljenih, možda zaljubljenih,
pusto stubište, visoke zgrade, nebo koje
zadugo ostaje mračno.
Osvrnuh se, iznenađen nalazim ondje
njezino rastuženo lice.

A. D. JE UMRO

i tu biti tu još tu
stisnut na staroj gubavoj crnoj dasci
nerazumno zdrobljeni dani i noći
biti tu ne bježati i bježati i biti tu
nagnut nad priznanjem umirućeg vremena
da je bilo ono što učiniše što činjahu
meni i mom prijatelju preminulom jučer blistava oka
dugih zubi zasopljen sa svojom bradom proždirući
život svetaca život za dan života
uskrsavajući noću svoje crne grijehe
preminuo jučer dok sam ja živio
i bio tu ispijajući s orkanskih visina
grijeh neoprostiva vremena
zakvačena za staro stablo koje prati odlaske
koje prati povratke

ONE PRILAZE
iste i različite
sa svakom je isto i različito
sa svakom isti nedostatak ljubavi
sa svakom drukčiji nedostatak ljubavi

NJENI SMIRENI POKRETI
vješte pore dobroćudne spolnosti
bez dugog čekanja bez suvišnog žaljenja odsutnost
ulazi u prisutnost
nekoliko dronjaka azura u glavi najzad umrle točke srca
sva zakašnjela blagodat kiše koja još rominja
u sumrak večeri
kasnog kolovoza

u njoj pustoš
u njemu netaknuta
ljubav

NAĆI SE TAMO BEZ ČELJUSTI BEZ ZUBI
tamo gdje je užitak gubiti
s onim komu malo nedostaje
da bude dobitnik
i Roscelin i očekivanje
priloga oh maleni dar
prazan prazan samo krpice pjesmice
otac mi izabra muža
odnosno dok ona pravi cvijet
neka ga navlaži
koliko hoće sve dok se ne začuje zveckanje
okovanih cokula s udaljene Tržnice
odnosno gomila vode koja ronca u cijevima
odnosno ničeg više
neka ga navlaži jer ona sve tako
površno svršava
i prilazi
s nakaznim ustima i rukom mravljeg bila
u stijeni podruma oko koje osluškuje
daleko zasjecanje srebrnih škara

BEZRAZLIČNA GLAZBA
srce vrijeme zrak vatra pijesak
tihi odron ljubavi
zastire njihove glasove a ja
više ne kanim
šutjeti

LOČE SAM
prežderavanje uništava blud krepava sama kao ispred
odsutnih mrtvih i prisutnih što smrde
iznesi svoje oči okreni ih na trsci
peckaju ih ili čupkaju
nije važno tu je vjetar
i stanje budnosti

LIJEPO LI JE TAKO
po lijepom vremenu i po ružnom vremenu
pritvoren u svojoj kući pritvoren u tuđoj kući
kao da je bilo jučer sjećao se mamut
dinoterij prvih poljubaca
ledena razdoblja ne doniješe ništa novog
velika žega trinaeste njihove ere
ponad zadimljena Lisabona bezvoljno prignut Kant
sanjati u naraštajima hrastova i zaboraviti mu oca
oči brkove koje je možda imao
ako je bio dobar zašto je umro
bez teka manje se jede
po rđavom i po najgorem vremenu
pritvoren u svojoj kući pritvoren u tuđoj kući

DO U PEĆINU NEBA I TLA
i pojedinačnih starih
zagrobnih glasova
i uvijek ista spora svjetlost
u trajnom silovanju
poplavljivaše donedavno
u trajnom silovanju

poplavljivaše donedavno
gospine vlasi u ennskim dolinama
i istom zakonitošću
kojom sve donedavno
polako i nadaleko zagasiše
Perzefenu i Atropos
krasno sumnjivo ništavilo
do danas usta sjene

DA DA IMA JEDNA ZEMLJA
u kojoj zaborav u kojoj polako zaborav
tišti bezimene ljude
da ta glava spava to je ušutkava
i sve se zna ne ne zna se ništa
poj mrtvih usta zamire
po pržini putuje
nema razloga za plakanje.

znam te usamljenosti moja premda te ne znam dobro
imam vremena kažem imam vremena
no kakva vremena izgladnjela kost pasjeg vremena
neba koje neprekidno blijedi zrnce mojeg neba
zrakom što se penje
trepereći mikronima mračnih godina

hoćete da idem od A do B ne mogu
ne mogu izići u zemlji sam bez staza
da da krasno je to što tamo imate to je prekrasno
što je to nemojte me više pitati
zavojnica prašine trenutka što je isto
tišina ljubav mržnja tišina tišina

ŽIVO MRTVO MOJE JEDINO LJETO
cvjetovi ljiljana bijelih krizantema
napuštena živa gnijezda
kal travanjskog lišća
divni dani sivi od inja

TEČEM POPUT GIPKOG PIJESKA
između dina i pržine
ljetna kiša pada na moj život
na me moj život izmiče slijedi me
okončat će dan njegova začetka

gledam te trenu dragi
u izmičućem zastoru magle
u komu više neću tapkati po nesigurnim pragovima
ni proživljavati trenutke
otvaranja i zatvaranja vrata

KAKO BIH MOGAO BEZ TOG SVIJETA BEZ LICA
I BEZ PITANJA
u komu biće više ne živi od trenutka u komu se svaki trenutak
izlijeva u ništavilo u zaborav postojanja
bez onog vala u komu se na kraju
tijela zajedno sa sjenom proždiru
zar bih mogao bez tišine toga žubornog ponora
koji pobješnjelo žudi za sigurnošću za ljubavlju
lišene ovog neba što se uzdiže
nad prašinom svojega balasta

što bih mogao ja bih mogao kao jučer kao danas
gledajući kroz okno jesam li sam
koji luta i švrlja daleko od svakog života
u svijetu pajaca
bez glasa među glasovima
koji su sa mnom zatvoreni

HTIO BIH DA MOJA LJUBAV UMRE
dok kiša pada na groblju
i po uličicama kojima prolazim
oplakujući onu koja me voljela

SAM UNUTRA IZVAN LUBANJE
negdje ponekad
kao nešto

zadnji zakon lubanja
izvana zaposjednuta
kao Bocca u ogledalu

oko uz sitni poticaj straha
otvara se otvor se ponovno zapečačuje
nemajući više ništa

tako ponekad
kao nešto
o životu ili tomu slično

Samuel Beckett

Preveo
Dragutin Dumančić

KNJIGOVODSTVO SVIJETA

LETIMIČNA INVENTURA IDEJA UZ INVENTURU PAVLA PAVLIČIĆA

Borges u jednoj svojoj priči govori kako je svaka taksonomija zapravo »fikcija«, naš vlastiti konstrukt, kao ustalom i ona njegova kojoj je jedini sustav promišljena nasumičnost. Da je Linnè, strastveni klasifikator, mogao čuti tu tvrdnju, vjerojatno bi se uvrijedio. Sređujući biljnu džunglu, on je jamačno vjerovao da slijedi skrivenu Božju promisao u uredno složenu svijetu. Postrojio je biljke, dao im imena i prezimena po svojstvima reproduktivnih organa i gajio zadovoljni osjećaj da radi koristan posao. »Složio je neoboriv sistem za majmune i ljude«, kaže Slamnig u jednoj pjesmi, i zaključuje:

Od svih ljudi na svijetu
najviše mi imponira Linnè.

Što na to može reći netko kome najviše imponira Borges? Da su činjenice koje je Linnè uzeo (ili mogao u svoje vrijeme uzeti) za temelj svoje klasifikacije, samo jedna od bezbrojnih mogućnosti; da same po sebi i nisu »činjenice« nego svojstvo našeg opažanja, naš proizvoljni ili povijesno uvjetovani izbor, privremeno mòtrīvo. Mogao mu je to posthumno i pokazati na primjeru njegove vlastite klasifikacije: ona je, kaže se danas, bila tako uspješna da je njena primjena bila kasnije »najveća zapreka drugim, prirodnijim sustavima koji su je nadomjestili«.

Svaka inventura svijeta nastoji nam se nametnuti ili podvaliti za zbilju. Prividno ograničena na svoj predmet, ona se uvijek nastoji protegnuti do granica svijeta. Ona ga hoće obuhvatiti, prebrojiti, staviti u ljudske okvire, lišiti tajni, osloboditi nelagode pred beskrajem. Ali nijedna se ne može osloboditi »istočnog gri-

jeha« — proizvoljnosti svoga načela. Tomu je uzorni primjer »enciklopedija« — poredak znanja koji za načelo uzima abecedu: proizvoljni red slova, historijski dogovor (kojeg se do danas nije uspjela osloboditi).

Čak i banalna inventura u trgovini, malom ograničenom svijetu, osniva se, kao što svaki trgovački inspektor zna, na dogovornoj igri sa zbiljom. Računi se »prelamaju« da bi takozvano »stvarno stanje« odgovaralo »knjigovodstvenom«. Tu ima nešto viška, tu nešto manjka, ali u prosjeku sve se na kraju dovede u red. Jer, kao što znamo, reda mora biti.

To kao da se zapravo i hoće reći ovakvim inventurama: svijet je u redu, *mora* biti u redu, samo sve stvari treba popisati i staviti na svoje mjesto. Ako nešto ne štima, to su tek sitni propusti, ljudske greške, nedovršenosti u sistemu. To su samo bijele mrlje na mapi koje valja popuniti. Treba samo otvoriti oči, zapaziti, zapisati i sve će doći kamo spada, kao kockice u kakvom psiho-testu, sve će biti dobro.

Kao obično, sve počinje u pjesništvu. S mnogo više teorijske potkovanosti nego nekoć, pjesnici, u nastojanju da približe govor pjesništva i znanosti, stali su u jednom času pribjegavati imitacijama znanstvenih postupaka. I Novalis i Lautréamont već se hvastaju da rade kao matematičari. Ovo navodimo samo kao jedan od mogućih izvora mode koja se pojavila kasnije i neko se vrijeme kitila nazivom »fenomenološko pjesništvo«.

Fenomenološko pjesništvo, kao i svi kolektivni pjesnički programi novijeg vremena, ima besprijekoran teorijski temelj: ono je »intuiralo esenciju« pojedinih fenomena, ponajviše predmeta, tako da bi predmet »ograđivali« od empirijskog ili ideološkog konteksta i tako oljuštenog, semantički ga »rekonstituirali« u pjesmi. Kao obično, teorijsko polazište je uvjerljivije od praktičnih ostvarenja. Osim časnih iznimaka, završavalo je to u enigmatičnim redukcijama., trivijalnoj pseudoopisnosti ili u starom solipsističkom prežvakavanju vlastite intuicije.

Tu nema ništa neobično: svaki je pjesnički program žrtva talenta koji ga primjenjuje. Ali u naše vrijeme kad se programi čine važnijim od pjesnika i poezija proizvodi na vrpcama teorijskih moda, urodilo je to poplavom pjesničkih »inventura«, gotovo mehaničkim popisima srodnih stvari, imitacijama znanstvene metodičnosti. Ono što je zajedničko tim inventurama jest da se one načelno ne bave simboličkim, afektivnim ili ideološkim kontekstima svojih predmeta, nego ih uvijek nastoje izolirati u nekakvu golom semantičkom prostoru, nekoj varijanti »čistog postojanja«,

veoma nalik laboratorijskim, gotovo zrakopraznim uvjetima. Ti popisivači kao da su okolčili neki svoj mali teritorij i hoće ga sada golom magijom riječi pretvoriti u kraljevstvo, kao da ograđuju svoj mali vrt koji sada mogu na miru obrađivati. U pjesničkim vrtovima svaki krtičnjak, dakako, može biti katedralom, ali u osnovi ostajale su to kontemplacije krtičnjaka. Bila su to mala okruženja stvarima i ispočetka su se neskriveno tako i zvala — »šozizam« (od francuskog *la chose).*

Stvaranje tih taksonomskih oaza sigurno je bilo uvjetovano dobrim dijelom općom nostalgijom da se u vrijeme apstrakcija vratimo stvarima opipljivim i »stvarnim«, općim osjećanjem epohe da se »mislima ne možemo više približiti stvarima«, općim bijegom od ideja i sustava u neku razumljivu, preglednu, »našu« zbilju, ali s druge strane, ono je plod straha od sve veće kompleksnosti stvari kojima ne možemo vladati, obrana od čistog osjećanja tjeskobe i nemoći pred zamršenim, neproničnim i neobuhvatljivim svijetom, skrivanje u pseudoznanstveni krtičnjak. »Astrologija, kiromantija, gramatika i slične riječi, samo su govor koji bi nas htio sačuvati utjehom da je poredak pojava i red zvijezda i naš red, da je pravilna smjena dana i noći i naša promjena«, upozorava Dragojević u tekstu *Mahnito razdoblje karbona.* U drugom tekstu on govori o tome kako »ratnici s dalekozorom u ruci neprestano gledaju prema horizontu«, dok su stvari, kao što su gljive, vidljive čovjeku koji dok hoda, gleda u zemlju, i za njega »gljive su svijet«. To je svakako točno, ako se ne previdi pri tom kakva krupnija i otrovnija gljiva na obzorju.

Inventure što ih sačinjavaju pisci najčešće su smotre onoga što nazivamo »malim« stvarima. Jedna od ljepših pretpostavki takvog izbora jest da pisac govori iz perspektive »malog čovjeka«, dakle, da je taj izbor posljedica demokratskog gledanja na ravnopravnost »malih« i »velikih« stvari — gdje on, za razliku od ove preuzetne epohe, daje izrazitu prednost »malima«. Meni u tom kontekstu uvijek pada na pamet što je rekao Apolon Caillat, kulinarski klasik, kad je 1898. objavio svoju inventuru pet stotina načina serviranja sardina: »Kad je riječ o sardinama, čak i najjednostavnije stvari mogu biti zanimljive«. Kulinarski parafrazirajući poznatu izreku »Bog je u detaljima«, mogli bismo reći: »svijet je tu u kutiji sardina«. Ali, da budemo malo cinični, ako bismo među tim sardinama servirali i jednoga zubatca, stvari bi mogle biti još zanimljivije.

Svaka se inventura odvija u nekoj kutiji, svaka postavlja neku izmišljenu granicu. U znanosti je ona pretpostavljena (kao privre-

mena i heuristička); vrijedi li to i u literaturi? Granice postavljene »malenošću« i »običnošću« opipljivih stvari, možda su plod straha pred nepoznatim, šipke dragovoljnog zatvora, potreba da se zaklonimo od opasnog prostora, nepredvidivih komplikacija, neodgovorivih pitanja? Jer ono što zovemo komotno »stvarima« često su samo prividno »male«, gotovo nikad »obične«, i često je vrlo teško izboriti perspektivu iz koje ih možemo sagledati. Da i ne spominjemo onu teoriju koja kaže da su stvari toliko »nečudne«, »normalne«, da ih treba još i »očudnjivati«. I stoga je ograničenje perspektive načelno zauzimanje »stajališta«, možda izraz koliko nemoći toliko i straha pred onim pitanjima, onim aspektima svijeta nad kojim nemamo vlasti. To je izraz čežnje za svijetom nad kojim neosporivo dominiramo, oblik vlastohleplja: želja za svijetom nad kojim imamo racionalni pregled, i u njemu mogućnost afektivnog i moralnog opredjeljenja, slobodan izbor, sigurnost od prijevare, pouzdanost poznatog — gotovim svijetom, nečim najviše nalik prošlosti.

Obilježje takvih inventura jest da one gotovo nikad nisu kritika: inventura samo konstatira, zapisuje. Inventura je dobroćudna, moralno širokogrudna, »objektivna«. Jedan od rodonačelnika inventura suvremene svakodnevice bez sumnje je Roland Barthes, u svojim *Mitologijama* (1957). Ali on samo prividno spada u modu o kojoj govorimo. Da se zadržimo na kulinarskom terenu, pogledajmo njegov esej o *Ornamentalnom kuharstvu*. Dok govori o kulinarskoj rubrici časopisa *Elle*, namijenjenog društveno nižem sloju čitatelja, on svoje zapažanje o ornamentalnoj, dekorativnoj svrsi tih recepata pretvara u ideološku kritiku: ti se recepti ne nude publici da bi ih ova ostvarila, jer ona to praktički ne može, nego se nude kao san, kao nedostižni cilj, kao ukras svakodnevnoj javi, dakle, samo dekorativno (kao što se kultura često samo tako i nudi širim slojevima — recept dobro poznat i u realsocijalizmu), dok s druge strane, list *Express*, namijenjen višem sloju, donosi puno običnije, ali za taj sloj zaista i ostvarljive recepte.

Barthesova je inventura automobila, vina ili striptiza uvijek i kritika konteksta u kojima se oni javljaju. Barthes je, kako sam sebe krsti, »semioklast«: on neprestano nastoji demaskirati mitologiju koju nalazi u stvarima, mitologiju koja nam povijesne tvorbe, ideološke aksiome i društvene predrasude podmeće kao »prirodu« ili »zbilju«. Najsvježiji primjer takve semioklastičke analize mitologije na djelu imamo kod nas u radu Ive Žanića, nedavno objavljenom u časopisu *Start*, gdje uvjerljivo dešifrira vokabular, govorne figure i mitološku potku takozvane »antibirokratske revolucije«.

Ali većina spisateljskih inventura izbjegava tu kritičku dimenziju, bojeći se valjda da dok demaskira jednu ideologiju ne upadne u drugu, bojeći se još više svih drugih nepredvidivih opasnosti. One najčešće ostaju u opsegu »putovanja po mojoj sobi«: čineći stvari prisnima, objašnjenima, lako probavljivima, dovršenima, lišavajući ih opasnosti koje vrebaju iz »otvorenosti« stvari, njihove neumitne povezanosti sa svemirom, njihove neuhvatljive kompleksnosti — pretvaraju ih u laki psihološki teret za »malog« čovjeka, stavljaju ih u vitrine, gotovo ih muzealiziraju, kao što filatelisti čine s markama.

I kad smo kod muzealizacije: drugo je obilježje koje povezuje takve inventure da se tu uglavnom radi o *bivšim* stvarima ili bar o njihovim bivšim pojavnim oblicima — i u Pavličićevoj *Inventuri,* seriji briljantnih zapažanja o stvarima, većina je predmeta ako ne već bivših, a ono upravo na putu da to budu: noćni ormarić, staro glačalo, britva, kredenc i, simbolički, spomenar. Jamačno u tomu ima nešto od one, piscu gotovo urođene spoznaje, da, kako je to zgodno rekao jedan drugi pisac, »stvari nisu gotovo nikad onakve kakvim ih vidimo, nego kakvim ih se sjećamo«. Jamačno ima nešto i od one jednako prirodne nostalgije za stvarima koje nam sve brže izmiču iz ruku, koje se sve brže mijenjaju, nostalgije za »jučerašnjim svijetom«. Ali zacijelo ima nešto i od bijega, ili od grčevitog držanja za svijet poznat, ograničen svojom prošastošću, svijet kojim, baš zato što je nestao ili nestaje, možemo vladati, baratati po volji; svijet koji nas više ne straši ni svojom složenošću, ni potajnim mogućnostima. Čak ni emocije prema tom svijetu, o kojem Pavličić govori s puno sjetne topline, ne obvezuju nas previše, ne ugrožavaju nas. To je svijet koji nam više ne može izmaći iz ruku, osim zaboravom.

Treća osobitost spisateljskih inventura koja je u posljednje vrijeme možda najviše u modi jest da se one vežu pretežno za »površinu« stvari, dakle, za stvari u doslovnom fizičkom smislu. I ta naklonost ima besprijekornu genealogiju. Njeno polazište možda je najbolje izrazio Calvino u svom *Palomaru:* poglavlje »Palomar na terasi« završava riječima: »Tek nakon što je upoznao površinu stvari, čovjek se može uputiti da traži ono što je ispod. Ali površina stvari je neiscrpna«.

Razumije se, kod prepredenog pisca kao što je Calvino, ne smijemo olako pretpostaviti da on to govori u svoje ime. Između sebe i te ideje on je postavio svog gospodina Palomara, samotnog promatrača, totalnog autsajdera, koji ne može drukčije uspostaviti kontakt sa svijetom nego »ograničavajući se na promatranje vidljivih oblika« i koji osjeća da je »jedini spas prionuti uz stvari

kakve jesu«. Prianjanje uz površinu stvari nalik je u takvim inventurama očajničkom nastojanju utopljenika da se zadrži na površini vode, ili držanju za *pik* u dječjoj »igri spasa«. Potreba za čvrstim osloncem u opipljivosti govori ponovno o strahu prelaska preko granice izvjesnosti, od gubitka magične moći nad stvarima oko nas koju nam naizgled daje znanje (ili dogovor što je to što znamo; pravila igre). Sastavljači inventura, nalik gospodinu Palomaru, kao da hoće u kaotičnom moru svijeta sačuvati svoj mali »tajni otok«, sigurnu promatračnicu odakle mogu mirno birati hoće li za objekt promatranja uzeti »televiziju ili macaklina«.

Kao što obično biva s modama, one su i ovdje najočitije u slikarstvu: razne varijante »asamblaža« ili »akumulacija«, *Merzbilder* ili »kašete uspomena« nisu u tom smislu ništa drugo nego proizvoljne inventure. Najdalje je u tome otišlo ono slikarstvo koje nam umjesto »stvari« nudi same površine pa bi, da danas obavimo nekakvu inventuru svjetskih galerija, kolekcija površina bila dovoljna da zakrije sav vidljivi svijet. Najdosljednije je to izrekao Andy Warhol: »Ako hoćete znati sve o meni dosta je da gledate površinu mojih filmova i moje osobe: *iza nema ničega*«.

U općoj rasprodaji privida i opsjena treba, dakako, kada je riječ o umjetnosti i umjetnicima, i tu mogućnost uvijek držati na umu. Ona je štoviše dobila svoj teorijski temelj: kako se kôdovi čitanja umnažaju *ad infinitum*, kaže Baudrillard, dolazi do »implozije značenja« i stvari su kao neke crne rupe koje gutaju svaki naš smisao — stvari *jesu* samo ono što se vidi na površini; one ništa ne »znače«; ne mogu se »čitati«. Tako ta postmoderna fenomenologija dokida sve prosvjetiteljske iluzije, sve utopijske nade, sve čvrste oslonce na kojima se zasnivao moderni sustav vrijednosti.

Ali i ta vrsta teorija, čini mi se, psihološki samo pridonosi strahu i tjeskobi u kojoj živi suvremena umjetnost. To je strah od sve zamršenijeg, sve neuhvatljivijeg, sve nesavladivijeg svijeta, to je strah od vlastite uloge i djelotvornosti u tom svijetu i, zbog tog straha, odustajanje od odgovornosti; to je strah od dezorijentacije koja nastaje u bijegu od svake ideologizacije, to je strah od gubitka svih oslonaca, svih poredaka, koji se raspadaju na očigled. Stoga mi se čini da su ovakve inventure jedan od oblika kojima umjetnost pribjegava kao »spasu« — oprezno, nasumično dodirujući površine stvari, ona kao da pipka samo zidove svoga dragovoljnog zatvora, strašeći se i same pomisli što bi se moglo nalaziti vani. Ali što, rekao bi vizionar Büchner, ako se pokaže da su zidovi samo zrcala koja se, ako ih slučajno udarimo laktom, porazbijaju i zbilja pokaže svoje strašno lice? Izbjegavajući to

pitanje, popisujući inventuru vlastitih odraza u stvarima, literatura kao da sama sebi nameće one ograničene ciljeve i metode, koje nam u svom poniznom i strpljivom služenju »pravoj« zbilji nudi znanost.

To je dakako posve legitimno, ako to literatura čini stoga jer joj je, kao uvijek, svaka metoda dobrodošla, ako služi njenoj svrsi, pa posuđujući ih omnivorno odasvud, posuđuje i od znanosti. Ali u laboratoriju opsjena, kakav je literatura, treba biti oprezan: ne stvara li ona tu samo još jedan privid? U svijetu gdje znanost uživa toliki ugled, a umjetnost ima osjećaj da je istisnuta na rub općih interesa, da je ne samo izgubila centralno mjesto, nego čak i da »umire«, ne imitira li umjetnost, nekakvom lažnom sustavnošću i »istraživanjem« pojavnosti, svoju ugledniju posestrimu, jednostavno zato da bi posudila nešto i od njenoga sjaja?

Ili je to neki ustrašeni, panični ostatak starog samopouzdanja, »pjesničkog zakonodastva«, »kritike života«, pa čak i revolucionarnosti, »angažiranosti«, kako se već sve to zvalo u njeno zlatno doba? Ne postupa li umjetnost tako jer osjeća da živi u svijetu u kojem činjenice i fikcija prestaju biti dva posebna entiteta, relativiziraju se, kao i sve ostalo, u svijetu koji, kao što je netko rekao, »osuđuje povijest da govori laži, a literaturu da propagira činjenice«? Barem je naše iskustvo u tom pogledu bogato. Uostalom, i sama historiografija osjeća isti pritisak vremena i nastoji se braniti povlačenjem u istu vrstu »činjenica«: francuski povjesničar Lucien Febvre, recimo, kaže da je od svake povijesti velikih ljudi, velikih ideja ili pokreta za sve nas možda važnija povijest običnog puceta. Ona će nam više reći o tome »kako je stvarno bilo«. Svijet je, usudimo se uopćiti, u pucetu.

Beletristika i historiografija oduvijek su se jednim dijelom preklapali — prekoračivali granice, kako se to danas kaže, »žanra«. One kao da u naše vrijeme teže izjednačavanju ili zamjeni uloga. O tomu u najnovijoj hrvatskoj literaturi govore, recimo, s jedne strane Pavličićeva *Inventura,* a s druge strane povijesne reportaže *Kad su đavli voljeli hrvatski* Prosperova Novaka — obje sjajni primjeri kultivirane feljtonistike. Obje su vezane uz prošlost, dalju ili bližu — svejedno, i obje njeguju stanovitu dozu umjerenog, simpatičnog, nimalo agresivnog pasatizma; obje nastoje pomiriti faktografiju i literarnost. To je u općoj gladi za opipljivim činjenicama, za pouzdanom »stvarnošću«, posve logično kao što je rekao jedan drugi pisac, »prošlost je sve što imamo«.

Ali dok je riječ o literaturi kao umjetnosti, u toj pojavi kao da naslućujemo iščahurivanje paradoksa: dok razočarani u velike

ideje *Aufklärunga* ljudi na sve strane bježe u alternativno, mistično i okultno, dok bolesnici bezglavo bježe od klasične medicine, a društveno ugroženi u najprizemnije mitologije, povijest u literaturu, umjetnost kao da ovakvim samoograničavanjem bježi od sebe same u sigurni zagrljaj »činjenica«.

Možda bi se moglo na prvi pogled pomisliti da to literatura čini stoga što je, kako kaže sam Febvre, »zanimanje za povijest uvijek zanimanje za sadašnjost«, ali inventure o kojima govorimo sve je teže čitati kao alegorije ili ezopovski jezik ili arheologiju znanja. Prije bismo rekli da je njeno ponašanje posljedica one nervoze o kojoj je govorio Hofmannstahl kad, pitajući se što nam je prošlost ostavila, kaže: »stari namještaj i nervozu« — nervozni smo jer ne znamo kako da nastavimo život koji nam prošlost predočuje i put koji nam pokazuje. Možda bi se moglo zaključiti da je ponašanje literature posljedica sasvim shvatljivog ponašanja od takozvanih »velikih ljudi, ideja ili pokreta« koji su redom vodili čovječanstvo u isto tako velike katastrofe? U tom gnušanju od Utopija, u uvjerenju da su činjenice pravi neprijatelji svih velikih uvjerenja, previdjela je da su i same činjenice oblik uvjerenja.

Ili je tu možda posrijedi neki novi oblik »kule bjelokosne« u vulgarnom, zaboravnom vremenu, premda kule ne sazdane od bjelokosti koliko od starih puceta i prašnih perika, od mlinaca za kavu i glačala na ugljen? Ili obratno: možda je posrijedi populističko laskanje demokratskom, subkulturnom duhu vremena, pothranjivanje samozadovoljstva da živimo u bitno bezopasnom, lagodno trivijalnom dobu? Možda bi čak s nešto metafizičke dobre volje mogli upitati, ne skriva li se iza toga ona Swedenborgova ideja, da su stvari zapravo »hijeroglifi«, pismo kojim Bog komunicira s čovjekom, pa je gonetanje njihovih površina naš jedini istinski zadatak?

Sva su ova pitanja, dakako, preveliki teret da bi ih naprtili na pleća samoj Pavličićevoj knjizi, ali najbolje knjige i jesu one koje pitanja pokreću. Mi ih i ovdje postavljamo ne pretendirajući da imamo na njih kakve odgovore.

Mi kao obično imamo samo još jednu teoriju: možda se u tim inventurama stvari skriva neka praznovjerica, zakukuljena u nama još od pračovjeka, okruženog neprijaznim i tajanstvenim svijetom: inventure su nastojanje da sklopimo kakav takav sporazum sa onim stvarima koje su nam najdostupnije, da ih lišimo skrivenih prijetnji, da ih pripitomimo. Pri tome je, naravno, lakše izići nakraj s onima već napola pripitomljenim, poznatom i kućnom faunom, nego s opasnim zvijerima koje vrebaju iz mraka, podalje od vatre, u neprohodnom šipragu sadašnjosti.

I stoga na takve inventure gledam kao na neku vrstu čaranja kojim nastojimo sadašnjost napučiti prošlošću da bismo je odomaćili, kojim nastojimo umilostiviti budućnost. Ta su čaranja kabalistički obredi, vještičji kulinarski recepti (kao onaj što ga vještice priređuju Macbethu). U mojoj teoriji nema razlike između bacanja graha, kapanja rastaljenog olova, okrenute šalice kave i nasumičnog prskanja boje po platnu, prolijevanja vode u glasovir i kakvih god taksonomija. Sve te obredne geste otkrivaju s jedne strane naš strah od tame i kaosa i našu tjeskobnu »nervozu«, a s druge pretendiraju da pokažu našu vlast nad stvarima, pothranjujući time naš osjećaj sigurnosti u malom kabalističkom krugu oko vatre.

Ali, po mom uvjerenju, literatura nas nikad ne smije uljuljkivati u sigurnost; ne smije nam nikad zaklanjati pogled na crni vidik oko kruga. Ako, zaigravši se, izgubi svijest da je proizvoljna, privremena, dogovorna, kabalistička zabava u krugu poznatih lica i stvari, izgubit će iz vida zvijeri i zvijezde koje vrebaju iz tame oko nas.

Antun Šoljan

OTVORENO PISMO CVIJETI ZUZORIĆ

Poštovana i draga gospo Zuzorićeva!

Jesam li vam se ispravno obratio? Ne mislim na društvenu ispravnost i na dobar ukus, jer dobro znam da nemam nikakva prava da vam pišem; ne mislim ni na pridjeve koje sam upotrijebio, jer sam svjestan da ne mogu ni sanjati da udovoljim pravilima etikecije što su vrijedila u krugovima u kojima ste se vi kretali; mislim na važe prezime. Jeste li vi bili Zuzorić ili Zuzzeri, Cvijeta ili Flora? Jeste li bili našijenka ili strankinja, jeste li se osjećali kao slovinska ili talijanska intelektualka, a valjda i poetesa, premda vaši tekstovi nisu sačuvani? I za jedno i za drugo ima argumenata: vama je pjesme posvećivao Tasso, ali i Zlatarić; vi ste u Italiji slovili svojom ljepotom i umom, ali isto tako ste bili glasoviti i na zavičajnim obalama. Kamo ste zapravo spadali, kako ste se doista osjećali? Kako ste o sebi mislili i kako ste napokon, čuli — ili htjeli čuti — svoje ime i prezime: Zuzzeri ili Zuzorić, Cvijeta ili Flora?

Ne postavljam vam to pitanje zato što vam se pod svaku cijenu želim ispravno obratiti, jer, napokon, što je vama do toga da vam se ispravno obrati tamo neki neznanac s daljine od četiri stoljeća. Pitam vas zato što u tome pitanju leži i glavni razlog mojega pisma, a zbog toga se pitanja i obraćam upravo vama. Nekako mi se čini da je taj vaš položaj između dvije domovine, dvaju jezika i dviju književnosti — položaj, k tome, tako lijepo obavijen romantičnim misterijem — u velikoj mjeri simboličan i pun značenja. Kao da bi čovjek, kad bi mu uspjelo da taj vaš položaj opiše, da ga razumije i iz njega izvede sve konzekvencije, mogao mnogo toga doznati ne samo o vama, nego i o hrvatskoj književnosti uopće. Kao da je u vašoj dvoimenosti i u vašoj pripadnosti dvjema literaturama sakrivena neka tajna koju je vrijedno otkrivati.

Oprostite mi, zato, što vam pišem. Htio bih vas uvjeriti da vi za mene niste samo simbol — premda jeste i to — i da ne mislim vašu sudbinu koristiti da bih govorio o nečemu drugom i tim drugim još i vama dosađivao. Ne, predmet ovoga pisma doista ste vi, gospo: tek ako objasnim vas, imat ću izgleda da objasnim i ono drugo čega ste vi simbol. Vi niste tek primjer za neki veći i važniji proces ili zakonitost, vi ste sam taj proces i ta zakonitost. Zato vas se i ovo pismo tiče, htjeli vi to ili ne, kao što se i svaka petrarkistička pjesma mora ticati gospoje čije je ime skriveno u akrostihu, čak i onda kad ta gospa odbija udvarača. Vaša je sudbina takav neki akrostih hrvatske književnosti, pa niti ona može bez vas, niti vi bez nje.

Čini vam se da je to pretjerano? Ja mislim da nije. Evo, pogledajte samo. Vi ste, rekli smo prije, pripadali podjednako našoj ilirskoj periferiji i samome centru evropskih literarnih zbivanja; bili ste istodobno zaokupljeni malim domaćim pitanjima koja ste ponijeli iz domovine, i velikim, svjetskim, koja ste zatekli u Italiji. I morali ste između njih birati. A nešto se slično neprestano događa hrvatskim piscima; ne, doduše, tako doslovno kao vama, ali im se ipak događa. Svaki od njih mora uvijek najprije odlučiti hoće li pripadati domovini ili će pripadati svijetu. Hoće li njegova tema i njegova opsesija biti domaći motivi, domaće književne tehnologije i domaće ideje, ili svjetski motivi, svjetske literarne tehnologije i svjetske ideje. Ta se odluka pred svakoga od naših pisaca neminovno postavlja i svaki tu odluku — svjesno ili nesvjesno — obvezatno donosi. To dolazi odatle što se ovako malome narodu i malom jeziku svijet nudi i zavodi ga mnogo jače i sudbonosnije nego što je to slučaj drugdje; a istodobno, domovina i njezine dileme zovu literate glasnije i neodložnije nego što se drugdje događa. Zato izbor i jest tako težak i tako sudbonosan, zato i ima tako dalekosežne posljedice.

Eto, pogledajte samo dvojicu pisaca koji će vam zacijelo biti poznati i bliski, Držića i Gundulića. Oni su primjeri za dva posve suprotna puta kojima može kročiti hrvatski pisac. A isto su tako i primjer one radikalnosti, one — mogu već sada reći — tragične radikalnosti koja iz takvoga izbora neminovno proizlazi.

Držić je izabrao da u svemu bude naš. On je svagda pisao samo o našim ljudima i našim problemima. Čak i onda kad mu se radnja komada događa u Rimu, i tada su protagonisti naši ljudi. Čak i onda kad radnju preuzme od Plauta, opet je daje našijencima da je pokažu. Čak i onda kad mu je priča posve fantastična, pa se u

njoj javljaju i mitološka bića, opet se među njih miješaju konavoski seljaci sa svojim govorom i svojim svjetonazorom. A takva je Držićeva odluka — svjesna ili spontana — imala i dalekosežne posljedice. Ako je želio da nešto kaže o općeljudskim problemima, onda je to morao činiti preko naših ljudi i naših ambijenata. Morao je, dakle, pretpostaviti da je opće skriveno u posebnome, univerzalno u lokalnome. I, već se iz toga vidi da takav izbor traži priličnu mjeru samopouzdanja; i doista, Držić polazi od pretpostavke o važnosti naših ljudi, našega jezika naših običaja i ambijenata (ili barem o njihovoj važnosti za nas), i od pretpostavke o njihovoj sposobnosti da izraze ono najdublje i najopćenitije (ili da to izraze za nas). Pretpostavlja se tu također i velika važnost piščeva, njegova sposobnost da veliko prikaže u malome, da u skučenim granicama naše lokalnosti i posebnosti progovori o važnim pitanjima ljudskoga postojanja i umjetnosti same. Samo se po sebi razumije da je takav pisac izložen silnim sumnjama u sebe i svoj izbor, te će mu se zato dogoditi da se — barem jedanput — zaleti u najopćenitije i najnenaškije, kao što je to i Držić učinio u H e k u b i.

Drugačiji je put izabrao Gundulić. On nikada nije pisao ni o čemu domaćem, u njegovim djelima, gospo, nećete naći našega svijeta, a nećete naći ni pošten opis Dubrovnika i njegovih običaja. Sva njegova djela govore ili o općeljudskim temama kao što su pravda, grijeh, milost i odnos čovjeka prema Bogu, ili o svjetskim problemima i povijesnim sukobima, kao što to biva u O s m a n u. Filolozi su se mnogo trudili da dokažu kako je svaki njegov opis zore zapravo zora što sviće nad Dubrovnikom, a svaki opis vode tekućice da je Rijeka Dubrovačka; ali, nisu našli pravih i čvrstih dokaza. Niti su ih mogli naći, jer Gundulić je svagda zborio o općem, a ne o posebnom. Njegov stav — njegov izbor — i jest zasnovan na pretpostavci da je posebno — naše, domaće, lokalno — sadržano u općem: da je svaki naš čovjek Sin razmetni, a da je sudbina Dubrovnika isto što i sudbina kršćanstva. Takav stav vođen je sviješću o važnosti općih, velikih pitanja, i o tome da ta pitanja odlučuju o svemu malome i posebnom. I, naravno, takav je izbor i veoma težak, budući da pisac nikada nije posve siguran koliko doista komunicira sa zbiljom, ne gubi li se u apstrakcijama, nije li postao filozof, teolog ili političar. Zato će se takvome piscu dogoditi da se zaleti u najnaškije i najlokalnije, kao što se i Gunduliću dogodilo u D u b r a v c i, gdje se na pozornici pojavljuju i seljaci iz dubrovačkoga zaleđa, i upravo su oni ključ čitave simbolike te drame.

Ako vam se, poštovana gospo, čini da pretjerujem, da uopćavam i da sam namjerno izabrao upravo ova dva pisca kako bih potkrijepio svoju tezu, ja ću vam reći da pisce možda i jesam pažljivo birao, ali da Držić i Gundulić samo nešto bolje pokazuju pravilo koje vrijedi i za sve druge pisce. Isto sam tako mogao spomenuti Marulića i Hektorovića (prvi govori samo o općem, drugi samo o posebnom i domaćem), Kamova i Wiesnera, Matoša i Vidrića, ili bilo koju drugu dvojicu. I uvijek je isto: jedni pisci pišu samo o nama i samo iz naše perspektive, drugi samo o svijetu i samo iz opće perspektive. Jedni hoće da smo mi simbol za sve, drugi da je svijet simbol za nas. Dva najčešća prigovora koji se hrvatskim piscima stavljaju i dolaze odatle: jednima se prigovara da su odviše suzili svoju vizuru i upali u mitologiju vlastitoga sela i vlastitog dvorišta, drugima da su se posve odvojili od naše zbilje i zaplovili u sfere čiste apstrakcije. I, što je još gore, da su postali hvalitelji bilo jednoga bilo drugoga: jednima da je dobro sve što je naše i samo ono što je naše, drugima da je dobro sve što je svjetsko i samo ono što je svjetsko. To se ponekad znade i osvetiti, znaju se među piscima ili među kritičarima povesti pravi ratovi. Jedni od njih postaju preveliki zagovornici našijenstva, pa zato gnjave s izvornošću, naškošću, s narodnom dušom i sličnim pojmovima, a zapravo se klanjaju opanku. Drugi opet postaju smiješni kad se dižu na prste i hoće da rješavaju svjetske probleme, pa i o najbanalnijem praktičnom pitanju govore terminologijom kakve razvikane filozofske škole, a sve to u svijetu u kojem nitko ni pojma nema ni o njima ni o kulturi kojoj pripadaju. Ispada da nijedan od dvaju mogućih putova ne vodi dobru, budući da oba dovode pisca u nelagodan i za literaturu nepogodan stav prema našoj zbilji i našim društvenim odnosima.

I sad ću vam, gospo, reći da Držić i Gundulić mogu i u tome biti savršeno dobar primjer, pa makar i po cijenu da zaključite kako sve ovo što vam govorim nema nikakve veze ni s vama ni s vašim položajem između dvije domovine. Ali, ima, ima, i te kako, odmah ćete vidjeti. Otišavši iz Dubrovnika, vi ste bili prisiljeni da svoju domovinu vidite drugačije nego prije. Istodobno, vi ste i Italiju vidjeli drugačije nego oni koji su se tamo rodili. Morali ste to ne samo kao žena, nego i kao žena od pera, jer iz onoga što ste o svojim dvjema domovinama zaključili, proizlazio je i način na koji ćete i što pisati. A niste možda ni slutili da bi vam se isto dogodilo i da ste ostali u Dubrovniku i da ste svakoga dana po Placi susretali druge osobe koje pišu. I tada biste morali odlučiti hoćete li o društvu u kojem živite misliti i pisati pozitivno ili negativno, i to bi presudno odredilo ono što biste napisali. Mo-

rali su takvu odluku donijeti Držić i Gundulić, zato vam i govorim o njima.

Držić je bio prema svojoj domovini dosljedno negativno raspoložen. Naravno, ne samo zbog svoga društvenog položaja (zbog siromaštva i ne baš osobita ugleda), nego još više zbog prirode svojega talenta. Taj ga je talenat nukao da se nigdje ne zaustavi, nego da sve dovodi u pitanje. Da pomiješa seljake s vilama ali i vlastelu s pučanima, da dade sluzi u ruke sve konce radnje u komediji i da ispita sve konzekvencije takvih neobičnih spojeva. On je intenzivno osjećao da u društvenim odnosima ima nečega lažnog i da je ta laž sjajan materijal za literaturu. Ne radi se tu nipošto o tome da bi Držić želio uz pomoć literature mijenjati društvene odnose. Obratno, njemu se negativan stav prema društvu činio jedinim plodnim stavom za vlastitu književnost. I zato ga je veoma dosljedno provodio. Samo, budući da je preplitao stvarnost i literaturu, budući da je zbilju uvodio u književnost, moralo mu se dogoditi da mu se to dvoje jednom definitivno pomiješa i da ni on sam više ne zna na čemu je. Onda kad je sjeo da piše urotnička pisma Cosimu Mediciju, pozivajući ga da sruši vlast u Dubrovniku, on je to činio kao literat, shvaćajući književnost kao zbilju i umišljajući da će književnim sredstvima moći nešto učiniti u stvarnosti, kao što je, uvodeći zbilju u književnost, nešto učinio za literaturu. I ta su pisma ostala neotvorena i neznana, pa nisu djelovala ni kao književni tekstovi ni kao dio zbilje.

Posve je drugačije s Gundulićem. On je prema zbilji i prema društvenome uređenju imao sasvim pozitivan odnos. Ne samo zato što je bio vlastelin i što mu je u tome društvu bilo ipak dobro, nego i zato što je u afirmaciji te zbilje vidio neku šansu za svoju književnost, vidio je jedini način da ta književnost doista živi. Onda kad je u svojim tekstovima (a osobito u Dubravci) afirmirao jedan tip vladavine, on je to činio prije svega kao literat. Uvjeren kako na čovjeka vrebaju mnoge opasnosti koje bi mogle ugroziti njegovu besmrtnu dušu, on je zadaću literature vidio u snaženju kreposti. Takva je literatura onda morala zagovarati krepostan i racionalan oblik vladavine, vladavine u kojoj postoji stabilnost, pa su, bez obzira na eventualne zemaljske nepravde, ljudske duše najbolje zaštićene od grijeha i propasti. Svjetonazor je kod njega preplavio literaturu, kao što je kod Držića literatura preplavila svjetonazor. Samo, i Gundulić je platio svoju cijenu. Izvodeći, naime, dosljedno svoj svjetonazor i svoje ideje o zadaćama književnosti, on je literaturu morao žrtvovati zbilji: njegov je Osman ostao nedovršen zato što je taknuo u teme u koje se

nije smjelo dirati: spjev je, dakle, ostao krnj iz zbiljskih a ne iz literarnih razloga, i Gundulić je na to rado pristao.

Zapažate, gospo, zacijelo i sami, kako je neobičan položaj naše dvojice pjesnika: onaj koji je neprestano pisao o nama i o našoj zbilji, bio je žestoki protivnik te zbilje i ona ga je pokretala; onaj koji je bio svim srcem na strani te zbilje, nikada o njoj nije izravno pisao, nego se bavio općenitim pitanjima. To je bio temeljni problem njihovih djela, i to je odredilo njihovu književnu sudbinu.

Ali, također i sudbinu svih onih koji su ih slijedili. A slijedili su ih mnogi, zapravo svi. Jer, drugo i nisu mogli: svi hrvatski pisci moraju izabrati između tih dviju mogućnosti i druge im nema. Svi su se uvijek prema zbilji morali odnositi bilo pozitivno bilo negativno. Jedni su postali pobunjenici, izgnanici i otpadnici (doslovno ili simbolično), kao Matoš, drugi su bili graditelji, afirmatori i glorifikatori (doslovno ili simbolično), kao Šenoa. Osvrnite se samo diljem naše literature, i svuda ćete vidjeti isto: jedni pisci su p r o t i v drugi su z a, i to se kod svih osjeća. Jedni vide smisao svoga djela u tome da nešto ospore, drugi u tome da nešto afirmiraju. Pri tome je, kao i kod Držića i Gundulića, osporavanje prisutno u afirmaciji, a afirmacija u osporavanju: Držić osporava društvo, a uzdiže umjetnost, ali osporava autonomnost i samodovoljnost umjetnosti. I kao i njih dvojica, i svi drugi plaćaju: oni koji su p r o t i v, plaćaju osobnim krahom, kao Držić, kojem se ni grob pravo ne zna; oni koji su z a, plaćaju manjkavošću vlastitih djela, kao Gundulić, koji je ostavio krnjega O s m a n a.

I vidite, gospo, tu se sad postavlja pitanje koje se svakako i vama postavilo, i koje nikoga od hrvatskih pisaca ne mimoilazi. Vi ste se zacijelo pitali na koju tradiciju treba da se oslonite: na domaću, specifičnu, malo poznatu ali profiliranu i jaku, ili na talijansku, napredniju, jaču i moderniju. Treba li da u vlastite hrvatske stihove (ako ste ih pisali) unesete nešto od svojih talijanskih inovacija, i treba li da u talijanske stihove uključite nešto od svoga hrvatskog literarnog iskustva. Tradicija ili eksperiment, dakle. I to je dilema koju ima svaki naš pjesnik: treba li da slijedi vlastito iskustvo ili tradiciju, svoje nove ideje ili ono što mu pravila zanata nalažu. Svaki je pjesnik — a napose naš — u prilici da odlučuje hoće li tragati i eksperimentirati ili će slijediti stara pravila i više ciljeve. Hoće li izraz za svoje ideje tražiti u okviru tradicionalnoga, ili će tradiciju odbaciti.

Kao što su to morali Držić i Gundulić. Držić je, kao što znate, izabrao eksperiment. On je odbacio pravila, ili se čak odlučio da i njih uzme za predmet obrade. Time se izložio opasnosti da počini

grešku, da ga publika odbaci, da se izgubi. A što je još više, izložio se opasnosti da njegova umjetnost ne postigne one ciljeve koje je on prije pred nju postavio: da govori o općem kroz posebno i da bude razorna u odnosu na zbilju. Ali, on nije mogao a da ne prihvati taj izazov. Za njega je umjetnost toliko važna da joj je sve dopušteno, a istodobno je dovoljno slobodna da se u njoj može eksperimentirati. On je zato odlučio da prihvati tradiciju tako što će je odbaciti. U njegovim se djelima pojavljuju mnogi tradicionalni elementi, ali prerađeni, dovedeni u nove odnose, stavljeni u takav kontekst da tradicija u njima gleda samu sebe, da se u sebi odslikava i tako biva dovedena u pitanje, ali i u najvećoj mogućoj mjeri afirmirana. To je, kao što znate, veoma opasna igra.

Drugačije je postupio Gundulić. On ne eksperimentira. Njegova je tradicija prije svega svjetska, pa ako Držić gradi svoja djela na problematizaciji domaće tradicije, Gundulić gradi svoja na prihvaćanju svjetske. On uzima tradicionalan žanr kad piše S u z e, on se oslanja na Tassa i Vergilija kad piše O s m a n a, on nikada ne dovodi u pitanje ni tradiciju ni njezin smisao. Od polazi od pretpostavke da su neke vrijednosti vječne — u životu koliko i u umjetnosti — i tih se vrijednosti drži. On je spreman da u okvirima zadane forme bude nov i svoj. On, očito, misli da je to bolje i za književnost kojoj pripada. Ako Držić nastoji da tu književnost pokrene, jer je vidi kao brod, Gundulić nastoji da je utvrdi, jer je vidi kao kuću.

I tako je — slutite već i sami — i sa svima drugima. Većina onih koji su pisali na ovome jeziku izabrali su jedan od ta dva puta. Jedni su mislili da se stalno moraju vraćati tradiciji i njome se baviti kako bi stvorili nešto novo (poput Držića), drugi su držali kako moraju stvoriti nešto novo kako bi tu tradiciju obogatili. Jer, paradoksalno, gospo, nije Držić taj koji u hrvatsku književnost unosi nove žanrove, nego on samo eksperimentira sa starima; novi žanr unosi Gundulić sa S u z a m a, a i D u b r a v k a i O s m a n su žanrovski eksperimenti.

Dobro, reći ćete, još je donekle i razumljivo to s tom dvojicom, ali, zašto su na isti način morali postupati i ostali? Zašto su se morali kretati isključivo između tradicije i eksperimenta? Vrlo jednostavno: zato što se u ovako maloj literaturi čvrsta tradicija nikada ne uspijeva stvoriti, a eksperiment nikada nema odgovarajuće konzekvencije. Zato se i valja jednome i drugome vraćati uvijek ponovno, zato to i jest sudbina svakoga našeg pisca.

Doista, što mu je sudbina? Pogledajte kako je to bilo s Držićem i Gundulićem. Ne mislim tu, naravno, na njihovu tako tipičnu sud-

binu u povijesti književnosti, na to da je Držić dugo bio zaboravljen i nepoznat, a da je Gundulić mnogo i bjesomučno bivao korišten za izvanliterarne svrhe. Mislim, gospo, na pravu sudbinu njihova djela: na ono što njihovo djelo danas nama može značiti kao literatura, kao živa književna umjetnina.

Pogledajte samo kako je to neobično, kako je čudno ono što se s tim djelima događalo. Držić se, rekosmo, bavio našim temama i ljudima, Gundulić svjetskim, ali upravo je Držić bio eksperimentator, on je bio nov i originalan u svjetskim razmjerima. Njegovo djelo možemo i danas s ponosom pokazati svijetu, dičeći se njegovom izvornošću, ističući da je Vidra štošta napisao na nov način i kvalitetno, čak i prije takvih pisaca kao što je Shakespeare. Njegovo djelo vidimo danas kao nešto silno kompleksno i važno, pa zato teško da ga možemo instrumentalizirati i koristiti kao nacionalni barjak i njime mahati. Ono što je on načeo i ono što je napisao toliko je važno i tako je originalno, da jednostavno ne može biti samo naše.

Kao nacionalni barjak možemo koristiti Gundulića, pa smo ga bezbroj puta već i koristili, premda on uopće nije govorio o nama. I njega, doduše, možemo ponosno pokazati svijetu (on je jedan od rijetkih našijenaca za koje svijet doista zna), ali on je nadasve važan nama. Njegovo nam djelo govori prije svega o našem rodoljublju, našoj religioznosti i našoj slobodi, pa nam podiže moral i nudi nam zrcalo kakvo nam se sviđa. Kad je pisao, Gondola nije govorio o nama, a danas upravo o nama govori, danas ga ne doživljavamo kao pjesnika općeljudskih pitanja nego kao specifično našega pisca. Kao što je Držić govorio samo o nama, a danas ga vidimo kao pjesnika općeljudskih tema.

To onda, priznat ćete, gospo, kao da baca i novo svjetlo na ostale karakteristike njihovih djela, na one karakteristike o kojima sam vam dosada ponešto rekao. Ako nam se, naime, danas Držić ukazuje kao pjesnik općeljudskih tema, onda i njegov negativan stav prema društvenoj zbilji ima nešto drugačiju dimenziju: nije to više tek miješanje književnosti u zbilju, petljanje s politikom i personalne aluzije, nego je to veliko, općeljudsko nemirenje sa stvarnošću, nemirenje kojem neposredni povod više nije važan. Nije zato čudo što smo danas skloni da u njegovoj priči o ljudima nazbilj i ljudima nahvao vidimo učenje o dvostrukoj predestinaciji, dakle jednu tada izuzetno aktualnu svjetsku (protestantsku) ideju, a da njegove komade tumačimo kao nešto što se nalazilo u samoj matici evropskih duhovnih gibanja, kao što se, ako ih pravo uzmemo, nalaze i danas.

Slično je i s Gundulićem. Ako njega danas vidimo kao pjesnika prije svega nacionalnog, rodoljubivog, uronjenog u našijenstvo i nama najbolje razumljivog, onda ni njegov afirmativni stav prema društvenoj zbilji nije više ono što nam se činilo prije da jest. Taj je stav oslobođen svoje — oprostite na izrazu — klasne obilježenosti, pa se pretvara u stav slavenskoga rodoljublja, počinje se protezati na sve klase i sva vremena te gubi svoju bitnu protureformatorsku crtu i neposredni povod, a postaje neka konstanta našijenstva. Nije zato nikakvo čudo što su mnogi kasniji trenuci u nacionalnoj povijesti u Gunduliću prepoznali svoj simbol i onaj glas koji izražava njihove vlastite težnje i ujedno nudi nešto što je u nacionalnome univerzalno i vječno.

A nije, mila gospo, bitno drugačije ni s Gundulićevim tradicionalizmom ni s Držićevom sklonošću eksperimentu. Ako Držića vidimo danas kao pjesnika općih tema, onda je i njegova eksperimentalnost opća, ali je ona samo način da se o vječnim stvarima na nov način progovori. Ako Gundulića vidimo kao pisca izrazito nacionalnog, onda je i njegova tradicionalnost način da se nacionalna literatura stavi u svjetsku perspektivu, da se svjetskim duhom oplemeni i obogati.

Je li sve to paradoks, pitat ćete. Naravno da jest. Ali, taj paradoks nisam stvorio ja, niti sam ga aranžirao za potrebe ovoga pisma. Taj paradoks dolazi otuda što se radi o velikim piscima, u oba slučaja. I upravo zato, oni mogu služiti kao primjer samo do određene granice. Pred njih su se, naime, postavile iste one dileme i ista ona pitanja kao i pred sve naše pisce, ali su oni veličinom svojega talenta uspjeli prevladati ograničenja, pa je zato svaki od njih mnogo više od onoga što mu njegov temeljni izbor nalaže i obećava. Oni su veliki, pa im je svaka poteškoća samo prednost. No pitanje je, gospo, što da se radi s nama ostalima? Jer, pred nas se postavljaju one iste dileme koje su se postavljale pred Držića i Gundulića: domaće ili strano, afirmativno ili negativno, eksperimentalno ili tradicionalno. A nitko od nas nije ni Gundulić ni Držić, i što onda da mi radimo u tome procijepu, kako da se iz njega spasimo? Jer, taj nas procijep — procijep maloga jezika, male književnosti i historijski ne osobito sretnoga naroda — silno osiromašuje, skučuje nas i sakati, ne dajući nam da vrijedimo ni onoliko koliko bismo inače mogli. Što da radimo?

Svakako ne ono što smo dosada radili, manje u naše vrijeme a više u moje, a i dosta puta između vašega i mog vremena. Što smo to radili, pitat ćete. Radili smo, gospo, ono što i inače najradije činimo: radikalizirali smo stvari, postajali smo isključivi. Ne znajući ništa bolje, mi smo od alternativā koje nam se postavljaju

pravili programe. To samo po sebi možda i ne bi bilo tako loše, kad ti programi ne bi ujedno bili i jedini programi koje imamo.

Osvrnite se malo po hrvatskoj književnosti, pa ćete vidjeti: u njoj uvijek vlada spor, što je možda dobro, ali je to spor oko uvijek istih pitanja, što je grozno. A ta su pitanja, gospo, ona ista pitanja koja su se postavila Držiću i Gunduliću i koja se svima nama postavljaju. Ne videći njihovu nezaobilaznost i njihova ograničenja, mi smo ta pitanja proglašavali vlastitim otkrićima, pa smo na njima gradili poetike i u njihovo ime vojevali. Koji god trenutak hrvatske književnosti pogledate, uvijek otkrivate spor oko jednog od triju pitanja: domaće ili strano, afirmativno ili negativno, tradicionalno ili eksperimentalno. Najčešće se u pojedinom razdoblju sve svede na jednu od triju dilema, ali ponekad su u igri i sve tri.

I što se događa? Događa se ono što se i mora dogoditi: s obzirom da te dileme nisu nikakve mogućnosti, nego su tek ograničenja, pokazuje se da se na njima i ne mogu graditi poetike, a one poetike koje se na njima grade, ispadaju krnje i naopake. Apsolutizacija bilo kojega od tih izbora vodi u siromaštvo, isključivost, zaslijepljenost i provincijalnost, a to, kao što znate, i jesu naše tradicionalne boljke.

Jer, ne rađaju se svaki dan Držići i Gundulići, pa da paradoksalnom silom svojih talenata prevladaju te dileme i budu nešto izvan i iznad njih. Kad se to pitanje postavi autorima manjega formata, a naročito kad se ono postavi cijelim grupama (razdobljima, školama, generacijama), tada se događa upravo obratno nego kod dvojice velikana. Velikani su izabirali svjetskost a postizali lokalnost, izabirali su tradicionalnost i bivali inovativni. Kod drugih biva drugačije, onako kako jedino i može biti. Kod njih odluka za naškost vodi u tradicionalizam i glorifikaciju domaćega stanja, ili, još češće, u glorifikaciju starih vremena i starih stanja na koja bi se, tvrdi se tada, trebalo vratiti. (Pisci takve orijentacije javljaju se u nas regularno iz generacije u generaciju, samo što su jedanput prezreni, a drugi put dignuti u nebesa.) S druge strane, odluka za svjetskost redovito vodi u eksperiment i u težnju za promjenom, ali je ta promjena najčešće tek puko pomodarstvo i majmunisanje, i još je najbolje ako je samo estetsko. (I takvih pisaca-uvoznika imamo koliko hoćete, pa je i njihova sudbina vrlo hirovita.)

Postoji, dakako, i cijeli niz podvarijanata i posebnih slučajeva, ali, to nije važno. Važno je samo to da se i jedna i druga opcija u nas veoma lako politizira, pa se odluka za naškost, tradiciju i afirmativnost veže uz jednu politiku, a odluka za svjetskost, eks-

periment i osporavanje uz drugu. I tada književnost neminovno postaje sluga svoje politike, a drugo se i ne može dogoditi. A tek tu započinje pravi užas i pravo poniženje književnosti.

Ima li odatle izlaza? S obzirom da ograničenja ne možemo ukloniti, ima li ikakva izgleda da ih prevladamo, da pišemo ako ne bolje a ono barem drugačije i raznolikije? Ne mislim, dabome, na pojedince, jer će svaki novi Držić ili Gundulić lako prevladati poteškoće i bez mojih savjeta; mislim na hrvatsku književnost kao cjelinu, na njezine standarde i kriterije. Što da se radi?

Ja, gospo, vidim samo jedan izlaz. I tako dolazim do glavnoga razloga zbog kojega sam se usudio da vam se obratim. Nisam, naime, siguran da vidim dobro, a čini mi se da ste vi jedina osoba koja može moje slutnje bilo osnažiti, bilo posve raspršiti. Zato se, eto, na samome kraju ovoga dugog pisma, usuđujem da vam ih stavim na uvid, ne moleći pri tome od vas ni sućut ni samilost, nego samo iskrenost i strogost.

U čemu, dakle, vidim izlaz? Pa, eto, vidim ga u jednome lukavstvu. Ako, naime, nikako ne možemo otkloniti ograničenja svoje situacije, ako ne možemo izbjeći dileme koje nam se postavljaju, zašto da na njima ne sagradimo svoju poetiku, ali ne tako da se za njih opredjeljujemo, nego tako da sama ta pitanja problematiziramo?

Jer, ta pitanja imamo samo mi i nitko drugi na svijetu. Ona su, prema tome, nekakvo autentično ljudsko iskustvo, iskustvo koje može i drugima biti i te kako zanimljivo. A što je osobito važno, može biti plodonosno, može dati nova i važna djela. Zašto da svoju poziciju, svoja teška pitanja, ne učinimo predmetom svoje literature, njezinim temeljem? Umjesto da biramo između svjetskosti i naškosti, mogli bismo govoriti o bolnosti te dileme i na njoj izgraditi svoj način izražavanja. Umjesto da se natežemo oko afirmativnog ili negativnog odnosa literature prema društvu, mogli bismo govoriti o tome kako nas ta dilema pogađa. Umjesto da se junački opredjeljujemo između tradicije i eksperimenta, pa rušimo sve pred sobom u ime svoga izbora, morali bismo govoriti o svojoj raspolućenosti između tih dviju mogućnosti. Dileme su, naime, naša sudbina, raspolućenost je naš usud, to nas, u svim sferama i na svim razinama, prati kroz čitavu povijest. Zašto onda da taj svoj položaj ne opišemo, zašto da ga ne otkrijemo i drugima, zašto da im ne pokažemo njihovu vlastitu raspolućenost, jer i u njima ona postoji, samo što oni to ne znaju, jer je ne žive kao neposredno iskustvo? Zašto da na tome položaju, toj dvojnosti, na toj tjeskobi ne gradimo svoju literaturu? To bi bila nova, to bi bila dobra i čista poetika. I što je osobito važno, književnost bi

nam bila nekako lakša, bila bi plodnija, tolerantnija, bila bi raznolikija i manje strančarska. Bila bi, ukratko, književnost, a ne bi obavljala poslove drugih disciplina. A što nam bolje i treba?

Ne znam jesam li u pravu, zato i pitam vas. Sve ovo o čemu govorim vi ste nekako riješili, vi ste sve to živjeli. Riješili ste sve ove dileme uspješno, i živjeli ste sretno, koliko povijest zna. Zato mi je važno da mi upravo vi kažete, jesam li naslutio istinu, jesam li makar na dobrome putu. Zato vas i molim, gospo, usrdno, ponizno, kako vas nikada nijedan obožavalac nije molio, sa žarom za koji ni sam Tasso nije bio sposoban, zaklinjem vas: odgovorite mi, riješite me dvojbe. Molim vas, gospo, učinite mi to!

Odgovorite mi samo sa d a ili n e, to će biti dosta, ne morate pisati pisma. Dapače, ne morate upće ništa pisati. Skrijte tu jednu riječ, koja će mi otkriti na čemu sam, pod moje pero, u neki od mojih tekstova, poslužite se onim što ja radim. Ja ću tu riječ prepoznati, znat ću da je vaša i bit ću spašen.

Uvjeren sam, znam, da ćete biti milostivi, pa zato čekam i nadam se. Ljubeći vam skut, sluga vam se

Pavao Pavličić

LEPRŠA TRG

RASTANAK NA SUNCU

Nije se uvijek sve zlatilo
kao u ovaj prisni čas...
I nikad se nije tako volilo
i mio, dobar bio svatko od nas.

San će ruku staviti u ruke
i neće doći mrtav kraj —
Naša će se srca izliti u poruke
u rasplamsaj...

O, srce, srce — široko kao daljine!
Veseli kucaji do najdublja daha.
Neka bodre — zanose širine
naš sunčani krug — od zamaha!

Još ovo polje nije sazrelo tako
sad kad se žari kao san pogleda;
ni mladost nije rađala se ovako
i putova bilo u dalj bez dogleda...

O sjaji, sjaji svjetlo bez tamnica
zaborav neće biti plan u dalji dan...
Sa svih novih oranica bez granica
svitat će zore i čovjek zanosan...

I nije rastanak samo suza mora:
ono što je sitno trunje u sreći.

Svatko od nas kroz krak umora
postaje, taj čas, i bliži i veći...

(1949)

PARK NAD UNOM

U divljem parku nad Unom
visoke jele šute.
Na brdu sivom —
tišine netaknute...

U bezdanom mrkom tonu mira
kao da se zarobila sva planina:
A lijepa kao da zlato iz Une bira
u bezbroj sjajnih, blistavih haljina...

Stoji divlji park nad Unom
gdje visoko granaju šutnje.
Kao da sađene nekom davnom bunom
četine i jele umiru od slutnje...

(Kostajnica, 1950)

POETIKA PAPIRA

Ponekad samo bijeli, čisti papir, meki
zagolica sve izvore stiha.
I kao da onda izlaze iz srca neki
s kojima pjesma može biti divna i tiha.

Da li to sjaj s bjeline igru čini
očima mojim toliko da ugodi.
Ili je ipak tvorac trajni, fini
htio opet staro sjeme da urodi.

Pa i nije bitan razlog ovom malom čudu
znati kao otkriće vječnih tajni.
Možda je ljepše u nekom sjaju ludu
osjećat sve to kao poriv bajni...

Tako se sve množi od trenutka niti
s pjesmom ili bez nje u tom trenu,
kao pjevati kao stvarati kao biti
kad papiri sa novima krenu...

(1951)

MALI MISNIK SUNCA

Prokleti mali misnik sunca.
Dano mu mašte i siromašna kruha.
Išao pastirskim nebom
od ulice do ulice
a zvali ga od stida, igre i duha
F r u l i c a.

Neka srce hladi domovinu paprati.
Ono će uvijek u ljude zvati
i onda kad će samo stati.

A jao, ako zaraste u bunilu
i umjesto pjesme sunce zablati...

(Vinkovci, 1958)

NI SELU, NI GRADU

Na brazdama stojim
i brojim njive puste...
Sjećam se djeda i kolijevke daleke.
Nadiru magle, tmaste, guste
i kotrljaju neuhvatljive jeke...

Negdje me vuku knjige i svjetske čari:
Život ima veliku, strasnu glavu.
A ipak ovdje, u ovoj staroj bari
ja volim obale, žita
i malu hrtkovačku travu...

I ako pustim da me vode nose
sa čežnjama u neznane daljine
ostat će noge uvijek i gole i bose
i oči kao strgnute duše
i razderane haljine...

Znam putove koji ranjavaju kob.
Ali igram druge stvari u sebi:
žurim u nepredvidivu, kasnu dob
kad stojim tako: i bih i ne bih...

(Hrtkovci, 1958)

A TOLIKO, A TOLIKO LIJEPIH DANA

Usprkos nesrećama i smrti
toj krvavoj igri ljudske puti.
Svatko se zadan po prirodi vrti
po satu vremena — kao minuti.

I ide čovjek korakom tim njegovim
upregnut u nade, u godine, u bezbroj ulara.
A svijet mu se čini — i tuđim i svojim
u prirodi toj koja ima — i leda i žara...

Ne, ne bojim se tog krajnjeg ishoda
iako se ljuljam kao ptica na žici
dok se odnekud valja nabujala voda
i prokleto se čuju tjeskobni krici...

Ali čovjek ne pada na koljena
tek onako kao biće ukleto.
A ima, a ima toliko lijepih dana
i onda kad se čini da je sve uzeto..

(Zagreb, 1966)

NISAM VIŠE KAO PRIRODA

Ni list na hrapavoj grani
ni kora sunca na vlastitu licu
ni rukavac rijeke — njen šum
više ne dani...

U močvarnoj sam rani uletio u pticu
ali ne vidim ni nebo, ni blatni stari drum.
Niti sam onaj davni, isluženi čamac.
Niti sam miris lipa u sutonu.

Ogoljeli sam samac
kojemu oči gube pomalo um
i polako tonu
u mreže betonskih zdanja.

Tako od prirode čuvam samo maštu sanja
i čujem vjetar kako me odmata
i udaljuje mi gurav korak
zapleten u stari korov granja...

Nisam više kao Priroda
Nisam više njena stara Pravda...

(1978)

RIJEČ

Kao koplje u dalj
i kao muha, kao vjetar mrk,
a kao malj,
i bol, i strk...

Rodi se u tami
a svjetlom se krasi.
Budi se kad smo sami
i želi da spasi...

I ubi i ljubi
i dah krade
a svi je traže
svi je grade
i sade...

A samo je srh nade.

(Zagreb, 1979)

CVIJEĆE TRŽNICE

Žute krizanteme, ruže crvene, tihi tulipani.
Oči Opatovine, Kerempuh Vanjin, žubor zgusni.
Ti kao da si unutra negdje, a opet negdje vani.
Trepći uokolo, miriši, gledaj, usni!

Mire pjesme usana, lebde anemone
koraci u zbrci tijela, napad daha.
S katedrale duboka zvona zvone
u vrisak, u psovke, u mulj uzdaha...

Plodovi na rukama. Vreva. Sanjiv izgled zraka
grozdovi usklika, procesija šešira, kapa, izbliza, izdaleka.
i postolje smijeha, svađe, zborovanje koraka
i neka pradavna obred — jeka!

Gle, latice ti mašu uz pozdrav ustaljeni.
Vabe te svi ovdje okupljeni često.
Neposustalo prstima novca, još i zabavljeni
i uspinjani važno na neophodni prijesto...

(1983)

PORUKA

Moja mi majka poručuje iz groba:
Sinko, živi i dalje — ljudski dušno!
...

Hoću majko! I nije važno, kakvo je doba —
u tvoje riječi ja vjerujem zdušno.

S tobom od početka učio sam tako,
s ljudima treba ići bratski vjerno.
I onda kad neće biti ugodno ni lako,
oči i srce, ruke — drži smjerno!

I nije zavjet neki novi, tek sad sveti,
vladati se s duhom sudbine bića.
Samo uvijek s vjerom u život sve početi
i moliti se protiv zla i krvoprolića.

Samo majka ima čiste riječi;
ona istinski grudi ispuni nadom.
Najsurovije bolesti samo ona liječi
i njena ljubav raste nad svakim jadom...

(1985)

IZNENADNI ODLAZAK STAROGA SAMCA

(Z. — Š.)

Bile su ga naše Ilice pune,
knjigama je zaustavljao znane ljude.
A imao je lice dobroćudne lune
i uvijek je htio da bude...

I onda kao da je ukraden korak
od života brbljava, dobroćudna samca.
Nestao je neki dragi, običajni znak
kao pozdrav sa pramca.

Zar su mu dosadila tuđa lica
i ono malo priče u počast svoju?
Kao da je na kraju smaknut i od ulice
i sad nastavlja šetnju samo po Mirogoju...

(1987)

SJENE BIJELA MOSTA

(S balkona prijatelja Zvonka*)

Muljnu vodu nosi jesen ispod bijela mosta
i čista, i vitka, u propnju miline.
Častim pogledom samog sebe kao kasna gosta
koji ovdje skuplja suvišne tišine.

A tamo na uglu, na lišću kamena
sjedi unezvjeren Piccaso, začuđen, lud.
Poput propovjednika rijeke, stasna znamena
ovdje kao da ugnijezdi gromovitu ćud.

Tiha propast stravna neba
i korake čak ljudske, na park pada.
I čini se, čovjeku sad treba
samo spasiti svjetle grudi grada.

Obala je duga, i preduga kiša mraka.
Noć još nije, ali ruke kao žrtve
putnika sanjivog, i njegova koraka
koji i u stablima vidi samo mrtve.

Ranjiva večer na valovima usne.
Nekud osamljena žena pokraj mine.
Park se mokar skupi, upi, zgusne
i kipovi kao ljudi u svoje sudbine...

(Osijek, jesen 1987)

PALO JE STABLO

(S vrpce dokumentarne emisije)

Stogodišnjak se još uzda u korijenje
i ponosom visine gladi svoje nebo vito.
Možda i zemlja ispod njega stenje
u strahu da će strunut kao staro žito.

* Preminuo ljeta 1988.

I sjekira i pila — čovjeka na nogama
spremno sa suzama u oku, ali strasno —
prekriveni granjem i lišćem kao togama
obaraju ponaviklo, čvrsto, i stasno...

Ne plače ni deblo, ni čovjek
a ni šuma smrti se ne krije.
Palo je stablo kao preživjeli vijek
i čini se sve je kao prije...
I bez njega gorostasa dična...

Tu se ponosio lužnjak krasni
a šuma je još uvijek ona obična:
kao stara dobra mati samo zasni...

(Otočki virovi, 1987)

POZNATI PJESNIK NASTUPA ZA DJECU

To radi iz ljubavi
i za današnje malene
otvoreno, u ž i v o, u slavu dosjetke.
U njemu sad su još sve vrbe zelene
i dani djetinjstva stavljeni u nepisane retke.
S usana mu silazi duhoviti vrisak
uznosit za aplauze, za sve sjajne početke
a sve ostalo kao da je samo za tisak
i sastavljene zagonetke.

Hoće li ovako pomlađen i nasmješljiv pjesnik
i neizmjerno zanesen, bez zastoja i stanke,
uspravljen na bini dvorane
(koja je inače za priredbe, akademije, igranke)
poletjeti uvis kao iz dječje praćke
dok motri očice male — kao svoje
glasovite stihove iz školske čitanke...

(1987)

LEPRŠA TRG

Lepršа trg kao stara savjest grada
i moje misli na ramenima stoljeća.
Tu, ovdje — kao nekad, kao sada
teška povijest i sadašnjost vijeća.

Idu koraci, idu riječi vremena
ispred, iznad zemaljskih dana
s naslagom dična, sura bremena
i sa svjetiljkama nade, suzama rana.

Toliko smo puna čela u šetnji
i susreti ruku s voljnim pozdravima.
U zovu legendi, simbola, i pometnji
rukujemo se s našim trgom, sa svima...

A ima nas kao što nas je i bilo
na stranicama knjiga davnih...
Tu se uvijek nadalo, i čekalo, i snilo
u ime zemlje, i ljudi časnih i slavnih...

Lepršа trg okićen novim zastavicama
uskomeša staru ljubav i današnje niti.
Ovdje bi se moglo zdencima, paricama, zdravicama
kao na svome slavlju — vječno biti...

(1987)

WHISKY NA RADNOM STOLU

Kažu, da su pjesnici neki s čašom bdjeli
nad praznim papirima u koje srce sade.
Možda su htjeli ubijati sebe i biti smjeli
onda kad su gubili nade...

A pijucka u stvari netko drugi
dok ruka maše perom kao da će pasti.
Pisac korača po osamljenoj svojoj prugi
a za njim sve njegove sablasti...

Do nogu klize trnci tamna pića:
ako nema pjesme, barem gori duše oblak!
Na veličanstvenom postolju ova mala bića;
stol je prazan, a plamen gori jak.

I vrte se stare vjetrenjače duha.
Iz svijeta eteri čudesno bruje.
Valjda u ime sluha, ruha i kruha
i one pradavne proklete oluje...

(1988)

MALI GRAD U MAGLI ČEKA PROLJEĆE

Čeka li svoje malo sunce, svoje proljeće
na vratima stare šume.
Ima li ruke svijeta negdje na sebi
kad jednostavno snuje i vijeća.
A možda u prirodi života NEVIDLJIVI VELIKI
dvoume
da li mu dati više svjetla od neba.
Ili mu zapravo i više ne treba.

A tako je ugodno tiha njegova večer.
Ah, to malo sitno žuborenje kretanja.
Ipak, kao da neće
onako samo od sebe više ludosti i sretanja...

(Ž. — 1989)

Miroslav S. Mađer

NEMOJTE ME VUĆI ZA JEZIK

Martin Lipovac umro je u Vinogradskoj bolnici. Fabijana se ta vijest neugodno dojmila. Preko telefona Sofijin glas nije odavao koliko je pak ona pogođena.

Je li Sofija Radić, liječnica zaposlena na Rebru, znala gdje je njezin prijatelj? Je li Lipovac svojevoljno izabrao Vinogradsku ili je bila dežurna pa su ga tamo prebacili kolima hitne pomoći? Zašto je odbijao Sofijinu pomoć, zašto nije odgovarao na njezine poruke, kad bi se svatko drugi rado prepustio brizi prijateljskih ruku? Danas se nije jednostavno probiti do bolničke sobe i zateći prazan krevet!

Tata Ignac Torbar proveo je svoje posljednje dane u centru za tumore u društvu još četvorice muškaraca operiranoga grla. Tata je nekada volio ljetne žege. Rado je sjedio pod krošnjom drveta u vrtnoj restauraciji i ispijao vrčeve piva. Ali toga ljeta njegovo se tijelo topilo na vrućini sobe bez ventilacije. Fabijan je čuo nekoga na stepenicama reći da je centar jedinstvena ustanova i da je zgrada građena za općinu. Jedinstvena ustanova za umiranje.

Martin Lipovac, arhitekt iz Kluba kojega Fabijan nikad nije formalno upoznao i za koga je mislio da je napuhan, bahat i preglasan kučkin sin, nije se odazvao pozivima liječnice Sofije Radić. Namjerno ili slučajno?

Fabijan je o tim stvarima razmišljao koračajući u pogrebnoj povorci među njemu nepoznatim svijetom, nepoznatim poljima Mirogoja. Sofija se pridružila rodbini. Je li tu i njezina majka? Onda se sjeti da nepokretna leži u stanu u Šenoinoj ulici. Dogovorili su da se nađu kod Sofijine četvorke, njezinog »dečka«, nakon sahrane.

Možda je Martin bio svjestan neizlječivosti svoje bolesti davno prije nego što je pristao da ga pregledaju Sofijini kolege na Rebru. Možda je nečija ravnodušna, nepoznata ruka uključila sprave, prikopčala žice, snimila organe, uzela uzorke tkiva i krvi, izvršila laboratorijsku analizu, pročitala nepovoljne nalaze i neuvjerljivo ga tješila da je posrijedi greška te da testove valja ponoviti. Aparati su dali već svoje, isluženi su, prošao im je vijek, a novaca za rezervne dijelove nema...

Ako je Martin i slutio težinu, opakost svoga stanja, ono jednosmjerno kobno kretanje prema najodvratnijem cilju u čovjekovom životu, pre-

ma smrti, onda je i to bilo dovoljan razlog da izbjegava susrete sa Sofijom, da se ne odaziva i skriva. Vezivale su ih neke druge, ljepše uspomene. A nad njih se spušta crna sjenka. Fabijan se pitao, je li među njima dvoma nekad postojala jače izražena naklonost, nešto lijepo, mladenačko, gimnazijsko, gradsko, ferijalno.. ? Nikakvo čudo.

Možda su se voljeli, ali u različita vremena, nikad se doba sklonosti nije poklopilo? Ili je prijateljstvo iz najranijeg doba onemogućilo da dosegnu viši stupanj. Ljubav je viši stupanj, u to nema sumnje. Ali dovoljno je s nekim čitavog vijeka prijateljevati pa da užasne trenutke, trenutke boli, poniženja, raspada — koje moraš doživjeti kao i sve lijepo i zdravo — želiš sakriti pred tom tebi bliskom osobom koja ti ne može pomoći...

Razmišlja li Sofija na taj način o Martinu? Ili ona zna i ono što Fabijan nikad neće znati?

Čekao ju je šetkajući stazom nasuprot arkadama i držeći na oku reno. Poškropilo ga je nekoliko kapi kiše ali su se ubrzo oblaci razišli. No svjetlo dana sasvim je ugaslo i nijedan zrak s neba više nije prodro kroz pepeljasti zrak. Sumrak nad zagrebačkim krovovima na koje će uskoro pasti noć. Uskoro će se otvoriti i vrata Kluba. Lujo će uključiti aparat za kavu. Možda će neki od muškaraca i žena, Martinovih poznanika, članova društva s kojim se zabavljao, navratiti u Klub i o njemu razgovarati prisjećajući se posljednjih dana koji uvijek iznenade površne promatrače. Čudit će se da je Martin umro tako brzo. Nije im dao priliku da pomnije prate njegovo umiranje!

Je li važno da živi biraju kako će oplakati pokojnika? Ili je to svejedno? Crno ili bijelo odijelo, suze, ridanje ili pak diksilend glazba sve do groba?

Sofija se pojavi među zadnjima, nakon što je plato pred ulazom već bio opustio. Promicale su prilike, samci ili parovi redovitih posjetilaca, onih koji se već za života privikavaju na pomisao da će tu negdje ležati.

Sofija je bila u crnini ali se smiješila.

— Morala sam se sa svima ispozdravljati — reče otključavajući auto.

— Koji su od njih njegovi roditelji? — upita Fabijan ne očekujući da Sofija poimence navede s kime se to pozdravljala.

— Živa je samo Martinova majka. Vidio si onu debelu ženu s naočalima? To je ona. Jadna teta Vera. Sad je ostala sama. Martin nije spadao u sinove koji obilaze roditelje. Svaki korak joj je muka. Morat ću je jednog dana posjetiti. Možda me u sebi optužuje da ja, liječnica i prijateljica iz djetinjstva, nisam sve učinila. Ti si mi svjedok da sam ga posvuda tražila, zar ne? Ne bih tebe upoznala da nije bilo bolesnoga Martina. Ali on se skrivao!

Sofija je autom upravljala isuviše sigurno ne prestajući razgovarati ni u najgušćem prometu koji zahtijeva uvećanu sabranost i u vještih šofera. Dizala je ruke s volana, okretala se na sve strane, tražila papirnate rupčiće kao da sjedi u sobi iza čvrstih, nepomičnih zidova. Činjenica da je na kotačima, u limenom okruženju, da se kreće i samo u stanovi-

toj mjeri nadzire gibanje u protoku sveopćeg nimalo bezazlenog gibanja, nije izmijenila značajke Sofijina ponašanja.

— Idemo k meni. Upoznat ću te s mamom — rekla je veselo, očekujući da i Fabijan tako prihvati poziv.

— Ali... ne znam želi li me vidjeti? Uznemirit ćemo je. Očekuje li nas? — mucao je Fabijan.

Vjerovao je da će se Sofija odvesti ravno kući, ostaviti ga negdje u gradu odakle će telefonirati Normi da dolazi. Norma je bila na pregledima, specijalističkim, ali se ne osjeća bolje. Fabijan se nije usuđivao izjaviti da je po njegovu mišljenju uzrok treperenja srca i živaca alkohol. Očito joj sve više treba da dođe u blaženo stanje. Ako je na početku veze bila sputana, suzdržana, ako se snebivala i nećkala da u ljubavnom činu učini iole nešto nesvakidašnje i neredovito, nepropisno, sada je pod djelovanjem pića postala zamornom, nezasitnom i prostački preslobodnom. Fabijan nije bio svetac opsjednut ćudoređem i granicama preko kojih se ne prelazi. Međutim, također mu bijaše tuđe mahnitanje i iživljavanje što ga je Norma u zrelim godinama otkrila. Budući da su posjeti bili rijetki, i budući da je mnogo vremena trošeno na predbacivanje i opravdavanje, na svojevrsno duševno mučenje, kroz tjelesnu ljubav žurno bi hrlili makar prema privremenoj i kratkotrajnoj opuštenosti...

— Mislio sam da želiš biti sama — pokuša je pokolebati.

— Naprotiv. Ne znam s kime bi mi moglo biti ugodnije u ovim trenucima nego s tobom — reče Sofija.

— Ali, ovako, iznenada upadamo u stan, pred tvoju mamu.

— Upoznat ćeš je, pozdraviti. U međuvremenu ja ću skuhati čaj. Sjedit ćemo u mojoj sobi i pričati. Zar to nije divno?!

Iako se već viđaju tjednima Fabijan se nije ni pokušao približiti Sofiji Radić kao ženi čije draži djeluju na njegova čula i izazivaju žudnju da se s njom tjelesno zbliži. Možda zato što ga je Norma iscrpljivala? Možda zato što je držao moralno nedoličnim i nespojivim da poželi drugu ženu dok vonja po svojoj dugogodišnjoj ljubavnici? Nije tražio objašnjenja svome suzdržanom, ali ispravnom ponašanju. Što je duže poznavao Sofiju to se više plašio da bi se ona užasnula kad bi je pokušao zagrliti i poljubiti držeći da je trenutak emocionalno pogodan. Sa svoje strane pak njoj kao da nije bila važna put, koža, tijelo, osim kao prebivalište duha. Budući da je znala kako funkcionira tijelo, više su je zanimale tajne uma. U njenom životu duhovno je odnosilo prevagu..

Dovezli su se u Šenoinu, mizerno osvijetljenu, obilježenu nekom sumornom težinom kolodvora, umorom putnika, predratnim pročeljima koja više ne bijahu izazov ni kiši, vlazi, dimu i donjogradskim maglama. Sofija je parkirala reno, hitro izišla i protegnula se. Budući da je bila u crnini, to istezanje udova i kralježnice djelovali su opsceno. Potreba za ugodom?

Brzim koracima uspinjali su se na drugi kat. Gledajući Fabijana veselo je otključavala vrata. Takva žurba razumljiva je kad se vraćamo s dobrom viješću. Fabijan bijaše zbunjen. Zar će ga uvesti u blistavo os-

vijetljen, raskošno opremljen stan u kom muzicira gudački kvartet? Pamtio je što voli...

Prvo hodnik, predsoblje, olinjala vrata koja nepogrešivo vode u kuhinju.

— Mama, to sam se ja vratila. Dovela sam na čaj gospodina profesora Torbara... Sjećaš se, pričala sam ti o njemu. Uskoro ćeš nas vidjeti, samo da skinem čizme i preodjenem se...

Sofijina bolesna majka ležala je na jednom od dva bračna kreveta nekog plemenitog drveta, možda orahovine. Budući da je odavno pao mrak posve je objašnjivo što je na noćnom ormariću gorjela svjetiljka pod majušnim sjenilom.

Ali Fabijan je imao dojam da je u ovoj sobi sunce i inače nepoželjno, da ulazak sprečavaju spuštenim rebrenicama, jer nemilosrdno razgoličuje lica ljudi i plohe predmeta. Osim toga, padne mu na pamet, suncu treba dopustiti da obasjava i uveliča slavu veselih, pobjedničkih prizora, a ne poraz, poniženje tijela koje je nemoguće osvetiti...

Gospođa Mara ležala je poduprta jastucima. Ruke okrenute dlanovima nadolje ležale su na pokrivaču čiji rubovi završavahu resicama. Uredno začešljana kosa, posve uz tjeme, vezana crnom vrpcom na tjemenu vjerojatno se nekada preobražavala u bogatu pundu. Začudo tek pokoja nit sjedina bijaše utkana u inače tamnu kosu. Nemoguće, pomislio je sa zaprepaštenjem Fabijan, bolesnica nije valjda toliko sujetna da ih boja! Oči, koje se on usudi tek plaho dotaći svojim pogledom, smatrajući da bi bilo drsko zabuljiti se u nemoćno stvorenje, bijahu bistre, nepomućene, bjeloočnice još izrazitije u polutami prostorije. Blijedi uveli obrazi utisnuti prema usnoj šupljini kao da ih jezikom usisava. Tamni kolobari oko očiju isticali su se na toj kao kreda bijeloj koži.

Poduprta jastucima gospođa Mara ležala je na postelji nalikujući glumici u nekom teškom, mračnom kazališnom komadu. Počešljana, našminkana čeka da se digne zavjesa i ona prosikće.

— Mama, da te upoznam. Profesor Torbar.

Fabijan se trgne, priđe postelji i prihvati suhonjavu ruku. Mekani, podatni dlan kao još toplo tijesto.

— Dobra večer, gospođo.

— Dobra večer. Iako za mene više nema dobrih ni dana ni večeri! Izvolite, sjednite. Ne obazirite se. Krevet je moja sudbina.

Sva na iglama, cijedeći iz prstiju nevidljivu tekućinu, povlačeći se natraške, reče Sofija:

— Idem se presvući i skuhati čaj. I ti ćeš, mama?

— Ne. Znaš da onda po noći moram...

Sofija se izgubi u stanu. Zacvile nepodmazana vrata, zagrgolji vodokotlić. Fabijan prebaci nogu preko noge. Šutio je. Prijeđe pogledom po pokućstvu. Dvokrilni ormar stajao je uza zid, između prozora i one druge, neraspremljene postelje. Sjedio je do nogu stare gospođe naslonivši se laktom na stol. Tu je ostala ležati Sofijina velika taška. Mičući prstima dodirne olinjali, otrcarni remen. Čekao je da majka progovori.

— Je li sprovod bio velik? — napokon upita gospođa Mara. Povukla se još više gore na jastuke u udobniji položaj.

— Tako... Ne idem često na sprovode, pa ne mogu ocijeniti. Ali bilo je dosta ljudi. Vijenaca... Može se reći...

Možda je trebao dodati još neke pojedinosti, opisati atmosferu dok se čeka da grobljanski službenici iznesu kovčeg iz mrtvačnice, dok grupice čavrljaju, ljudi pristižu i pozdravljaju se. Smetali su ga glasovi, brbljanje, otkriveni zubi, našminkane usne, usne razvučene u smijeh. Na pogrebu bi trebala vladati tišina, ona grobna tišina koju podvlači zvuk zvona.

Je li to trebao izreći pred bolesnicom?

— Jadni Martin! Nije imao sreće u životu! A tko je od nas ima?! Bio je tako talentiran. Bolje bi mu bilo da je otišao u inozemstvo, prekinuo s nama... Sa svima nama...

— Nažalost, površno sam ga poznavao, iz Kluba u koji je dolazio. Činilo se da je pun života, da voli život i veselje.

— Često je to varka, fasada, znajte. Oni koji izgledaju kao da su prepuni energije i života možda troše svoje posljednje atome. Vi već dugo radite kao profesor? Sofija mi je nešto pripovijedala, ali sam zaboravila

— Osamnaest godina radnog staža — sa stanovitim ponosom će Fabijan. Nedavno je izračunao popunjavajući obrazac.

— Onda ste još daleko od mirovine — reče gospođa Mara naškubivši usne, s jedva zamjetljivim prijezirom, kao da je mirovina povlašteno, nedodirljivo stanje namijenjeno izabranima.

— Prilično daleko — skrušeno prizna Fabijan.

Još se nije brinuo kolika će mu biti penzija niti je priželjkivao poput nekih kolega iz zbornice da što prije ode... Otići! Otići s jednog mjesta zauvijek i nikad se više na njega vratiti. Zar tomu treba težiti? Nije li to svojevrsno približavanje grobu, presijecanje veza, kakvih-takvih, sa životom? Život ne prestaje onim trenutkom kad izdahnemo posljednji put. Takvih je trenutaka na milijarde! Rješenje o mirovini, jedan od onih papira potrebnih za veliko pospremanje...

— Ja sam radila mnogo godina u računovodstvu — uzdahne majka. — Otišla sam prije vremena. Da je pokojni živ nikad ja ne bih jela činovnički kruh. Ali, tako su htjeli bog i komunisti. Vi ste član? Normalno da jeste, gdje bi vam dopustili da odgajate i učite ovu divnu čobansku djecu, ures Zagreba! Onda sam se razboljela na bubrege i, evo, tako to izgleda...

Bilo bi nepristojno proturječiti gospođi Mari, kućedomaćici čiji je gost. Razabrao je s koliko gorčine i neprijateljstva govori o društvu koje je prema njoj bilo nepravedno. Nije se ustručavala da otvoreno izrazi svoj prijezir prema došljacima, doseljenicima, osloboditeljima Zagreba koji su preuzeli vlast, zaposjeli mjesta namijenjena djeci starosjedilaca, nedužnih građana, obrtnika i trgovaca, nerevolucionarnih intelektualaca. Ne u jednoj prilici čuo je slične optužbe. Budući da je član, morao je odgovoriti dokazima kojih Partija nudi napretek. Jednom je to pokušao ali se zapetljao u frazetinama o nadnacionalnom, višim ciljevima, humanizmu, bratstvu i jedinstvu. Vidjet ćeš, pričekaj još koju godinu! gorko su mu se nasmijali.

Sad mu se gorko, umorno smješka gospođa Mara. Kolobari oko očiju daju joj izraz sotonske samouvjerenosti. Tako izgleda nečastivi kad objavljuje neko svoje crno proročanstvo.

— Recite, a kako se Sofija držala na sprovodu? Je li puno plakala?

Još se u sebi nije smirio od upravo izrečenih primjedbi koje su zahtijevale komunistički otvoren odgovor, makar on i ne bio po volji Sofijinoj majci, kad ga zateknu nova izazovna pitanja. Kako se Sofija vladala na sprovodu?

— Znate, nisam bio uz nju. Ona se držala uz članove obitelji. Tko ne bi plakao! Ostaviti iza sebe ženu, dijete. Vidio sam mnogima suzne oči. Sigurno je i Sofija plakala...

Majka nije imala vremena da riječima poprati ovaj izvještaj s pogreba jer u sobu uđe Sofija. Pred sobom je u visini grudi držala pladanj, a na njemu čajnik i šalice. U međuvremenu preobukla se u dugačku kućnu haljinu od nekoga gustog crvenog materijala. Fabijan nehotice proguta slinu. Izgledala je visoko i gospodski. Haljina je mnogo toga skrivala i mnogo toga naznačavala dok se pri hodu njihala. Bio je dovoljan korak-dva pa da izazove čulni dojam. Opet je bila dobro raspoložena, spremna da se oduševi nekom najčešće zanemarenom sitnicom.

— Nisam vas predugo ostavila čekati? Možemo ovdje popiti čaj, zar ne, mama? Pravit ćemo ti društvo. Gospodin Fabijan ti je pričao o sprovodu? Bilo je mnogo ljudi. Krasan, dostojanstven ispraćaj. Oprostio se ispred društva arhitekata Lujo Požar...

Fabijan je gledao majku. Grizući usne da zatomi bol ili ljutnju zbog nemoći, htjela je zauzeti sjedeći položaj. Fabijan se napne u koljenima krzmajući da joj priskoči u pomoć. Sofija je lijevala čaj i pitala ga nešto o šećeru.

Glasom punim bijesa i indignacije javi se majka.

— Kako si se samo obukla? Gospode, zar te nije stid? Zar ćeš nas dovijeka sramotiti?

Sofija odloži čajnik ne shvaćajući zbog čega joj to majka prigovara i što ima nedolično u kućnoj haljini. Nevino šireći ruke reče:

— Mama, pa to je moj stari šlafrok što sam ga dala sašiti od onog materijala iz Njemačke. Nosim ga već godinama. Što mogu zbog toga što je izblijedio od pranja. Ne mogu obući ono što nemam. Fabijana nisam pozvala na svečano primanje...

Majka nije slušala njene isprike. Njezine misli krenule su unaprijed postavljenim kolosijekom i ništa razumno, bjelodano nije moglo skrenuti njihov tijek.

— Muškarac u stanu, to tebi ništa ne znači?! Zar si zaboravila pravila pristojnog ponašanja? Gdje si izgubila pristojnost i moral? Čemu sam te učila? Gdje ti je obraz?

Sofija bijaše silno zaprepaštena majčinom reakcijom. Računala je s njenom zlovoljom, pokojom zajedljivom žaokom, s njezinom godinama izmijenjenom naravi, ali da će je napasti zbog neugledne kućne haljine i pripisati joj zavodničke namjere, to je bila čudovišna objeda, neshvatljiva besmislica. Da možda sve preokrene na šalu, da napravi neki koketni pokret, okrene se oko osi i zanjiše u bokovima pred Fabijanom?

Da uradi nešto takvo neočekivano i ostavi je bez riječi? Ne, to bi bilo dolijevanje ulja na vatru. Mama se više ne zna šaliti...

— Uredila si se kao bludnica koja prima mušteriju u kućni posjet! Crveni šlafrok. To ide uz crvenu lampu...

— Mama, kako možeš takvo nešto monstruozno...

— Boje razvrata, boje s kojima se poziva!

— Mama, mi imamo gosta, daj se suzdrži. Idem se presvući u neku haljinu. Smiri se. Fabijane, zašto ustaješ?

— Možda bi bilo najbolje da odem.

Prepirci dviju osoba ne može se prisustvovati šutke, začepiti uši ili gledajući ustranu pretvarati se da ništa ne čujemo. Ili napustiti mjesto svađe ili svrstati se uz jednu stranu. Preuzeti ulogu nepristrana suca? Tko će raščlaniti netrpeljivost koju majka iskazuje spram Sofije? Osim toga, i on je upleten u slučaj. Nije li se na njega odnosilo ono »mušterija u kućnom posjetu«? Kakva mučna, bolesna situacija!

Najpametnije se oprostiti i prošetati do Kluba, slušati razmišljanja majstora Bukovskog, braniti se od pijanca Miše. Ili banuti kod Norme Onamo se nikad ne dolazi kasno. Njezina svjetiljka gori duboko u noć.

Uputiti se ravno u Dubravu, odjenuti trenirku i trčati sve do groblja Miroševac? Dosta mu je za danas groblja!

Stajao je između vrata i postelje.

Koje joj je značenje, kakvu ulogu igra ta druga, uredno poravnana bračna postelja u koju nitko ne liježe? Zar u njoj još uvijek leži duh mrtvog oca i supruga? Ovdje se poštuje prošlost. Davne noći ljubavi kad je začeta Sofija. Zamisli sebe i Sofiju na tim posteljama. Strese se. Ovdje je zagušljivo, treperi prašina. Čistija i prozračnija je njegova soba iznad garaže.

Gospođa Mara pružala je desnu ruku kao čarobni štapić od bjelokosti da ga zaustavi i spriječi odlazak. Ignorirala je Sofiju koja je drhtala. Čaj se hladio. Duh pare izišao je kroz grlić.

— Ostanite, profesore, zar vam se nekamo žuri? Dobrodošli ste. Odavno nepoznati muškarac nije stupio u ovu sobu. Niste vi krivi što ste muškarac a moja kćerka zaboravila što je smjernost, pristojnost, dolično vladanje u svakoj prilici... Zar nisam u pravu? Zar se nije prije nekoliko minuta vratila sa sprovoda? Ne s običnog sprovoda. Pokopali su njezinog prijatelja iz djetinjstva, Martina Lipovca. Vi možete biti ravnodušni. Ali ona ne! I zna zašto ne! Međutim gospođica odmah u crveni šlafrok. I crvene čarape imaš, nadam se! Ti voliš crvenu boju..

— Zbilja si grozna, mama. Kad ćeš me prestati mučiti? Samo ti možeš povezati kućnu haljinu i Martinov sprovod. Dobro, idem se ponovno odjenuti u crninu kad ti inzistiraš...

Tko bi zamislio što se događa iza zidova zgrada u ulicama kojima prolaziš? Svaka obitelj brižljivo čuva svoje šugave ovce, svoje ružne strane, sramote i naličja. Svaki čovjek se nečega stidi. Ako je čovjek.

— Ona tvrdi da njezini postupci nemaju veze s Martinovom smrću, s njegovim sprovodom, sa sudbinom njegove obitelji?! Kako si drska i bešćutna, kćeri moja. Ništa se ne događa izdvojeno. Sve je među-

sobno povezano. Dobro to znaš. Ali sad je, nažalost, kasno. Za sve nas, osim za tebe. Ti si najbolje prošla. Ti si dobila nagradu, posao... Bila si budna! Omladinka novog kova!

Na rubu plača, nagnuta prema gospođi Mari koja je sjedeći u postelji sve držala u rukama, ledena, mirna i nemilosrdna, Sofija je u nevjerici vrtjela glavom.

— Mama, mama, zašto si takva prema meni? Zar moraš baš u svakoj prilici, pred svakim izvlačiti grijehe koje sam okajala?! Hoćeš da kleknem tu, sada, i da molim za oprost? Ako mene svakodnevno mučiš, molim te, poštedi moje prijatelje.

Gospođa Mara posprdno mahne rukom. Izgledala je oporavljeno zdravo, kao da joj ništa ne manjka. Starija gospođa koja je ranije legla. Tijelo je sluša, duh joj bistar i nepomućen.

Nije namjeravala išta prešutjeti. Uživala je što je u prilici da izrekne neporecivu istinu, ili pak na to prisili bližnje.

— Neka profesor Fabijan ne živi u zabludi. Neka zna sve od samog početka... Sve neka zna! Ako ti prešutiš, ja ću mu reći. Sjedite, profesore, sjedite. Nadam se da se čaj nije ohladio?

— Hvala.

Fabijan poslušno sjedne. Ispruži ruku i dodirne čajnik. Morao je s nečim čvrstim uspostaviti kontakt.

— Dokle ću ja ispaštati? — uzdahne Sofija.

— Možda bi ipak bilo najbolje da ja... — predloži Fabijan i ustane.

— Ostani, meni za ljubav. Neka kaže sve što joj je na srcu. Ako ga još ima.

— Ti dobro znaš da ja ne izmišljam. I ne budi patetična. Ti si liječnica i srce ti nije tajna. Gospodina profesora samo želim na vrijeme upozoriti da je upoznao čudovište. Da, nemojte misliti da pretjeravam i da sam neprecizna. Pri potpunoj sam svijesti i znam što govorim...

Zašto nema snage da odlučno krene prema vratima i ostavi za sobom taj mučni obiteljski prizor? Zašto bi morao biti svjedokom užasne netrpeljivosti između majke i kćerke, kad ne misli dati pravorijek? Sofija ga je trebala poštedjeti! Ona ga je dovela. Ona ga je pozvala. Zar je smetnula s uma opterećenost svoje majke, neslaganje, napetost, stare neizravnane račune? Dovela ga je u nepriliku a ničim mu ne olakšava položaj!

Zahtijeva od njega da ne napusti tužno poprište. Radi li se o određenoj količini prljava veša ili je nešto teže posrijedi?

— Molim te, pomogni mi da izdržim.

— Želim da znate — započne gospođa Mara — da je Martinova oca, oca Martina na čijem ste sprovodu danas bili, svojim čudovišnim postupkom u smrt otjerala moja kćerka. Ova ista Sofija koja se sada tu prenemaže i glumata!

— Mama, mama — zavapi Sofija. Glas joj je podrhtavao spreman da završi u jecajima.

— Što, mama, mama? Sad ti je neugodno? A kako je nama tada bilo?! Gospodine profesore, samo časak. Budite strpljivi i do kraja me saslušajte...

— Mama, grozna si. Fabijane, ne slušaj je. Ona je sve pojednostavila. Nije uzela u obzir moju mladost. Ja sam bila zavedena, zaglupljena. Ja ću ti sve objasniti. Ništa neću prešutjeti. Onda sam presudi..

— Ne izvlači se, draga moja. A je li vam rekla što se dogodilo s njezinim ocem, kakva je sudbina mojega supruga?

— Dovela sam ga na čaj a ne da sluša tvoje optužbe, Fabijan je čovjek do koga mi je stalo. Nije pogrbljen pod prošlošću niti štrca otrov bilo gdje ga dotakneš. Normalno je ljudsko stvorenje u ovom svijetu nakaza i sablasti. Mislila sam da ćeš znati cijeniti moj pokušaj da se zbližim s nekim, da se družim s nekim tko nema zadnje misli, tko me ne namjerava iskoristiti... Ali vidim da sam pogriješila! Ti mi još nisi oprostila.

Fabijan se zacrveni čuvši Sofijinu ispovijed, odgovor na nesmiljeno i bezobzirno, podrugljivo otkrivanje prošlih grešaka i zabluda kćerke. Znao je da je besmisleno što mu se koža brani crvenilom kao u kakva smušena mladca. Zbunila ga je otvorenost Sofijina očitovanja u nazočnosti treće osobe. Bio je slijep. Nije razmišljao o Sofijinim postupcima. Ta zašto bi se ona s njim viđala, sastajala, vozila ga autom po okolici Zagreba, ushićeno i nadahnuto pričala o ljepotama rokokoa dvorca Bistre stojeći pred ulazom u zatvoreni perivoj. Drvene kurije u Turopolju. Šetnje parkom oko zgrade muzeja u Samoboru. Dugi razgovori u autu na početku njegove ulice u Dubravi. Bila je neumorna, srdačna, kao da živi u najsretnijem razdoblju i kao da nema osobnih briga. Čak je i preko majčine dugotrajne bolesti, privezanosti uz krevet, prelazila kao preko zubobolje ili lagane prehlade.

Sada je otkrila što osjeća. Sad je na njemu red. Što on osjeća prema liječnici Sofiji Radić, neobičnom stvorenju koje je ponekad teško slijediti u njezinom iskrenom oduševljavanju sa svime i svačim. Je li on to sposoban?

— Da, prešutjela je — čuo je govoriti gospođu Maru. — Ali niste vi prvi. Svakome ja moram otkriti istinu. I zato sam ja zla, opaka, bez srca, majka koja mrzi svoju jedinicu...

— Nisam Sofiju pitao. Ja sam kriv — skrušeno će Fabijan.

— Trebali ste pitati! Jer kad nekoga upoznate, kad se s nekim upuštate... Pa vi niste od jučer! Vi ste iskusan muškarac, profesor, vi čitate ljudsku dušu.

— Gospođo, ja nisam psihijatar. Poznamo se odnedavno. Prijatelji smo. Sofiju cijenim. Slučajno smo se sreli. Slučaj je htio da ona u Klubu traži bolesnog Martina kako bi ga smjestila u bolnicu od koje je on bježao, ne shvaćam zašto...

— Ne zvuči romantično. No, istinu morate čuti!

— Tvoju istinu! Tvoju mržnju! — kroz plač će Sofija.

— Ljudi se vole pokazivati onakvima kakvi zapravo nisu i nikad neće biti. Godi im da im iza leđa šapuću kako su nesebični, plemeniti, humani...

— Sofija je dobra. Cijene je. Vjerujem joj...

— Griješite u prosudbi karaktera. A više niste mladi... — podrugljivo će gospođa Mara. Uživala je u mučenju. Bili su u njenoj vlasti. Ležala je a bila je vladarica!

— Mama, prestani, molim te! Fabijane, idemo u moju sobu.

— Povlačiš se. Bojiš se istine!

— Ničega me više nije strah. Sve ću mu objasniti. Ali nisam ga ovamo dovela da ga ti truješ. Zar nisam svoje mladenačke grijehe okajala? I dandanas ih okajavam. Nije li ovaj razgovor svojevrsna kazna? Ali ti to ne želiš shvatiti!

— Ti da si bila kažnjena? — posprdno će gospođa Mara uspravivši se na krevetu, želeći se unijeti u lice kćerci. — Draga moja, bila si nagrađena. Dobila si stipendiju! Oca si otjerala iz kuće u svijet gdje je skončao... A Martinov se ubio. Ovdje u svom Zagrebu. Nije mogao podnijeti optužbe i braniti se pred nemoralnim sucima u nemoralnom društvu. Ljudi novog kova! Lopovi novog kova!

— Koliko sam puta ponovila da sam bila mlada i zaluđena? Učinila sam ono što su me učili da moram učiniti. I tata i Martinov otac radili su protuzakonite stvari, protiv države, protiv društva, na štetu radnika...

— Zar je tebi, balavici, nešto manjkalo? Tvoj otac nije radio da bi nas oštetio. Brinuo se da nama bude dobro, da u onim udarničkim, »herojskim« vremenima imamo sve potrebno za pristojan život. I što se to tebe ticalo? Zašto si ti između tisuća sličnih morala pokazati koliko si svjesna, odana komunizmu i pišljivom besklasnom društvu? Drugi, misliš, nisu šakom i kapom, kad bi došli u priliku? Drugi su bili sveci koji su se otrgli iskušenju? Varali su, krali, grabili, primali mito i proviziju, u džep i na račun u inozemstvu. Ni vlas im nije pala s glave! Dabome, djeca su im zahvalna i nisu ih prijavila policiji...

Sofija uhvati Fabijana za ruku i povuče ga prema vratima. Bio je ošamućen onime što je čuo. Iza aluzija naslućivao je ponor. Valja li slušati ili pobjeći u mir i tišinu Dubrave?

— Idemo u moju sobu. Ne slušaj je. Sve ću ti ispričati, kunem ti se: Pitaj me što želiš...

Kao da je čitavo vrijeme zapravo željela da ih se otarasi jer zagađuju zrak, truli uljezi u njezino svetilište s jednim neraspremljenim krevetom u kom se uz nju više nikad neće odmarati muškarac, gospođa Mara poruči na rastanku:

— Ne zaboravi spomenuti kako ti je savjest čista i da je netko morao zarezati u bolesno tkivo. Ti, dabome, voliš svoj narod i svake noći sanjaš tekovine revolucije. Podsjetite je, profesore, ako slučajno zaboravi...!

*

Sklonili su se u Sofijinu sobu koja bijaše iste veličine kao i susjedna u kojoj je ležala majka, gospođa Mara.

Kroz otvoreni prozor vidjela se o žice obješena ulična svjetiljka. Slobodno je bacala široke plohe svjetla, kako ju je vjetar usmjeravao.

Fabijan osjeti olakšanje u slutnji otvorena prostora, ulice, krovova, nedaleko Trga kralja Tomislava. Svjetlo djeluje umirujuće i blagotvorno, razmišljao je, na opterećeni, zamućeni čovjekov mozak. Tama je sama po sebi već težina koja pritišće prsa. Tama onespokojava, osiromašuje, lišava nas pomoći osjetila vida, uzrokuje živčanu napetost.

Fabijan je pozdravio svjetlo u Sofijinoj sobi.

Među očuvanim građanskim pokućstvom isticao se jednostavni moderni kauč od bjelkastoga neobrađenog drveta. Pored njega, nadohvat ruke, polica s knjigama, gramofon i radioaparat.

U toj sobi, sjedeći na kauču, tetošeći Sofiju kao malo dijete, saslušao je njezinu neobičnu, tragičnu, optužujuću ispovijest.

Časak mu se činila nevjerojatnom, nepojmljivom, bolesnom, a odmah potom posve shvatljivom i u skladu s temeljnim zasadama toga vremena, tada opjevanim i na slavoluke uzdizanim vrijednostima.

Ali tko je tada bio vidovit i dovoljno hrabar da sumnja?

Sva prividna, ishitrena humanost tih udarničkih godina besmislene, slijepe izgradnje i preziranja tuđih iskustava, prelama se u obiteljskoj drami koju je potpalila jedna u Partiju tek primljena djevojka, uvjerena da je izvela vrhunski komunistički čin. Djevojka novog kova na trasi Autoceste Bratstvo-jedinstvo, negdje u južnoj Srbiji...

— Smiri se, nemoj plakati. Molim te. Vjerujem ti, Sofija. Hajde, evo ti rupčić.

— Bojim se da ti to ne možeš shvatiti. Mislit ćeš kao i majka da sam čudovište, potkazivačica, da sam oca prijavila policiji, uradila nešto što ni jedna kćerka ne bi...

— Zaboravljaš da je ona teški bolesnik. Ona ne razmišlja kao ti ili ja. U njezinoj je glavi sve naopako postavljeno. Mrzi sebe i sve oko sebe. Sve što dalje, to će biti gore. Takvi su neki ljudi. I sama znaš najbolje. Neki umiru bez opiranja, tiho. Uvenu i budu otpuhani. Drugi psuju, ispuštaju krikove, bore se.

Sofija podigne zahvalan, uplakan pogled.

— Kako ti sve razumiješ! Ne prezireš me?

— Zaboga! Koliko si tada imala godina? Osamnaest, devetnaest? Netko u tim godinama osvaja svijet, a netko se tek sprema da upozna samoga sebe...

Iako su roditelji bili protiv toga da sudjeluje na radnim akcijama, iznoseći sijaset razloga, Sofija se ni trenutka nije dvoumila. Hrlila je otvorena srca, pristajući i na to da je se obitelj odrekne...

Roditelji su nevoljko pristali. Otac je začudo prvi dao blagoslov mezimici, možda zato što je žurio, kao i uvijek, na sastanak u izvoznom poduzeću u kojemu je bio jedan od direktora. Majka je strpljivo, ne gubeći nadu, nabrajala sve zamke koje vrebaju na mladu djevojku u radnoj brigadi, u improviziranom naselju, djevojku koja još nije posrnula i mnogostruko je ranjiva, koja je navikla na red, čistoću, higijenu, posteljinu, druženje i razgovore s civiliziranim mladim svijetom, sa sebi jednakima...

Međutim nikakvim crnim argumentima nije uspjela zaustaviti Sofiju. Ta ona je silno željela biti na mjestu gdje se događa preobrazba

(na jednom od milijun mjesta!) ove naše zemlje od zaostale poljoprivredne, ovisne o tuđem kapitalu, u visokoindustrijaliziranu, oglednu državu.

Nedavno je nakon strpljiva čekanja i provjera primljena u Partiju. Zar da se ogluši na njezin poziv?!

— Htjela sam se istaknuti među nepoznatim mladićima i djevojkama koji su se vatreno izjašnjavali. Htjela sam dati svoj prilog. I to ne bilo kakav! Veliku žrtvu...

— Čiji će se dim dizati visoko u nebo — reče zamišljeno Fabijan. Mogao je zamisliti i mjesto i atmosferu. Krhka, štrkljasta djevojka, neugledna, možda povučena i plašljiva, diže ruku na partijskom sastanku i isprva nesigurno a potom sve žešće i žešće napada korupciju, mito, birokraciju, prevarante, lopove koji koriste neiskustvo našega mladog društva, stare podmukle lisce, pritajene lopuže u našim redovima.. Protiv društvenih devijacija boriti se svim silama. Svako treba dati svoj prilog razobličavanju tih pojava. Ništa ne smije biti sveto...

— To je trebao biti moj prilog. Uopće nisam razmišljala o posljedicama i hoću li kome nanijeti bol. Jurišala sam, srljala sam opijena svojim riječima. Slušali su me pozorno. Možda me je to trebalo upozoriti? Isuviše su me pozorno slušali. Zapisničar je bilježio... Uopće nisam razmišljala o riječima, o njihovoj težini i ubitačnom značenju Moj otac ili tko drugi... Nije važno! Ja sam žurila da dam svoj prilog...

Fabijan tužno klima glavom. Sofija je isuviše čista, dobra i neiskvarena. U onoj baraci, nakon večere, dok dogorijeva logorska vatra, a mladići i djevojke smišljaju načine...

— Možda si se tako htjela osvetiti ocu koji je prečesto izbivao...? Htjela si ga podsvjesno vratiti kući...

— Ti si tako dobar. Ne gadim ti se?

— Sofija!

— Pitaj me, ako misliš da sam nešto prešutjela...

— Sve mi je jasno. Dovoljno si objasnila. Očito su tvoj otac i Martinov otac već duže vremena potkradali državu, kako se to veli. Možda su bili nadzirani? Možda se čekao još jedan dokaz pa da ih uhapse... Slučajno se poklopilo: tvoja samokritika što nisi bila dovoljno budna kad su u pitanju štetočine u tvojoj neposrednoj blizini, i moguća planirana akcija Udbe... Tko zna?! Obožavala si ovu zemlju. Naše društveno uređenje smatrala si idealnim. U njemu su riješene sve suprotnosti...

— Zar nas nisu učili — upadne Sofija — da je najhumanije, najpravednije. Bratstvo, jedinstvo, jednakost...

Pronašavši objašnjenje i opravdanje za Sofijinu javno izrečenu optužbu/sumnju da joj otac prima mito od stranaca s kojima njegovo poduzeće trguje, da predobro žive, a samo jedan u kući radi, da je iz Njemačke dovezao automobil, Fabijan ga je prihvatio i dalje razrađivao nastojeći olakšati teret njezine savjesti. Nudio je nova, suptilna objašnjenja njezina postupka.

— Podsvjesno si bila povrijeđena. Tvoj otac, Martinov otac, radeći ono što su radili, posredno su se rugali tvojim idealima. Ti se znojiš na radnoj akciji, izgrađuješ zemlju, a oni tu istu zemlju nemilice pljačkaju. U neku ruku i tebe izrabljuju... ! Zato je tvoja tobože čudovišna, luđačka, smrtonosna reakcija na onom sastanku prvorazredni moralni čin. Pokazala si da su tvoja načela čvrsta i da ih ne mogu uzdrmati ni emocije, ni krvno srodstvo, ni pretpostavljena kćerkina odanost... Ne, tvoja majka nije u pravu. Sve je to samo igra slučaja...

— Otkrivene su malverzacije, nepravilnosti prilikom isplata deviznih dnevnica. Obojica su bili potkupljeni od stranih firmi koje su uz veliku proviziju prodale zastarjelu opremu. Novac su stavili u svoj džep. Na konto u Švicarskoj ili Luksemburgu, ne znam. Bože, kad se klupko počelo odmotavati. Mama nije htjela povjerovati da je sve tako crno. Ona i sada smatra da je slučaj izmišljen, podmetnut, izrežiran. Laž i pakost, zavist...

Fabijan pokuša zamisliti pakao u domu Radićevih. Sofija se vraća s radne akcije i ne zatiče oca. Pita gospođu Maru gdje je tata. Ona gnjevno kričeći odgovara da ona to dobro zna! Sofija se u čudu oko sebe osvrće. »Pa, lepo, mama, smem te valjda da pitam«, kaže Sofija neodoljivom ekavicom. Gospođa Mara čupa kose.

Tata je, dobivši mig na vrijeme, ostao u inozemstvu. Martinov se objesio u vikendici pokraj Samobora. Čudno, ispod njega nije bilo stolice...

Fabijan gleda na sat. Neće stići k Normi. Nazvat će je sutra i ispričati se da je ispravljao zadaćnice. Slabo, neuvjerljivo, ali ona će prihvatiti sve kad joj kaže da sigurno dolazi u šest sati.

Sklopio je ruke, njiše se i razmišlja. Sofija ga napeto promatra od plača crvenim, uvelim očima. Sol suza izgrizla joj obraze.

— Eto, to je cijela istina — smireno će Sofija.

— Je li pokojni Martin doznao za to? Mislim, na tvoju izjavu koja je ušla u zapisnik i koju je netko proslijedio dalje. Zna se kako policija radi i tko sve za nju radi.

— Ne, Martin nije mario za oca. Otac mu se možda objesio i zbog drugih motiva, iako su mito i korupcija dokazani. Martinov je otac bio labilna osoba. Živio je s drugom ženom. Odlazio, vraćao se. Martin je bježao od kuće. Brinula sam o njemu iako se nisam osjećala krivom. On je krenuo svojim putem s kojega ga se nije dalo odvratiti... Težio je samouništenju...

— Postoje takvi nesretni ljudi.

— Brak bi mu se prije ili poslije raspao. I da nije imao gluhonijemu kćerku...

— Ona djevojčica na sprovodu...?

— Da, rođena je gluhonijema.

— Nesreća ide pod ruku s nesrećom — reče Fabijan.

Zavlada tišina. Vjetar je ojačao. Ulična svjetiljka nemoćno se ljuljala. Svjetlo je obješeno iznad mraka ulice.

— Mama mi nikad neće oprostiti — zamišljeno će Sofija nakon nekog vremena.

— Ona je bezgriješna? — upita Fabijan.

— Za bolesne i zdrave ne vrijede ista mjerila.

— Nije li ona na neki način podsticala tvojega oca? Dovoljno je usput spomenuti da netko tamo u Tuškancu ili na Pantovčaku dobro živi a ne pretrgava se od posla...

— Ne znam... Ali pamtim da se tužila, kako su prije rata živjeli kao gospoda, i čemu je tata nosio glavu u torbi potpomažući iz Zagreba partizane... Mislila je da svoju ilegalu nije dovoljno naplatio. U duši je mrzila novu vlast. Nikad me neće prestati optuživati.

— Dobro. Sve sam čuo. Nemojmo više o tome. Koliko si puta proživjela te trenutke prošlosti? Već zbog tih naknadnih muka treba ti biti oprošteno...

Sofija se nasloni na Fabijana. On je obgrli oko ramena. U tom nekažnjivom položaju stanovito su vrijeme mirovali u tišini. Ni kauč, ni osama sobe, ni noć nisu im skrenuli misli niti pomutili mir tijela. Fabijan je razmišljao o tajni koju nosi i čuva svako ljudsko biće. Sofija mu se ispovijedila. Zna njezinu tajnu. Ali, duboko u sebi i pred samom sobom skrivala je nastavak večeri, ono što se dogodilo poslije trijumfa na partijskom sastanku...

Prišao joj je sekretar i čestitao. Ona je gorjela. Pobijedila je u svojoj vlastitoj revoluciji bez kapi krvi. Svježina noći popunjavala se svježinom sa rijeke. Pošli su izvan logora, nitko ih nije zaustavio. Slušala je pohvale iz sekretarovih usta. Sofija je kadar kakav treba omladinskoj organizaciji. Takvo bistro kritično oko... U kukuruzištu, uzaludno se braneći, Sofija izgubi djevičanstvo. Od tada mnogo godina muškarci bijahu samo nemani koje sopću u njezino lice, kidaju joj utrobu i sve dobivaju prijevarom.

*

Poslije one noći ispovijedi i ponovnog propitivanja istine o prošlosti, Sofija se osjećala preporođenom. Ništa nije izgubila stavljajući sve na kocku! Profesor Fabijan široka je duša koja razumije njezine postupke. Uzeo je u obzir njezinu mladost, iskreni zanos, bespogovornu privrženost Partiji, novom društvu koje smo gradili. Nitko je ne bi bolje razumio. Nije namjeravala izazvati provalu majčine mržnje, njezin bijes i gnjev, ali je na kraju sve dobro ispalo. Kad-tad morala bi mu reći kakva je nekoć bila. Majka joj je u neku ruku pomogla.

Sofija se osjećala laganom, pročišćenom, oslobođenom balasta koji drugi nisu vidjeli. Ona nije dopuštala da zavire u njezinu dušu. Uvijek dobro raspoložena, prostodušna, nalazeći u svemu bolju stranu, oduševljena malim događajima, isprešanim cvijetom iz gimnazijskog herbarija, ali i jeftino kupljenom maramicom, nije dala ni naslutiti da postoje stvari koje je muče i tište.

Fabijan je nehotice pomogao da se oslobodi i posljednje sumnje da je bila u pravu i da nije kriva za sudbinu svojega i Martinova oca.

Zato je bez ikakve primisli, sustezanja i odlaganja, izgovora na teško prilike glede smještaja bolesnika, sva trepereći, lebdeći iznad crvenog poda bolničkog hodnika, obećala da će bez poteškoća naći krevet za suprugu Steve Majstorovića, Fabijanova kolege iz zbornice.

Zaklonjen iza stupa, nedaleko stepenica, Stevo Majstorović je promatrao kako se srdačno opraštaju doktorica Sofija Radić i njegov kolega Fabijan Torbar.

Kad se Fabijan uputio prema izlazu, Stevo požuri za njim. Zadihan brišući znojno čelo, sustigne ga i odalami po ramenu. Fabijan gotovo poklekne.

— Torbar, kurvo stara, šta tu radiš? Nije valjda sifilis?

Fabijan se nelagodno okrene i pogleda je li Sofija nestala u svom kabinetu.

S profesorom zemljopisa Majstorovićem nije bio u prisnim odnosima pa ga ovakav nakupačko-sajamski pozdrav iznenadi. Grozio se bučnih izraza prisnosti na javnom mjestu, osudit će ih iole uglađenija osoba. Majstorović je od one vrste muškaraca koji se ujutro prije početka nastave protežu i hvale sposobnošću da zadovolje nezasitne žene. Najčešće je to svježi plijen upoznat u tramvaju ili na tržnici.

Fabijan ga je jednostavno držao prostakom, neosjetljivim za lijepo, plemenito i beskorisno.

— Kolega, što vi tu radite? Došli ste na pregled? — upita Fabijan i krene niza stube.

— Ne, ma kakvi! Zdrav sam ko dren. A vi? Pa i vi izgledate izvrsno, ništa nisam primijetio — ispitivački, nakrivivši glavu gledao ga Majstorović.

— Bio sam u posjetu — što ravnodušnije će Fabijan.

Strepio je kako će ga primiti Sofija. Nije li se one noći upravo bolno razgolitila, prisiljena na to majčinim optužbama? Tko zna bi li mu inače povjerila muke svoje mladosti, zablude i posljedice zabluda? Bojao se da će ga primiti hladno, suzdržano i službeno ljubazno. Danju se ljudi kaju za ono što im glatko i neoprezno sklizne noću niz jezik.

Ali Sofija ni riječju nije spomenula težinu svoje ispovijesti. Nije ga pitala da li joj vjeruje. Očito je za nju taj noćni prizor bio odigran i nije ga mislila ponavljati.

Oduševljeno je pričala o dvorcu Trakošćan. Prvom zgodom, samo neka ih posluži lijepo vrijeme, sjest će u auto i odvesti se do toga starog hrvatskog dragulja.

Laknulo mu je što je zavjesa tako bešumno navučena. Obeća da će joj se naskoro javiti ili skoknuti na Rebro. Molim te, radujem se svakom našem susretu! blistala je Sofija kao da ju je zaprosio a ona samo to čekala.

A onda težačka ruka Steve Majstorovića...

— Gledajte, kolega, ovo je užasno! Ovo je deprimantno. Kao u špitalu prvoga svjetskog rata. No vi se dakako bolje od mene izražavate... Vidjeli ste one krevete po hodnicima i ona lica staraca koji su već na nebu..? Molim vas, ja se zgražavam. Toliko godina nakon rata mi nismo kadri...

— Nisam znao da ste sentimentalni — podrugljivo će Fabijan koji je tijekom nekoliko posjeta Rebru otvrdnuo prema slikama, živim pokretnim slikama pored kojih je prolazio najčešće u pratnji liječnice Radić.

— Ah, šalite se. Jeste za nešto na brzinu? Tu je u podrumu bife. Sindikalne cijene.

— Hvala. Žuri mi se. Imam nulti sat — slaže Fabijan.

Malo prije popio je kavu u bifeu a Sofija neizostavni čaj.

— Savjestan i svjestan kao uvijek. Ja imam posla u gradu... Nego, vidio sam vas u razgovoru s doktoricom Radić. Ili sam vas zamijenio s nekim... — lukavo će Majstorović.

Vidjevši s koliko se štovanja i ljubaznosti kolege i osoblje odnose prema Sofiji, Fabijan se osjetio važnim, počašćenim što uživa naklonost i pažnju tako obljubljene, cijenjene osobe. Laskalo mu je što je s njom viđen.

Kako da onda zaniječe pred kolegama iz zbornice? Osim toga, ono što je vidio, on neće zadržati za sebe. Pohvalna primjedba i iz prljavih, prostačkih usta godi, iako to ne pokazujemo.

— Slučajno poznanstvo, pa sam se došao obavijestiti o jednom slučaju — objasni usput Fabijan.

— Oho, tajanstveni ste, kolega! Bez uvrede, vidio sam, doktorica Radić nije vas tretirala kao jednog od mnogih pacijenata. Naime, držala vas je ispod ruke...

Sofija je imala zaista običaj da ga primi ispod ruke dok se probijaju hodnikom. Ali on iz toga nije izvodio dalekosežne zaključke. Nastojala se približiti da čuje svaku njegovu riječ. Posve praktičan pokret. Štitila ga je i ujedno davala do znanja znatiželjnicima da Fabijan ne pripada bolnici. On je nezavisni posjetilac. U prolazu. Ili, ako je bolesnik, onda mu je propisana naročita njega i postupak...

Majstorović ih je vidio i protumačio na svoj način. On se ne može izdići iznad zemlje. Majstorović, profesor zemljopisa...

— Kako to mislite? Na što ciljate? Sofija je... — ne dovrši Fabijan jer ga Majstorović ščepa, prilično bolno, za mišicu. Uhvatio ga je i držao. Ni krakovi klopke nisu čvršći.

— Oho, tu smo! Sofija! Skrivate preda mnom da s doktoricom razgovarate na ravnopravnoj nozi. Zavidim vam, kolega. Svi joj se sklanjaju s puta. Utjecajna je. I stari profesor Rubaj je respektira, koliko sam čuo. Partijka...

— Doktorica Radić cijenjena je prije svega zbog svojih dokazanih profesionalnih sposobnosti — obrecne se Fabijan. — Njena karijera i položaj na klinici nisu poklon komiteta!

— Dabome, ovdje prolaze samo znanje, stručnost, nadarenost! Pa ne bi ona bila šefica odjela da ne zadovoljava kriterije... Nije to igrarija! Nije to dati injekciju...!

Sklonili su se s ulaza da omoguće nesmetan prolaz masi ljudi koji su opsjedali bolnicu. Ambulantna kola iz bližih i udaljenijih gradova Hrvatske, Bosne... Biti dovezen iz nekog sela i ostavljen u nosiljkama na hodniku dok u kafeteriji sestre brbljaju!

— Dobro, kolega, a što vas muči? Zašto toliko okolišate? Žuri mi se. Razgovor možemo nastaviti u zbornici za vrijeme odmora!

— Kolega Fabijan, zašto tako službeno? Zar sam ja vama ikad stao na žulj? Dobro ste pogodili da me nešto muči. Književnost i psihologija, to ne ide jedno bez drugoga. Bogami, od danas ću vas gledati drugim očima. Što se tiče mog zdravlja, ono je besprijekorno. Ali zdravlje supruge je moja muka. Boluje već duže vrijeme na bubrezima. Nije dobro, bojim se. Koliko ju je liječnika pregledalo?! Ali ne bih vas htio zadržavati. Svako ima svoje brige, zar ne? Jadnica, pati od nepodnošljivih bolova. Ne spava. Očaj!

Fabijana se dojme Majstorovićeve riječi. Nije ni slutio da mu je supruga teško bolesna. U zbornici je uvijek galamio i rasipao vulgarne dosjetke. Uživao je u prekomjernom jelu i piću. Na zajedničkim domjencima, kad bi neka kolegica postala baka ili tek udala kćerku, Majstorović je proždrljivo žderao pite, suhe kolače i to zalijevao vinom. Uvijek je vodio glavnu riječ. Galamio je po hodnicima prijeteći učenicima...

Sve ima lice i naličje, pomisli Fabijan. Žena mu pati, trpi užasne bolove, ide od doktora do doktora, a Majstorović svoju bol ublažava jelom i pilom.

— Zar je stanje tako teško? — upita zbunjen saznanjem i, možda, krivom predodžbom o kolegi iz zbornice.

Majstorović mahne rukom. Ničim se nije zanosio. Sve je odavno otpisao.

— U ovim našim prilikama sve je teško. I bezizgledno... Ta osvrnite se oko sebe... Što vidite? Otpada žbuka, odasvud probija vlaga. Grudice vate natopljene krvlju. Cijevi iznad glava kao da ste u atomskom reaktoru... Ljudi bezvoljno čekaju, već pomireni sa sudbinom ... Bolnica!

Fabijan u sebi prizna da je opis vjeran. Fabijan nije očekivao da će unutrašnjost bolnice djelovati tako istrošeno, uvelo, poput kože stogodišnjaka. Sofija je objasnila da novaca za popravke nema. Obavljaju se najnužniji zahvati. A tek oprema? Ima ljudi zlatnih ruku, ali bez aparata to je zlato beskorisno.

— Da, bio sam iznenađen općim stanjem zgrade — ograniči svoje razočaranje na žbuku i boje.

— Međutim ljudima treba pomoći. Kolega, vidim da vam se žuri Ja sam od sutra uzeo neplaćeni dopust. Zbog bolesne supruge, tja! Neće me biti u zbornici. Eto, kad sam vas vidio u društvu gospođe doktor Radić, palo mi je na pamet... Jasno, sve je to vaša dobra volja. Stvar procjene trenutka, kako se veli.

Fabijan je držao da Majstorovićeva žena leži na Rebru te da on želi saznati Sofijino mišljenje o njenom stanju.

— Recite, pa kolege smo! — velikodušno će Fabijan. — Sofija neće oklijevati. Već sutra posjetit će bolesnicu.

— Točno, bravo, kolege smo! U istoj kaši. Vjerujte mi na poštenu riječ, i ja bih vama izišao ususret. Takva su vremena. Imam sve papire, uputnice, sve to imam uza se. Već dva mjeseca čekamo. Obilazim, kucam, kumim, molim. Sve je zauzeto. Ima težih slučajeva. Jednom riječju, slobodnog kreveta ni za lijek.

Fabijan shvati da je bio u zabludi. Majstorović od njega očekuje daleko veću uslugu.

— Teško je, teško doći do slobodnog kreveta? — upita tiho, zamišljeno, kao da sa samim sobom razgovara.

— Još pitate! Pogodak na lutriji nije ništa prema tome! — usklikne Majstorović zadovoljan što nije na prvom koraku odbijen. Fabijana je držao nesnalažljivim profesorčićem, nevažnom osobom prikladnom za podsmijeh. Kad ono, liječnica Radić vodi ga pod ruku! Čekao je da se rastanu. Mišljenje o Fabijanu bezbolno je potisnuto.

— Dabome, zbog toga kreveti na hodniku.

— Pa sam mislio, bez uvrede, kad sam vas vidio, pod ruku... Ako bi vi, kao kolega, diskretno, usput spomenuli profesorici doktor Radić... Ona je šef odjela! Njena se sluša..!

Fabijan prijeđe preko onoga »profesorica doktor« nadajući se da je to zabuna koja će se obistiniti.

— Shvaćam. S moje strane, zašto ne, spomenut ću Sofiji, to jest doktorici Radić. Moje nije da obećavam...

Majstorović ga opet ščepa za mišicu. Kao kliještima. Fabijan se oslobodi, tobože tražeći rupčić u džepu. Nije li mu ispala? Zato se okrene oko svoje osi.

— To vam ne bih zaboravio! Da vam telefoniram u školu, budući sam na dopustu...?

— Izvolite. Ovaj tjedan radim popodne. Doviđenja!

— Eh, ako uspije..! Doviđenja, doviđenja!

*

U klubu Fabijan zatekne na okupu poznata lica.

Nije ga bilo u ovim prostorijama neko vrijeme pa njegovu pojavu odmah zamijete stalni gosti.

Izazovno dekoltirana, golih mršavih leđa, obnažena sve do trtice, priđe mu Goga, ploveći s rukom u zraku, nudeći je na rukoljub.

— Profesore, kako vam se sviđam?

Odnedavno nedostajao joj je gornji sjekutić i taj početak krezubosti dobrano ju je nagrdio i postarao. Zub kao da bijaše ulog za upis u društvo žena koje se vucaraju po lokalima pristajući da sjednu za svačiji stol.

Još je uvijek bila mlada i poželjna, čak ljepuškasta, iako se nije moglo predvidjeti kakve će preobrazbe donijeti starost ako nastavi ovakvim životom.

Fabijan je u zbornici načuo da je podvornik Venci zatekao nastavnika fiskulture Higla i Gogu u svlačionici na otpisanoj strunjači, po ko-

ju je došao da je otpremi kući. I profesor fizike Rebarski, slinavi satir vječno otkopčana bar jednog dugmeta na hlačama, svako jutro jezivo glatko izbrijan i natopljen kolonjskom vodicom i rakijom, navodno je jedne subote lumpao s Gogom u Gračanima kod gostioničarke Bare.

Dodir, sraz, intimnost starog muškog tijela i djevojačkog, neosmuđenog, neoprljenog plamenom što ga riga grlo vremešnog pokvarenjaka, Fabijan je držao nečim neprirodnim, bogohulnim...

Zatim nije mogao zamisliti da vodi ljubav s Gogom. Ne zbog moralno-odgojnih skrupula koje, budući da je njen bivši profesor, ne može zatomiti. Goga još vonja po žvakaćoj gumi, koliko god se trudila da, ne trepnuvši okom, trusi konjak za konjakom...

— Znam da vam se sviđam! Samo se vi pretvarate i ponašate kao da ste bezgrešni svetac — samouvjereno će, napućivši usne, Goga. — Ali takvi kao vi kad krenu, onda su nezasitni. Ne znaš gdje će se zaustaviti. A jeste vidjeli kako je Martin iznenada otišao? Imao je pravo što je cugao! Bili ste na sprovodu? Nisam vas vidjela. Zato ja ponavljam: živjeti život, to mi je najslabija strana i najveći grijeh za koji ne mislim moliti oprost! Hm, mudro, ne? Kamo ćete, profesore? Mišo i ja vam nismo dovoljno reprezentativni?

Da i nije opazio majstora Bukovskog u susjednoj prostoriji, Fabijan bi se izgovorio i zaobišao duo Mišo i Goga. Razgovor s njima, već odavno iscrpljen, plitak, preosjetljiv, sve sama morska pitanja, zamarao ga je proporcionalno kako je večer odmicala.

Njihovo pijanstvo nije bilo iskričavo, lepršavo, duhovito, blagoglagoljivo, nego naporan niz optužbi i jadikovki, psovki na račun svega i svačega. A dovoljno bi bilo kao krivca izvesti sudbinu, duhovnu lijenost...

Majstor Bukovski čak je i u pripitom stanju zadržavao oštroumnost, bogat rječnik, sklonost da razbija fraze, onu širinu intelektualca iz Srednje Evrope, čiji blagi prijezir prema ostalim kontinentima i kulturama nije plod neznanja nego uvjerenja. Fabijan je voliko slušati majstorove komentare i tumačenja uzvišenih i svakodnevnih pojava. Nije mu se namjerno suprotstavljao ni kad bi stari očigledno zabrazdio njegujući neke davne predrasude.

Uzmi takvom čovjeku, koji je dogurao do tih godina, njegova preduvjerenja, upozori ga na greške na kojima je sagradio svoje male kule, uzeo si mu najljepše što je stvorio i čime se okružio. Ostat će list na vjetrometini.

Nije li svijet živio tisućama godina u zabludi glede oblika zemlje, njezinog mjesta u Svemiru? Jesu li zbog toga ljubavni zagrljaji trubadura i gospa bili manje strasni? Ta hajte!

Tako je razmišljao neponovljivi majstor Bukovski. Dabome, spadala i pametnjakovići znali su ga koji put navesti na tanak led glumeći pretjerano zanimanje za njegove ideje i teorije, samo kako bi u društvu ljudi željnih ismijavanja čudaka požnjeli uspjeh...

Ovom prigodom majstor je sjedio sam i večerao. Glasovita, obvezatna butelja vina iz njegova podruma (ironija zakupnika kluba Štefa) kočila se na stolu.

Sa svakim novim zakupnikom majstor bi odratovao mali rat prije nego bi ovaj klonuo i dopustio mu da žeđ gasi vinom kupljenim u trgovini.

Bez ikakva sustezanja, otvoreno, nosio je vino ulicama u platnenoj torbi. Na taj način uvijek je bio opskrbljen kapljicom po svom ukusu, ne oviseći o skladištu Kluba i konobarima.

Pravi razlog ovog osobenjaštva i škrtosti, ako se tako može nazvati razmjerno plitak džep, bio je nedostatak novca da uz večeru plati i skupu bocu vina. Otvorena je odbijao piti!

Zakupnici bi ubrzo shvatili da je probitačnije imati stalnog gosta, majstora Bukovskog, koji okuplja društvo, nikad ne iznevjeri, dolazi redovito i petkom i svetkom, nego prodati bocu vina po barskim cijenama.

Majstor nije bio cjepidlaka etikete i nije se mrštio ako bi mu se za stolom netko priključio usred jela.

Ubrus je vezivao štiteći kravatu od mrlja. I pored te mjere, dvije kravate koje je mijenjao tijekom tjedna bez vidljivog povoda, bijahu zamašćene. Ali nitko obrazovan nije obraćao pozornost na taj komadić garderobe pored toliko kemijskih čistionica.

— Dobra večer. Dobar tek — pozdravi Fabijan i bez pitanja je li dobrodošao, spusti se na stolicu.

Majstor Bukovski sladio se goveđim gulašom.

— Dobra večer, her profesor. Već sam se pitao gdje ste zabludjeli? Ne imputiram vam blud, da se razumijemo.

Majstor dohvati čašu i u užitkom otpije.

Fabijan se stidljivo osmjehne, obadvjema rukama držeći se za stolac.

— Krećem se uvijek istom putanjom — prihvati Fabijan ponešto umudreni, preciozni način izražavanja, kome je majstor pribjegavao ponekad tijekom večeri.

Bijaše to ujedno i znak dobra raspoloženja majstora, premda ga je teško bilo zateći šutljivog i mrzovoljnog. Dovoljno bijaše spomenuti neku idiotariju, ili očigledno besmisleni eksperiment koji pripremaju vlast i upravljači, pa da živne i porazno izsecira slabe strane novotarije rođene u usijanoj glavi nekog uče na visokom položaju...

— U vašem živote *žemske* nisu, čini mi se, alfa i omega? To je dobro. Možete se posvetiti svom naučnom radu...

Majstor Bukovski namjerno, s guštom, rabio je naziv *žemske*. Zamjena *en* sa *em* davala je stanovito značenje tom izrazu, ono nešto zmijsko-rajsko. Evinsko, što navodi na kušnju i stranputicu, na gubljenje glave, a istodobno neodoljivo privlači zapaljivoga zdravog muškarca koji ne može bez putenih naslada, ne mareći za cijenu u dubinu provalije...

Znajući da je Fabijan profesor, majstor mu je od prvog dana poznanstva, a ruke su pružene u Klubu bez naročita prenavljanja, pripisivao težnju ka naučnom radu. Što je predmet, sadržaj, cilj i mogući krajnji domet toga naučnog rada — to majstora Bukovskog nije interesiralo. Važna je bila prednost naučnom radu. Samo tako može se ob-

jasniti i prešućivanje, da li i omalovažavanja (?) vlastita rada.

Majstor Bukovski je naime bio glavni i odgovorni urednik jedinoga šahovskog glasnika u Hrvatskoj.

— Ne pretjeravam i ne znojim se suviše — skromno će Fabijan.

— U tome niste iznimka! Tako daleko nećemo stići, moj gospodine! Lujo, zar se u ovoj špelunki mora vječnost čekati na nekoliko kockica leda? Zar je onaj razbojnik i drumski pljačkaš zabranio da me poslužite?

Ove teške optužbe odnosile su se na novog zakupnika Kluba.

— Kako izlazite nakraj s našom zlatnom mladeži, s našom *omlatinom*, s našim školarcima, novim naraštajem? Čujem da su praznoglavi, lijeni, loše odgojeni, ali zato privrženi politici bratstva i jedinstva, zadojeni idejom komunizma, čuvari tekovina revolucije, mali vjernici religije neprestanih promjena i pokusa na živom materijalu u tzv. prirodnim uvjetima. Kolosalno! Znate li vi, her profesor, da me sve ovo što čitam po cajtungima podsjeća na traganje za kamenom mudraca? Naši pametnjakovići, naše duhovne veličine su direktni potomci alkemičara! A tko to sve plaća? Raja, puk, fukara, kmetovi, sirotinja. Molim vas!

Majstor Bukovski nikad se nije ženio. Držao je da je jedina prednost života u zajednici, obitelji, i to onoj patrijarhalnoj, gdje je na okupu nekoliko generacija, određeni komfor u nekom kutu za umiranje. Nađe se unuk dobra srca koji svom nemoćnom pretku donese čašu vode. Razularena mladost, njezin pogan jezik, sirova glupost, sve je to majstora užasavalo. Branio se cinizmom i ruganjem. I koračanje pločnikom s bocom u platnenoj torbi mladi su svojim brzim tijelima i čestom promjenom smjera pretvarali u opasan, naporan zadatak koji zahtijeva srčanost i snagu. Nešto nezamislivo i nepotrebno u predratnom Zagrebu...

U mnogočemu Fabijan je dijelio majstorovo mišljenje, premda nije vidio sve tako crno, bezizgledno, sve pod istom kapom. Tą u svakom razredu nađe se nekolicina mladića i djevojaka, ona zdrava jezgra, koji podržavaju nadu. Ti oštro ocrtani likovi na sivoj pozadini...

Fabijan je u Klub došao s namjerom da majstora ispita, da mu ispriča Sofijinu priču prešućujući, dabome, ime, zvanje, identitet osobe koja je sve zakuhala. Zanimalo ga je, kako će se Bukovski držati, kojim će riječima popratiti slučaj. Hoće li Sofijin postupak opravdati ili s gnušanjem osuditi?

Strepio je unaprijed od majstorova pravorijeka!

Strah je dolazio odatle što nije bio siguran da će se njegovo i majstorovo tumačenje podudariti.

Bukovski će zacijelo jedva dočekati da tim nesvakidašnjim primjerom potkrijepi neku od svojih crnih teorija.

Htio ne htio to priznati, Fabijan je bio iznenađen da se Sofija na njihovim susretima i izletima, u šetnji Maksimirom (obožavala je taj park, perivoj 'njen izraz', ali ne i zoo-vrt) ni riječju ne vraća na noć kad mu je sve ispripovijedala. Njezino vedro, razdragano raspoloženje, ničim pomućeno, zbunjivalo ga je i čudilo.

Skakutala je pred njim stazom poput djevojčice s kečkama na putu iz škole, gdje je dobila izvrstan iz matematike. Prolaznici su vjerojatno mislili da je pošašavila i Fabijan se nehotice odmicao sugerirajući da nije njezin pratilac. Da ju je upozorio, ona bi se začudila što se osvrće na poglede malograđana, posjetilaca zoološkog vrta, tipova koji uživaju gledajući zatočene životinje.

Očekivao je da će ga ona pitati razumije li ju i prihvaća potpuno, da će tražiti verbalno izjašnjenje. Neki dokaz da je na njenoj a ne majčinoj strani.

Vrlo rado bi je utješio.

Ali Sofija se nije osjećala slabom i ugroženom u njegovim očima. Nije tražila utjehu ni zaštitu. Kao da se ništa neobično nije dogodilo. Živjela je i radila u bolnici, pretpostavlja, bez ikakva opterećenja. Čista, lagana, lakokrila, kao da se vratila s dužeg odmora, gdje se potpuno tjelesno i duševno obnovila.

Fabijanu to nije išlo u glavu.

Zar je baš toliko uvjerena da je dobro postupila, zar je ne nagriza sumnja? Zar misli da je iskrena ispovijed dovoljna za otpust grijeha? On ju je shvaćao, ali nije bio siguran da je posve nedužna. Pa prouzrokovala je strahovitu tragediju, umiješala se u sudbine najbližih, najdražih...

Kako bi se on vladao? No nije mogao zamisliti sebe kao počinitelja. Protiv mita i korupcije treba se boriti zakonskim sredstvima. Svjesni pojedinci su nemoćni, nedjelotvorni ako je čitavo društvo ogrezlo u porocima i ruga se usamljenim pravdoljupcima. Moralna obnova? Plaši se da je kasno...

Zatim je Fabijan, tražeći uvjerljivo objašnjenje, zaključio da se Sofija svladava nadčovječanskom snagom volje. Istinabog, one je noći plakala. Do sada najizraženija slabost. Sofija bježi i u mislima i u zbilji od tih davnih dana. Skriva se iza pretjerane veselosti i oduševljenja koje iskazuje, kako u odnosu prema ljudima, tako i prema beznačajnim pojavama i stvarima. I živo i neživo, ako u njenim očima posjeduje neko naročito svojstvo, oblik, kakvoću, ako je ugroženo, u Sofije izaziva zaštitničke porive i provalu nježnosti.

Vraća dug koji je sebi nesvjesno nametnula! Odužujući se nepoznatima, nastoji ispraviti nepravdu koju je počinila. Dabome, nikad i nikome to neće izričito priznati, pa ni njemu, koliko god joj bio blizak i drag, osoba povjerenja i pouzdanja.

Zadovoljan rješenjem zagonetke Fabijan je takvim pomagalima tumačio svaki Sofijin postupak.

Koliko je to psihički naporno!

A kod kuće je majka svakodnevno podbada i podsjeća na prošlost. Ona joj neće oprostiti! Na Sofijinom suhonjavom izmučenom licu sve dublje i dublje urezivat će se crta smijeha i razdraganosti. Bore zanosa i oduševljenja...

— Koliko shvaćam čitajući — nastavi majstor — naročito između redaka, ono što se budalama člankopiscima omakne pa nisu ni svjesni da su servirali užasavajuću istinu o današnjici, jaz između roditelja

i djece toliko je dubok i širok da se nikakvim marksističko-pedagoškim konstrukcijama neda premostiti! Provalija... Zjapi praznina kao ulica u sivo praskozorje, bez žive duše. Čime je ispuniti, her profesor, kad su svi ideali popljuvani, degradirani, autoriteti srušeni, osuđeni i prozvani, kad ne postoje pozitivni uzori građeni na vjekovnim odlikama, a ne na trenutnoj dnevno-političkoj potrebi, kad su nezakonito, neregularno, mućka i prijevara uzdignuti i priznati kao poželjno načelo, pravilo ponašanja i tako dalje! Ne bi me čudilo da se jednog dana roditelji i djeca uhvate za guše! Jer što roditelji djeci ostavljaju u nasljeđe? Izbušen, isisan planet.

Nehotice majstor je Fabijanu ponudio novopronađenog krivca za Sofijinu sudbinu: društvo. Kroz sve pore društva izbija smrad pokvarena tkiva. Mladi se ljudi truju otrovnim isparenjima, a svjesni pojedinci, čestita, duboko moralna stvorenja koja još nisu zaražena, budu žigosana, izlučena, otjerana u samoću.

— Nešto ste mi šutljivi, her profesor? Stvaralačka nemoć, mala kriza u odnosima htjeti i moći?

Majstor Bukovski nabere svoje visoko blijedo čelo, koje kao da je presvučeno kožom osušenoga svinjskog mjehura, pa se odmakne od stola gledajući podrugljivo-dobrodušno Fabijana.

— Ali kamo nas sve to vodi? — zamišljeno će Fabijan.

Izletjelo mu.

— Krasno pitanje! Pa na njega biste mi vi mogli odgovoriti. Vi odgajate buduće nosioce funkcija, mladi naraštaj na, pretpostavljam, svijetlim primjerima... Kritika svega zlog i naopakog putem potenciranja tamnih strana bitisanja, dabome sve to umjetnički snažno, sadržajno, e da bi se potakla žeđ i žudnja za ljepšim, plemenitim i boljim... Nadam se da u tom smislu svojim gojencima tumačite literarne tekstove inspirirane ratom, životom na dnu, gustuozne opise kaljuže, opačina, moralno posrnulih kreatura, sukobima očeva i djece...

Majstor Bukovski digne bocu prema svjetlu da provjeri koliko je još ostalo vina.

Fabijan odustane da starom čangrizalu ispriča u anonimnost obavijeni slučaj djevojke koja je na izgradnji autoceste otkucala oca. Majstor je ponekad nasađen jednostrano i isključivo. Možda je u boci premalo vina a noć je duga?

Stolu se približi Mišo. Majstor ga površno osmotri, ali ni riječ ne izusti. Mišo je značajno šutio, kao da je načinio prijestup, a nema se čime braniti. Čekao je da ga upitaju tko ga je to natjerao da šuti, što mu je oduzelo dar govora.

— Her profesor, konstatiram da nam se nadohvat ruke prikrao mutavac — reče majstor.

— Mišo, kakav je to sad teatar?!

Mišo privuče stolicu, sjedne, podboči se i upita:

— Volio bih znati, vi ste učeni ljudi, što je s jezikom?

— Kravlji jezik, svinjski jezik, bablji, dugački, plosnati, mesnati, domaći, tuđi, materinji, hrapavi, egzotični, indoevropski? Ponuda je bogata. Nešto od ovoga što sam nabrojio? Ili vi izvoljevati imati ne-

što drugo na umu? Ono što je na vrhu jezika, ne mora biti nekome i na pameti, da se razumijemo!

Mišo se i ne pomakne. Fabijan prokune sve nedoučene pijance. Mišo je gledao nekamo kroza zid. Fiksirao je nevidljivi izvor iz koga je crpio snagu.

— Što je sad opet? — nestrpljivo će Fabijan.

— Molim, neka mi se kaže, kojim ja jezikom govorim? Kako se taj jezik, molim zove?

Majstor Bukovski prijeteći digne desnicu.

— Jesam li vam neku večer odgovorio jasno i glasno da, što se mene tiče, ja sam toliko zatucan, sebičan, uskogrudan, da se služim isključivo hrvatskim. I lijepo sam vam pojasnio svoje nacionalističko-fašističko gledište. Rekao sam da sam dvjestogodišnji Hrvat jer mi se u ove krajeve preci doklatiše za vladavine carice Marije Terezije. Zašto stvari zauzlavamo? Umjesto da napokon budemo sretni i zadovoljni što smo svladali regionalizme, što nam se jezik ne zove hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim, mi nudimo kao i 1918. svoju samostalnost, svoju jezičnu državnost, žurimo s nagodbom, odričemo se svoje samobitnosti s puno obzira prema tuđoj osjetljivosti. Mene nitko ne pita, nisam li možda i ja osjetljiv! Molim vas, nemojte mi više dolaziti s ovakvim provokacijama! Norc jedan alkoholizirani...

— Majstore, nemojte se uzrujavati — pomirljivo će Fabijan.

— Molim, opet sam dobio svoje. Samo sam pitao. Ništa mi nije jasno. Ja nisam jezikoslovac.

— Što ste da ste — upozori Bukovski — mene više nemojte vući za jezik! Jasno sam iznio svoj stav i basta!

— Molim, ja se udaljavam — reče Mišo krećući se natraške.

— Her profesor — smireno, oporavivši se od ispada, quasipredbacivačkim će tonom majstor — niste me uzeli u zaštitu? Možda bi ovaj bedak jednom za svagda kapitulirao pred vašim znanstvenim argumentima?! Ali vi se, dabome, strogo držite nastavnog programa i odredbi Ustava! Znate, razmišljao sam u zadnje vrijeme i došao do nekih zaključaka: Hrvati imaju relativno dobre govornike, ali nikakve političare-praktičare. I još nešto: veliku većinu Hrvata trebalo bi — pohrvatiti...

Odlomak iz romana K r e v e t
koji ovih dana izlazi
u izdanju Mladinske knjige

Zvonimir Majdak

NOVI ZAPISI

Dok sam šetao nekim drvoredima zagrebačkih parkova (pa i onima na Zrinjevcu) nekoliko puta me je bila iznenadila kiša svojim neočekivanim pljuskovima. Kiša s jednog neba na kojemu nije bilo toliko oblaka da bi je šetač takvu mogao predvidjeti. Gotovo sam čitav rujan bio proveo u Starome Gradu na otoku Hvaru, gdje već godinama ljetujem, pa me stanovita svježina kopnenog ranoga listopadskoga jutra bila posebno zanijela. Ali mjesto da zapis o tome doživljaju nastavim prozom, kako sam ga bio i počeo oblikovati, završavam ga stihovima:

Dugo se ljeto otimalo jeseni
al onda klonu i pred njom se opruži.
Stanjile se boje. Sivoća ih sape.
Srce se šetača uplaši i rastuži.

Pa sada oblaci sa svih strana pristižu
te ih se nad gradom svrstalo sve više,
opustjeli parkovi ko da strepe s naleta
ne lišća u padu neg ćudljive kiše.

*

Negdje u svojoj petnaestoj godini susretoh se prvi put sa slobodnim stihovima i to u jednoj talijanskoj hrestomatiji (inače tadašnjem školskom udžbeniku, naime u Splitu se tada talijanski jezik učio ne samo u svim razredima srednje nego i u svim razredima osnovne škole) i u jednoj srpskoj čitanci (također mome tadašnjem obligatnom školskom udžbeniku). Autor je slobodnih stihova (premda to nisu bili nego sam ih ja tako doživio zbog njihove nejednake dužine) u talijanskoj hrestomatiji bio Giacomo Leopardi, ti stihovi su pripadali njegovoj pjesmi *La quiete dopo la tempesta* (Tišina poslije oluje), a autor slobodnih stihova

u srpskoj čitanci bio je Sibe Miličić i njegova se pjesma zvala *Zvezdana noć*. No dok Leopardijevu pjesmu imam i sada na dohvatu ruke, samo u drugoj knjizi, i često se njome naslađujem, Miličićeva se pjesma izgubila skupa sa čitankom u kojoj je bila otisnuta (vjerojatno sam tu čitanku prodao ili odstupio đaku koji je bio u razredu za jednu godinu nižemu od moga).

U toj se Miličićevoj pjesmi opisivalo noćno ribarenje na moru pred otokom Hvarom, ali tako diskretno da se to ribarenje na nekoliko mjesta jedva i spominjalo, a sve drugo je bilo ispunjeno bezbrojnim zvijezdama i mirnom na sve strane protegnutom pučinom kojom je autor bio posebno ushićen. U tome ushitu predšasnik mu je bio Ante Tresić-Pavičić, obojica Hvarani, samo dok je Miličić svoj jedinstveni doživljaj iznio slobodnim stihovima, dotle je Tresić-Pavičić svoj okovao jedanaestercima od kojih je načinio sonet. I to veoma uspio sonet. Naslov mu je *Istok mjeseca*.

*

U nekim razdobljima književnog života (svakako ne osobito zdravima) kritika koja pripada takvim razdobljima mogla bi se podijeliti otprilike na generacijsku i na negeneracijsku. Da se jasnije izrazim: na kritiku koja je zaokupljena djelima, bilo u stihu bilo u prozi, kojoj su autori više-manje vršnjaci i onu kojoj to nisu. Tako je na primjer zanimljivo gledati u talijanskoj književnosti kako se naraštaj Alberta Moravije kloni djela koje je stvorio naraštaj Giuseppea Prezzolinija, uslijed čega mnoga vrijedna ostvarenja samuju odvojeno malo od koga spomenuta, a ako kada budu i spomenuta onda nevoljko i kao preko volje.

Dok to rasuđujem pomišljam na osebujno djelo *Sat Barabe* (L'ora di Barabba) Domenica Giuliottija, djela koga sam se sjetio prateći u svoje vrijeme u talijanskom dnevnom novinstvu minulih godina zabilježene tolike opačine izvedene od mnogih tajnih i polutajnih skupina izvršioca.

*

Nekada je talijansku književnu kritiku, barem u onih najizrazitijih tvoraca koji su je njegovali, krasilo osim valjana prosuđivanja i dakako privlačan, usklađen stil. Međutim ova je današnja suvremena, lišena tih oznaka, osim same valjanosti prosuđivanja, svojim oblikom suhoparna i ne osobito zabavna. Tako da kad doznate od nje što ste htjeli doznati, ne osjećate potrebu da joj se više navraćate. Misleći na to navodim za primjer neka-

dašnje književne kritike: B. Crocea, R. Serru, E. Cecchija, G. De Robertisa i L. Russa, a za suvremenu: V. Brancu, E. Sanguinettija, G. Getta, S. Baldija i G. Barberi Squarottija.

*

Bilježeći pred mnogo godina od jedne stare žene, ne varam li se u Gornjem Grablju na otoku Hvaru, neke dosta vrijedne narodne pjesme, ne mogu zaboraviti doživljaj povezan s tim bilježenjem. Naime dok sam obavljao taj posao, u pokrajnjoj sobi koje su vrata bila napola otvorena, muž je te žene s nekim razgovarao, ali kako u toj sobi nije bilo nikoga doli njega samoga, susjeda se koja je pomagala to kazivanje svojim sjećanjem, začudi tom razgovoru pa upita moju kazivačicu s kim to njezin muž razgovara, a ona joj odvrati: »S Bogom, moja ćerce! I to tako što ga sad za nešto moli, a sad mu se na nečemu zahvaljuje«.

*

Kako je u Splićana (mislim na nekadašnje, a kako je danas pokazuju brojne klape) razvijen smisao za pjevanje po više njih skupa, najbolje se moglo doživjeti kad bi dječaci od otprilike osam do četrnaest godina svrstani u dvoredove, ne od nekog drugoga nego sami od sebe, s vojničkim zdjelicama za primanje hrane u rukama krenuli u posjet američkim i engleskim brodovima privezanima u luci da od mornara s tih brodova dobiju nešto za jelo.

Pjevali bi od mjesta gdje bi se sakupili do samog odredišta. Najveći broj ih je pripadao predgrađu Veli Varoš, a bilo ih je i iz drugih predjela grada. Njihovo skladno pjevanje zaustavilo bi mnogog prolaznika da ih pažljivo posluša. Treba istaknuti da je to bilo neposredno nakon prvog svjetskog rata, kad je u Splitu boravilo pet ratnih mornarica, pobjednica u netom spomenutom ratu i kad je većina stanovnika živjela u velikoj oskudici a za sam grad se još nije znalo kome će pripasti.

*

U posljednje vrijeme sve više čujem gdje pojedinci kažu kako je netko »uzeo sudbinu u svoje ruke«. Smisao te rečenice, ako je i ne prihvatim kao zgoljnu frazu, postaje mi sve nejasniji bez obzira što ga se i unatoč te nejasnoće na svoj način i pribojavam.

*

Bilo je mnogo pustošenja po hrvatskoj književnosti od nekih njezinih kritika, osobito od onih koji su djelovali u početnom desetljeću nakon prvog svjetskog rata, ali i od drugih a imali jak ugled. Razumljivo je da je pri djelovanju te kritike malo koji od njezinih stvarača, bilo u prozi bilo u stihu, ostao pošteđen. I nije bilo važno je li takav stvarač pripadao Hrvatskoj modernoj, malo prije spomenutom desetljeću ili nekom kasnijem razdoblju. Ovaj put ću se zadržati samo na prozi i ne znanstvenoj nego beletrističkog karaktera, pa naglasiti kako je se u znatnom broju slučajeva zaobilazilo, zapuštalo. Štoviše i njezini posebno vrijedni predstavnici bili su od te kritike zanemareni, pa tako npr. Ivo Vojnović, Fran Mažuranić, Janko Leskovar, Luka Perković i još poneki. A dok je djelovao u hrvatskoj književnosti i Ivo Andrić nije najbolje prolazio od pobornika te kritike. Spominjući toga pisca naročito mislim na njegove knjige *Ex Ponto, Nemiri* te pripovijetke *Put Alije Đerzeleza* i *Ljubav u kasabi.* Kad kažem u hrvatskoj književnosti, onda pomišljam na zagrebački književni krug kome su prva imena bila Ivo Vojnović i A. G. Matoš, a iz koga je kruga Andrić potekao i iz koga će se, gdje se osobito kultiviralo lijepo protančano pisanje (što bi rekli Talijani »la bella scrittura raffinata«), osloboditi tek u romanu *Gospođica* i u knjizi pripovijedaka *Nove pripovetke* (izdanje Kultura, Beograd, 1948), ali u ovoj drugoj knjizi neće sasvim (treba vidjeti u tom pogledu pripovijetku odnosno umjetničku prozu *Knjiga,* s motom od tri stiha iz jedne naše narodne pjesme i s citatom iz Leopardijeva *Zibaldonea*).

Međutim ističem da pri tom tvrđenju ne mislim na sadržaj Andrićevih djela, koje sam pridao zagrebačkom književnom krugu, nego na senzibilitet kojim je on njih oblikovao i po kome je i proglašen od mnogih čitača »jednim od najzapadnjačkijih naših pisaca«.

Osim toga i njegova oplemenjena štokavština imala je pritom sudu mnogo udjela. A vrijedno je spomenuti, kako mi je poznati talijanski slavist Enrico Damiani, kad smo razgovarali o tome piscu, negdje između dva svjetska rata rekao kako se Andrić pišući svoja djela iz bosanske sredine odnosi prema toj sredini, kao i ljudima koje je odabrao da joj budu predstavnici, kao što se odnosi stranac. Ili gotovo onako kako se odnosi glavni junak Ledenik, član hrvatske plemićke obitelji odrastao u Beču, prema okolini pripovijetke *Ljubav u kasabi.* To može biti, kako upućuje talijanska književna kritika, za autora koji se tako ponaša »cauto

distancco dai perssonaggi« (oprezan razmak od lica) ali i ne mora.

A sada pogledajmo neke primjere u savezu s nešto prije iznesenim tvrdnjama o nekim zanemarenim našim piscima. Tako onaj Janka Leskovara u romanu *Propali dvori* i to gotovo na samom početku romana: »Prije osam dana Pavao se Petrović vratio iz Slavonije, a njegova je blizina djevojku — što je i razumljivo — dosta uzrujala. Ali začudo, djevojka, kako se činjaše, brzo se opet primirila. Tu krivnje ne bijaše ni na kome; tiho se ona podala svome udesu. Kratka pripovijest njezina srca bijaše završena«. A zatim Luke Perkovića u pripovijetki *Još jednom život:* »Dolje u gaju, u Dolu, mljela je bura uz dubok šum i trešnju kao ogroman mlin. Motalo se, savijalo i šplitalo granje, probijao se pištavo između stabala bačen val uzduha, lomile su se slabe grančice, dizala se bijela prašina snijega. Na rubu gaja, oslobodivši se tereta i zapreka, zujala je bura razuzdanu pjesmu između drveta kao na ogromnoj svirali sa hiljadu otvora. Ponašala se bijesno, silovito i divlje. U tom tamnom šumu i rvanju bure s gajem, za što se u mraku činilo da dolazi iz neke neslućene dubine, trzao se odvojeno prestrašen i reski krik ozeble ptice ili iz daljine tupo tuljenje vuka.

Što se više mračilo, Grič je u svojoj bjelini bivao osamljeniji i tajanstveniji: slike daljina su se gubile i krug se zemlje suzavao«.

Umjetnička krepčina a i kultura netom navedenih opisa, dolazi do posebne čvrstine i u jednom i u drugom primjeru, a dopada se i danas i najizbirljivijem čitaču. Radnja se prvog primjera zbiva u Hrvatskom zagorju, a drugoga negdje u surovoj okolici Brinja u Lici. Ne mogu nikako vjerovati da je takav uspio način kazivanja bilo nemoćno nemušto oblikovanje kome se tobož zbog njegove neuspjelosti nije nikako pristupalo ili ako jest onda preko volje i s nelagodom.

*

Ni u jednoj se literaturi malih naroda, i to od vlastitih pripadnika, nije toliko inzistiralo na zaostalosti (prema velikim zapadno-europskim književnostima) pojedinih njezinih razdoblja, kao u hrvatskoj, gdje su prihvaćene sheme otuđene domaće kritike, koja se tako ponašala, remetile valjano proučavanje pojedinih djela stvarača te književnosti pa prema tome i čitava njezina pravilna krvotoka. Utješljivo je da taj više nego neprikladan odnos domaće otuđene kritike nastoje popraviti proučavači novijeg i najnovijeg razdoblja u nas.

*

Među najuspjelije plodove hrvatske rodoljubne lirike spadaju svakako dvije pjesme: Nazorova *Zvonimirova lađa* i Matoševa *Tuga vidika,* možda i zato što su obje spjevane bez povišena glasa, bez emfaze, a to je dosta rijedak slučaj u stihovanim umotvorima patriotskog sadržaja i ne samo u našoj književnosti.

*

Ovih rujanskih dana sve više mislim na Ivu Andrića pa će i ovaj zapis biti u savezu i s njim i s ponekim njegovim djelom. Kada sam kratko vrijeme, odnosno godine 1948, bio zaposlen kao korektor u zagrebačkom dijelu nakladnog poduzeća »Novo pokoljenje«, pružila mi se bila prilika, sa svim pojedinostima koje uz takav posao idu, da pratim od prvih špalta do posljednje revizije tiskanje romana *Tartarin Taraskonac,* francuskog pisca Alphonsea Daudeta. No za toga korigiranja više puta bih se sjetio Andrićeve odulje pripovijetke *Put Alije Đerzeleza* i Đerzelezova smiješnoga lika pored sve njegove iskazane hrabrosti.

Smiona narav i Andrićeva i Daudetova junaka bila je i pokraj njihove nesvakidašnje fizičke snage naivna, lakovjerna. I upravo u povodu tih osobina u dodiru sa svijetom oko njih (ne zaboravimo da su oba na putu dok traje radnja pripovijedanja) doživljavaju kojekakve nevolje od kojih su mogli biti pošteđeni da su bili domišljatiji. Dakako Đerzelez se kreće u svijetu drugačijem od Taraskončeva, a osim toga Đerzelezov lik u našoj narodnoj poeziji nije nigdje povezan s nekim smiješnim doživljajem, barem nije u najreprezentativnijim prilozima te poezije, po kojemu bi njegova hrabrost bila izvrgnuta ruglu. Naprotiv u jednoj od najboljih pjesama o njemu, a naslov joj je *Đerzelez Alija* te se nalazi u vrlo vrijednoj zbirci *Narodne pjesme Bosne i Hercegovine* Marijana Šunjića (2. izdanje, Sarajevo, 1925), on je i te kako otresit, hrabar a i domišljat ratnik.

Tako me je i Andrićeva pripovijetka *Mustafa Mađar* svojim teškim klimaksom »I krštenog i nekrštenog: svijet je pun gada« (to su riječi samog Mustafe Mađara) podsjeća na Leopardijevu pjesmu *Samom sebi* (A se stesso) u kojoj se veoma mučan stih »E fango è il mondo« (A svijet je blato) lako ne zaboravlja. Uostalom stanovita sjeta koja gotovo neprekidno obavija Andrićevo pričanje, toliko protančano a i suzdržano, mogla bi naći svoga ohrabrujućeg pomoćnika ne samo u Leopardijevoj poeziji nego i prozi, a onda i u Petrarkinoj poeziji i prozi. A da ovom zgodom i ne spominjemo Unamuna, Kierkergaarda, a i još neke pisce koje

je Andrić očito vrlo dobro poznavao. Nije uzalud što se tiče pisaca latinske krvi, dulje vrijeme boravio u Rimu i Madridu znajući dobro i talijanski i španjolski jezik.

*

Pričao mi je u svoje vrijeme Branko Radica, među ostalim i autor libreta opere *Adel i Mara* Josipa Hatzea te posebno vrijedne i zanimljive knjige *Salona i Split, epizode iz prošlosti* (izdanje Logos, Split, 1985), kako je on prevodio Antunu Branku Šimiću ulomke iz djela tadašnje moderne talijanske književnosti, budući da je autor *Preobraženja* slabo poznavao taj jezik. Osim toga pričao mi je kako je Vladimir Čerina — s kojim je on prijateljevao, premda je bio mlađi od njega — kad se nakon prvog svjetskog rata vratio iz Italije u Split, odsjeo u hotelu Bellevue s dva ogromna kovčega prepuna knjiga i kako je s tim kovčezima zadao mnogo briga ne samo recepciji toga hotela nego i njegovu vlasniku. Inače Vladimir Čerina je bio imućan čovjek. A epizoda s dva ogromna kovčega prepuna knjiga i o njihovu nepodesnu smještaju u hotelu, bila je zacijelo u savezu s njegovim dosta već tada poremećenim psihičkim stanjem.

*

Što jače starim sve više zazirem od veće skupine ljudi, možda i zbog toga što mi je hod sve nesigurniji a sluh sve slabiji, a ni oči mi ne vide više onako daleko kako su nekad vidjele!

*

Paul Valéry u svojim *Bilješkama* (Cahiers) koje su publicirane poslije njegove smrti, a u koje je unosio svoja raznolika zapažanja gotovo svakoga dana od četiri do sedam a kadikad i do osam sati ujutro od godine 1894. do godine 1945., ima jedan zapis u odjeljku *Ego* (ne znam da li od njega ili od priređivača dan) u kojemu opisuje kako se, kad je imao osam godina, na vlastitu krevetu zavlačio pod plahte zaštićen i dugačkim rukavima noćne košulje pa tako omotan sretan ponavljao: »Moja mala kuća... moja mala kuća«.

Nalik njegovu netom iznesenu doživljaju bio je i moj kad sam se otprilike u godinama kao što su bile Valéryeve, također kao i on na vlastitu krevetu zavlačio pod plahte, ali ne zato da bih se pod njima osjećao kao u svojoj kući, nego da bih se zaštitio od raznih utvara koje su živjele u mojoj mašti potaknute i pri-

čama iz knjiga koje su mi stariji, da me zabave, čitali. Zbog toga mi je bilo posebno drago kad bih kroz poluodškrinuta vrata svoje sobe, vrata što su vodila u polumračan dugački hodnik, začuo glasove ukućana iz drugih prostorija pa tako ohrabren tim glasovima naposljetku čvrsto zaspao.

*

Ove godine sam dočekao jesen u Starome Gradu na otoku Hvaru kao uostalom i lani. Pa kao i lani i ove godine su u to doba lastavice napustile gradić i njegovu okolicu nakon brojnih sakupljanja na nekim mjestima, gdje su se tijekom proljeća i ljeta najviše zadržavale. Pa kao i lani i ove godine sam dočekao znatan broj praznih bačava poredanih na obali u iščekivanju berbe.

No kako su bili drugačiji početci jeseni za mojih davnih studentskih dana i ne u ovako malom gradu nego u velikom kakav je već tada bio Split.

Evo kako sam ih doživljavao u jednom svom proznom sastavku koji je i do danas ostao u rukopisu, a gdje sam u liku glavnog junaka opisivao sebe:

»Napustivši kupalište, mladić se poče peti prema predjelu hotelā. Oni su kao i kupalište bili odreda prazni, bez gostiju. Na svim su prozorima bili drveni kapci, zelene boje, čvrsto zatvoreni. Pa je i to na Borisa djelovalo neprijatno. 'Kao da je neko umro pa je sad sve u dubokoj koroti', pomislio je. 'Zašto sam upravo ovamo krenuo...', korio se.

Da bi nadbio taj neprijatni osjećaj ostavljenosti, tuge, mladić krenu prema bifeu u blizini. Taj bife je pripadao jednom od zatvorenih hotela i to je bilo sve što je ostalo od kavana i barova u tom ljeti najslikovitijem i najbučnijem dijelu grada. Kad se Boris našao desetak koračaja od bifea, iz njega izidoše dvoje ljudi: muškarac i žena. Oboje su bili srednje dobi, možda i oženjeni, samo ih Boris do tog trenutka nije bio nikad vidio u gradu. Po nesigurnim koracima muškarca vidjelo se da je pripit. A i po oštrim riječima koje je upućivao svojoj pratilici:

— Kravo! Ti uvijek moraš pokvariti svako moje dobro raspoloženje. 'Dosta! Dosta!' kao da ćeš tim kretenskim riječima koje ponavljaš poput papige, dok ja nazdravljam svojim prijateljima, nešto postići.

— Ne mislim to... — upadne mu ona bojažljivo u riječ.

No prije nego je ona mogla i dovršiti započetu rečenicu, odjekne tihim i praznim prostorom (vjetar je bio načas stao a usto je tu bila dobra zaklonica od njega) snažna zaušnica koja je pala po jednoj strani ženina lica.

Ona prođe nekoliko puta rukom po onom dijelu obraza po kojemu je bila udarena i poče tiho plakati. Pritom se i nekoliko puta okrenula da vidi je li netko od prolaznika opazio surovi čin njenog pratioca, ali nije ona dobro ni završila ogledavanje, a drugi put se muškarčeva ruka spusti silovito na njeno lice, samo ovaj put na drugu stranu. Ali i sada jednako snažno i zvučno.

'Još mi je trebalo samo ovo', pomisli Boris s gađenjem i odvrne pogled od njih pa ga upravi prema moru. Veliki je parobrod još stajao usidren pred lukom, samo je motorni brodić lučke uprave već bio privezan uza nj, i još se više njihao nego kad je plovio k njemu«.

*

Čudna je sudbina književnika Sibe Miličića, rođena 1886. u Brusju na otoku Hvaru (inače ujaka Ive Dulčića, jednog od najjačih kolorista u novijem hrvatskom slikarstvu). Sibe (tada Josip) Miličić je svoj najraniji književni rad započeo u hrvatskoj književnosti. Prva zbirka njegove lirike pod naslovom *Pjesme* objavljena je 1906. u Beču. Studirao je u Beču, Firenzi, Rimu i Parizu. Poslije se preselio u Srbiju i počeo djelovati kao književnik (kao što je učinio stanovito vrijeme kasnije i Ivo Andrić). Miličić je od 1920. do 1941. bio zaposlen u jugoslavenskoj diplomatskoj službi. U toj službi doživio je kao konzul strahovito njemačko bombardiranje Rotterdama. Izgleda da je taj mučni doživljaj, kad mu je život visio o samoj niti, ostavio duboka traga na njegovo psihičko ustrojstvo.

Dok je djelovao u srpskoj književnosti publicirao je znatan broj knjiga, među kojima je veći broj onih što su ispunjene stihovima. U tom razdoblju tiskao je u posebnoj knjizi i izbor iz Leopardijeve poezije i proze u vlastitu prijevodu (izdanje Matice srpske).

Svojom zbirkom pjesama *Apokalipsa* (Zagreb, izd. Binoze, 1941) Miličić se vratio u hrvatsku književnost (s dirljivim objašnjenjem o tom povratku) zamijenivši ekavštinu ijekavštinom.

Ali koliko u hrvatskoj toliko u srpskoj poeziji kao da mu više nema mjesta sudeći po poratnim antologijama jedne i druge literature. U tom općem zaboravu koji ga je zadesio, ipak ga se sjetio Miloš Crnjanski u pjesmi *Lament nad Beogradom* i to u drugoj kitici te pjesme, kad za nj kaže: »moj Sibe poludeli«.

*

Čitam u jednoj knjizi koja je posvećena novijoj talijanskoj književnosti, kako je poznati pripovjedač Giovanni Verga posljednje godine života (umro je u dubokoj starosti) provodio u Cataniji,

svom rodnom gradu, u društvu nekolicine znanaca, sjedeći s njima gotovo svakog dana u jednoj od tamošnjih kavana. Po okorjelom neženji — inače uvijek elegantno odjevenom, koji je svoje najprivlačnije godine proveo u Firenzi i Milanu — kao književnom stvaraocu padao je lagani veo zaborava. A njegovi znanci u kavani, redom fakultetski obrazovani ljudi, od njegovih su djela poznavali samo *Cavalleriu rusticanu*, i to ne po tekstu iz njegovih knjiga nego po glazbi Pietra Mascagnija, koji ju je pod istim naslovom uglazbio kao operu.

*

Kad su književni kritici umni proučavači beletrističkih djela, a osim toga su obdareni i protančanim senzibilitetom te izvanrednom jasnoćom onoga što iznose, čitaču se mile kao što mu se mile i vrijedni pisci pripovijedaka i romana, a i ostalih manjih oblika zabavne proze. U takvih kritika poznavanje onoga u čemu pišu ide naporedo s onim kako to pišu, pa podaci koje pritom iznose budu svakako važni, ali ništa manje od načina kako nam ih brižno podastiru. Zbog toga oni kao autori takvih radova ne moraju biti zabrinuti za njihovo trajanje kao i za njihovu privlačnost. Čitač koji ih je usvojio kao dragu lektiru više od jednog puta, posegnut će za tim radovima da se krijepi vrsnoćom onoga što je u njima rečeno. Spominjući takve književne kritike pomišljam u prvom redu na Francuza Henry Massisa i Talijana Giuseppe De Robertisa. Od prvoga me u tom pogledu osvojila njegova podulja studija o André Gidu, a od drugoga knjiga *Altro Novecento* (Drugo dvadeseto stoljeće).

No kad već pišem o njima, mogao bih spomenuti i Luigija Russa i naročito prva poglavlja trećega sveska njegovoga opsežnoga djela o suvremenoj talijanskoj kritici *(La critica letteraria contemporanea)*, poglavlja koja su s toliko profinjenosti oblikovana, da im se čitač često navraća uvijek s novim zadovoljstvom.

*

U prvom broju zagrebačke revije *Književnik* za godinu 1931. bila je objavljena moja pjesma *Kiša*. To nije bio moj prvi rad u stihu tiskan u tome mjesečniku, jer sam u njemu dotad bio publicirao četiri pjesme i to jednu godine 1928, jednu godine 1929, i dvije godine 1930. No ona s kojom sam započeo ovaj zapis bila se posebno dopala nekim mojim splitskim znancima, pa mogu reći i prijateljima, koji su se okušavali u književnom radu, a bili ne-

što mlađi od mene. U to doba sve nas je bio osvojio Miroslav Krleža dramom *Gospoda Glembajevi* i s tri eseja u kojima je bio prikazao tri tragične figure hrvatske povijesti: Jurja Križanića, Frana Supila i Stjepana Radića. Sastajali smo se kod mene, u stanu kojega je jedan dio prozora gledao na splitsku sjevernu luku, zbog čega je bilo lakše izdržati prevrele ljetne dane u sobi kojoj je prozor bio upravljen prema tomu dijelu grada. Moj stričević, rodom Kotoranin ali talijanskog podrijetla, s kojim sam živio, a koji je bio suprug moje tetke majčine sestre, i koji se odnosio prema meni kao prema vlastitom sinu i to od najranije moje dobi, te bio vještiji u talijanskom nego u hrvatskom govoru, začuvši kako se u mome društvu vrlo često spominje prezime Glembaj a da o drami pod naslovom *Gospoda Glembajevi* on tada nije ništa znao, jer ga najprije kao austrijskog a potom jugoslavenskog činovnika, književnost nije uopće zanimala, a nažalost tako i veliku većinu njegovih kolega a i obitelji koje su pripadale tim kolegama; mene najednom zabrinuto upita: »Dio santo, ma chi è questo Glembaj?« (Bože sveti, ali tko je taj Glembaj?). Kad sam mu objasnio tko je, osmjehnuo se i na svoj način smirio, jer se bojao da mi još tako mladi i neiskusni nismo možda u nekakvu sukobu s tom njemu nepoznatom osobom.

Nakon ove nešto malo dulje digresije, vratit ću se pjesmi *Kiša* pa kazati kako sam u njoj opisao kasni jesenji ugođaj negdje u Ilici od Margaretske ulice do Gundulićeve i kavanu Korzo, čija su se vrata okretala pa se za tog okretanja ulazilo u njezine prostorije, dok su su se na prvom katu, u sobama koje su pripadale toj kavani, igrao biljar i to na nekoliko stolova. Neprekidna su pratnja kavani bile i kočije s kočijašima i s konjima upregnutima u kočije, poredane u Gundulićevoj ulici između kavane i zgrade Hrvatskog glazbenog zavoda, a služile su za promet u gradu (kao danas taksi-automobili).

Pri ocjeni te pjesme od mojih gore spomenutih posjetilaca, jedan od njih koji je bio objavio dva zapažena eseja u Barčevoj *Mladosti* i bio za te eseje nagrađen posebnom nagradom, poboja se da će pjesmi *Kiša* i unatoč njezine uspjelosti ugroziti budućnost elementi na kojima je najvećim dijelom sazdana, a kojih tada više neće biti u uporabi: tako na primjer vratiju koja se okreću pri ulasku kroz njih, kočija s kočijašima i s upregnutim konjima u te kočije te zveketa biljarskih kugala na zato posebno udešenim stolovima. Zbog toga taj mladi esejist, koji je tada studirao u Firenzi i lomio se između Papinija i Krleže a poslije se razvio u

vrlo ugledna talijanskog pisca znanstvenika[1], kaza da treba napisati takvu pjesmu kojoj ni jedan element neće biti izvrgnut promjeni pa poradi toga potrebnoj nužnih tumačenja.

Te njegove riječi za mene su bile izazov i ja mu se nekoliko mjeseci kasnije odazvah umotvorom *Zaboravljeno svjetlo.* U toj pjesmi od tri kitice nije bilo ni jednog elementa koji bi joj ugrozio budućnost — kao što je ugrožavao pjesmi *Kiša* — a uzrok joj bile pojave i stvari koje je moglo vrijeme svojom promjenljivošću učiniti nerazumljivim pa bi uslijed toga i samoj pjesmi ustrebala posebna objašnjenja. I to zato jer se pjesma *Zaboravljeno svjetlo* sastojala od trajno prisutnih elemenata u prirodi a potom i u čovječjem životu: mraka, vode (ne kaže se kakve), ljudske ruke (ne upućuje se čije) i upaljena svjetla (bez naznake kakvoga).

Uspjeh te pjesme, osim unošenja u pojedine antologije domaće i one publicirane u tuđini, potvrdili su i mnogi njezini prijevodi na strane jezike, pa je štoviše jedan od posljednjih bio izveden i na kineskome.

*

Pri pisanju o poeziji A. B. Šimića trebalo bi o njoj svakako raspravljati na dva načina, to jest na onaj kad je ona bila oblikovana vezanim stihom sa srokovima i na onaj kad je bila oblikovana samo slobodnim stihom, pa tada utvrditi da joj je ovaj drugi način oblikovanja puno bolje odgovarao od onoga prvoga. A pokraj toga trebalo bi uočiti i veliku razliku između prvoga i drugoga načina oblikovanja, štoviše takvu da se čini kao da se radi o dva različita pjesnika a ne o jednome te istome.

Na tu svakako zanimljivu pojavu upozorio je bio Antun Barac u svojim predavanjima kad sam ga slušao kao student na Filozofskom fakultetu godine 1933. (a možda i godinu ranije), ali ne znam je li se nje dodirivao i u svojim objavljenim djelima (bilo tiskanim u periodici, bilo u posebnim knjigama) jer kako je više rasla vrijednost toga drugoga načina Šimićeva oblikovanja, tako je i kritička riječ o njegovome prvome načinu sve jače uzmicala, blijedjela.

*

Smrt pravednika, ma kojemu zanimanju pripadao, doživljava se u sredini koja ga je dobro poznavala kao veoma težak gubitak, pa ako s vremenom počne i blijedjeti uspomena na nj i na njegovu

[1] Riječ je o Antoniju Miottu, dugogodišnjem suradniku milanskoga ilustriranoga tjednika *Oggi* i autoru posebno zapažene knjige *La psicologia del comportamento sociale,* uz nekoliko drugih knjiga koje je objavio, na primjer *La psicoanalisi,* edizione Garzanti, Milano, 1954.

čestitost, ne blijedi njegovo ime, koje ulazi u uzrečice kojima se služe potomci onih koji su u njegovu vremenu živjeli, a i mnogi naraštaji kasnije, i to otprilike ovako: »Hoće da bude pravedniji od toga i toga« (i tu se spomene njegovo ime), ili »Njegova je pravednost ravna pravednosti toga i toga« (i tu se također spomene njegovo ime).

No nije li takvim načinom prenošenja (dakako znatno manjim dijelom) dospio do nas i biblijski Josip s neizostavnom oznakom pravedni?!

*

Dva naša pisca, a i književna kritika-umjetnika, Tin Ujević i Stanislav Šimić, nisu rado čitala djela njima dotad nepoznatih autora, nadasve ako bi pripadala hrvatskoj a također i srpskoj književnosti. Koliko jedan toliko drugi pisac vjerovao je da mu je dovoljno pročitati jednu do dvije stranice iz takvih djela pa stvoriti cjelovit sud o njima.

Ja ne znam jesu li oni takav način »okušavanja« pojedinih tek tada publiciranih djela negdje tiskom i opisali, ali ja sam ga pratio izbliza i doživio kao smjelu neobičnost. Tako se dobro sjećam kad je neki dokoličar između dva svjetska rata u nekoj splitskoj kavani upitao Tina Ujevića, je li pročitao to i to djelo koje je bilo tih dana publicirano, a on mu je odgovorio da jest ali samo dvije stranice, no da mu je i to bilo dovoljno da prosudi kako djelo u cjelini ne valja. A sjećam se dobro i Stanislava Šimića kad bi s naročitom znatiželjom listao poneku tek objavljenu domaću knjigu pa zadržavši se kratko vrijeme sad na ovoj, sad na onoj stranici, ljutito utvrđivao kako njezin autor ne zna uopće pisati i kako je najžalosnije da se takvoj raboti našao nakladnik i to dosta moćan i ugledan.

*

Giovanni Papini u svome *Dnevniku* (Diario, edizione Vallecchi, Firenze, 1962) na str. 498—499, tvrdi kako ono što se dosad vjerovalo da je kršćanstvo, nije bilo pravo kršćanstvo. Dosta je pogledati plodove Srednjega vijeka — nastavlja on dalje — koje je bilo epoha kršćanstva da nije mogla biti veća. Mazohistički asketizam je u apsolutnoj suprotnosti s *Evanđeljem*. *Summa theologica* Tome Akvinskoga jest filozofija koja više zavisi o kozmosu (na grčki način) nego o duši i savjesti. *Božanstvena komedija* još je poema duha osvete *Staroga zavjeta* i očitije stiže do pravde nego do ljubavi.

Nasljedovanje Kristovo Tome Kempeniusa (doktrina poništenja sebe i svijeta) prije je izrazilo indijsko nego kršćansko osjećanje. Kršćanstvo, pravo, treba tek da dođe.

Iz toga zapisa se vidi, kako se Papini nije mogao odreći stanovitog dijela svoje buntovničke prirode i pored davno doživljenog obraćenja.

*

Kadikad se u nekih naših književnih kritika, suvremenih i nekadašnjih (ali ne tako dalekih) pri čitanju njihovih promašenih ocjena pojedinih djela domaćih autora, ne zna pouzdano, radi li se o nespremnosti tih kritika za takav posao ili o više nego očitom izbjegavanju istinita suda.

*

Ljubavna su pisma toliko intimnog karaktera, da kad ih pišu i veliki književni stvaraoci ne mogu potpuno osvojiti čitača. Ovu misao iznosim navodeći za primjer dva snažna pjesnika europskog romantizma: Engleza Johna Keatsa i Talijana Uga Foscola.

*

Za jedne malo dulje šetnje nekim ulicama strogoga zagrebačkog središta godine 1943. književni kritik Albert Haler mi je pričao kako je naučio engleski jezik isto toliko zbog Shakespearea i njegovih djela, koliko i zbog bogate literature na tom jeziku o okultnim pojavama. Još mi je tom prilikom kazao, kako je u *Hamletu* prizor u kome danski kraljević razgovara s duhom svoga ubijenog oca jedna od najbolje opisanih vizualno-auditivnih pojava i kako je zastupnici okultizma smatraju klasičnom te kako je navode u svojim knjigama kao nadasve poučan i uspio primjer.

Olinko Delorko

DELORKOVA POETSKA SPOZNAJA SVIJETA

Već prva zbirka stihova Olinka Delorka *(Pjesme,* 1934) jasno je pokazivala da je njezin autor pronašao vlastit poetski izraz i da je otkrio gdje leže njegove emocionalne i sadržajne lirske obuzetosti. Odgojen na klasičnoj tradiciji sredozemnoga umjetničkog duha, svjesno je odbacivao svaku stvaralačku pomodnost i ekstremistički avangardizam. Nadahnut drevnim nasljeđima, stvarao je primjereno zakonitostima najviših oblika umjetničkog spoznavanja i u skladu s najintimnijim pobudama svoje unutrašnjosti. U tome usmjerenju su ga determinirali uzori antičke klasične i talijanske kulture te njegovo strastveno »prijateljstvo« s velikim imenima književne riječi. Najpoticajniji utjecaji dolazili su mu s Apeninskog poluotoka. Ta romanska kultura ga je vodila na izvore velikih pjesničkih ostvarenja, obogaćivala je i disciplinirala njegov tvorački duh. Ta će kultura blagotvorno djelovati i na Delorkov receptivni senzibilitet, i pomoći mu da ostvari vlastit lirski govor, poetski izražaj i stil.

U traženju stilskih postupaka i modernog osjećaja svijeta Delorko se nije obzirao na neke pomodne avangardizme. Ljepota, kao najviši oblik ljudskog stvaralaštva, bila je njegov cilj. I ta misao vodilja bijaše regulativ njegova stvaranja, htijenja, djelovanja; izraz njegova senzibiliteta. »Ja genijalnim nazivam nešto sretno, lako, neposredno«, kazao je Sainte-Beuve, pa u tom smislu i Delorko u strukturiranju svoga stiha traži jednostavan i precizan izraz, reljefnost i finoću forme. Slike i metafore nisu iznenađujuće, ali su svježe. Ova poezija nije građena na disparatnosti slika, pojmova i metafora. Od prvoga do posljednjeg stiha u pjesmi se sazdaje jasna izražajna i motivska struktura. Delorko nikada ne nadoknađuje svoju nemoć nekim ispraznim poliekspresivnim frazama apstraktnog modernizma. Nigdje ne nailazimo na razmet-

ljivost, na nesuglasnost, na povišeni ton, na patetičnost. A ta čistoća, odmjerenost, i jednostavnost lirskog govora javljaju se u ustrojstvu stihova kao plod kultivirana duha.

U osvjetljavanju stvaralačke obuzetosti i ideala esteticizma u poeziji Olinka Delorka može se utvrditi kako ideal Lijepog postaje žarištem njegova unutrašnjeg života[1]. Unutrašnja forma Delorkove umjetničke osebujnosti determinirana je esteticizmom, koji proizlazi iz njegove književne spoznaje o autohtonosti umjetničkog fenomena. Između njegova intuitivnog osjećanja i inteligibilnog poimanja pojma umjetnosti postoji savršen sklad. Za njega umjetnost i poezija nisu pojmovi koje treba samo upoznati, nego su i živa stvarnost koju moramo doživjeti i u njoj uživati. Ljepota nije nešto što se može jednostavno shvatiti, stoga duboko proživljava ono o čemu razmišlja i iskreno osjeća ono što kaže. Poezija postaje dio njegove unutrašnjosti. Njegova lirska misao okrenuta je unutrašnjem razmišljanju, a pretapa je u radionici vlastita srca.

Ova svijest o »lijepome« obogaćivala je pjesnikov život, dodavala mu unutrašnji mir, sabranost, dostojanstvo. Ispod Delorkove vedre univerzalnosti i objektivne sveobuhvatnosti poimanja svijeta umjetnosti krije se svagda subjektivni autobiografski odraz. »Ako sam velik, to je zato što sam imao snage da budem samotnik«, kazao je Giovanni Papini. I Delorku je očito njegova dostojanstvena samoća priskrbila svojstven intelektualni i pjesnički integritet s bogatim unutrašnjim životom. Zadovoljan sa stanjem svoje povučenosti i tihe samoće, on je u skladu sa svojim unutrašnjim mirom izražavao svoj čuvstveni život i intimni doživljaj vanjskog svijeta. To je izraz duše koja govori sama sa sobom.

Delorko je uz svoj opsežni pjesnički opus dao i mnoge stranice tankoćutna razmišljanja o unutrašnjem duhovnom izrazu književnosti. U svojim portretima pisaca, u dojmovima i sjećanjima, suptilno i misaono ulazi u mnoga ključna pitanja umjetnosti i stvaralačkog čina. Kada čitamo Delorkove rasprave o književnosti, njegovu »radost i bol čitanja«[2], njegove »rasudbe i domišljaje«[3], gledamo ga u tom razmišljanju o svijetu umjetnosti cijeloga preobražena. Njegov duh nam se javlja kao promatrač vječnosti, kao

---

[1] Nedjeljko Mihanović: *Ideal esteticizma u poeziji Olinka Delorka. Oblikotvornost i smisao*, str. 64—83, Zagreb, 1987.

[2] Olinko Delorko: *Radost i bol čitanja*. Književni ogledi, Znanje, Zagreb, 1978.

[3] Olinko Delorko: *Rasudbe i domišljaji*. Eseji, Književni krug, Split, 1988.
Olinko Delorko: *Otimanja zaboravu*. (Dojmovi, sjećanja, osvrti), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988.

sudionik nadzemaljskoga. U osvjetljavanju pojava i ličnosti on ima svoju istinu i svoje estetsko poimanje fenomena umjetnosti. U razmišljanjima o književnosti Delorko nije suhi spekulativni egzeget, nego oblikovatelj intuitivne impresije i osobnoga intimnog senzibiliteta. Sve je u njegovim esejima građeno na hvatanju lirskih dojmova, na oživljavanju sjećanja, na iznošenju tvoračke osebujnosti umjetničkog djela. U takvom poimanju stvaralačke misije umjetnosti može se zorno pratiti putovanje njegove svijesti kroz egzistencijalna pitanja života i uočiti dignitet njegovih umjetničkih opredjeljenja.

Delorkova je lirika prožeta dubokim osjećanjem prirode. U svome čistom, pascolijanskom senzibilitetu, on znade suptilno osjetiti lirske odjeke krajolika i uživati pred tajnom prirode. To je u prvom redu doživljaj zavičaja, kroz koji prodire profinjen dah istančana čuvstva. Sredozemni krajolik, sa zaljevima, otocima, lukama i svjetlosnim vidicima postaje iskonsko izvorište Delorkova pjesničkog nadahnuća. U njemu on iskazuje svoju vjeru u postojanje spoznajnog svijeta stvari. Ova vizija prirode posebice se širi pri viđenju mora, koje u Delorkovoj poeziji ima značaj doživljajnog impulsa i emocionalnog vrutka. More, po svojoj ontičkoj otvorenosti, nosi u toj lirici viziju duhovne apstrakcije i neku čežnju prema kozmičkom ozračju, prema Beskonačnome. Praiskonske slike prirode: neizmjerni zagrljaj mora, pijesak u mekoj uvali, melankolični pjev galeba, smiješak vjetra u jarbolima, cvjetna grana masline, borova krošnja puna proljetna peluda, žuti brnistrin cvijet, primorska noć s tajanstvenim južnim zvijezdama, mistična sjena čempresa, mekan mjesečev sjaj u morskoj uvali, ne odražavaju samo sliku prirode, nego izražavaju i posebne lirske drhtaje pjesnikova duha. Sredozemni duh zrači iz toga svijeta helenske prirode, homerskih pastira i pastoralnih ugođaja, a pojedini stihovi kao da su rođeni s tim bojama i slikama. U tim slikama sredozemnog krajobraza Delorko stvara natprirodnu prirodu, koja u nama budi doživljaj i divljenje. To transcendirajuće otvaranje, koje usmjeruje naš duh prema beskonačnome, ozaruje svojom sredozemnom svjetlošću unutrašnje prostore pjesnikova svijeta.

U takvoj tvorbi slika satkanih od fine vizualne percepcije i evokacije Delorko je upravo sitnoslikarskom tehnikom sazdao mnoge svoje lirske minijature. Izravna lirska evokacija je u samome pjesniku, u polju njegova iskustva. Delorko na osobit način gleda predmet i navodi nas da je ono što opaža vrijedno promatranja. On ne samo da oblikuje sliku i stvara boju, nego iz njih proizlazi i suodnosna lirska misao. Boje i slike se manifestiraju kao

pjesnikove misli. Nema nikakvih bitnih distinkcija između vizualne slike svijeta i unutrašnjeg osjećaja onoga što opstoji.

Koliko god su Delorkove pjesme svojom usredotočenošću na pjesničku sliku analitički usmjerene prema svome predmetu i detalju, kojemu su često podređene, one nisu impersonalne i parnasovske. Te su pjesme osobne i imaju draž intimnog doživljaja vanjskog svijeta. Poneke nam se čine poput autobiografskih zapisa. Iz slika izvanjskog svijeta i prirode izbija emotivna povezanost s krajolikom i sjaj intenzivna unutrašnjeg života. Pjesnikovi osjećaji se lome kroz predmete i stvari kao kroz prizmu. U mnogim pjesmama uočavamo tijesnu povezanost vizualnoga i pojmovnog, spoj konkretnoga i apstraktnog. Mogli bismo reći, da je vizualno doživljavanje svijeta samo prividno, jer stvari i predmeti u lirskom preobražaju gube svoju konkretnost, pretvaraju se u simbole unutrašnjega spoznajnog svijeta. Poetska slika svijeta izvire iz stvarnosti, ali iz stvarnosti posebne vrste.

Svoje dojmove Delorko u sebi preobražava, preobličuje i oni tada pripadaju drukčijem redu stvari. Pjesnička slika je istodobno ideal i stvarnost; ona postaje simbol pjesnikova povišena života. Pjesnik sve vanjske stvari i predmete, koje je u tvoračkoj obradi zahvatio, čini dijelom sebe i time ih podiže na razinu subjektivne opstojnosti, na stupanj simbola, na preobražaj tajanstvene poetske realnosti. Delorko se poistovjećuje s tim svijetom i čini ga dijelom svoga unutrašnjeg bića. U takvoj duhovnoj transformaciji percipirana sadržaja on prelazi s vidljivog na duhovno, od objektivnog na subjektivno, od razumske spoznaje na intimno iskustvo. Takva pjesnička riječ ne izražava samu sebe, nego doživljaj, čuvstvo, misao, pjesnikovu unutrašnjost.

U pjesmama iz još neobjavljene zbirke *Sve tišim glasom*, Delorko se još jače povlači u sebe, u okružje ispovjednoga, meditativnog i elegičnog očitovanja svoga duha. Slike iz mladosti nastavljaju u njemu živjeti nostalgičnom ljepotom prolaznosti i u primamljivim evokacijama živog sjećanja. Sva ova poezija natopljena je tihim uronjavanjem u vlastitu nutrinu, koja je ispunjena uspomenama i osjećajem neumoljive prolaznosti života. U njoj se profilira povučeni lik pjesnika, nadahnuta razmišljanjem o suptilnim drhtajima svoga duha. U svakodnevnim opažanjima i u spoznavanju svijeta Delorko pronalazi mnoštvo stvari i pojava u kojima otkriva razne varijacije prolaznosti i uzroke smrti. U intimnom tonu, protkanom tihim ganućem, otkrivamo niz autobiografskih motiva koje izaziva sjećanje na protekli život. Delorko voli da se mišlju prenosi u sretno doba mladosti, i da u nekom romatičnom senzibilitetu prekapa po vlastitim iluzijama, snovima, nadama, po stvarima i

pojavama koje utonuše u nepoznatu dubinu, u jedan neizmjerljivi prostor prošlosti. U tim odjecima uspomena očituje se slijed spoznaja punih opraštanja od života. Iz dubine svoje duševne riznice izvlači mnoge lirske nemire, ovite opojnim dimom mladenačkih uspomena i doživljaja.

Ova Delorkova poezija po svojoj lirskoj introspekciji pripada više prošlosti, uspomenama, sjećanjima, zatvorenom kovčegu života, negoli sadašnjosti. Sadašnjost je u njoj nazočna samo kao *tertium comparationis* između pjesnikova trenutka sadašnje svijesti i lirskih uspomena. Prošlost postaje buđenje pjesnikove svijesti, polazna točka spoznaje, koja se preobražava u emocionalnu sadašnjost. Sadašnjost je zavisna od prošlosti, i razlikuje se u svemu od onoga što je bilo. Stvari i pojave nemaju u pjesnikovoj svijesti obilježja sadašnjeg trenutka, one svagda teže nalikovanju na ono što su nekad bile.

Ovi sutonski ugođaji koji se zrcale u pjesnikovoj svijesti, natopljeni su melankoličnom bojom impresionističke slikovitosti. U toj impresionističkoj razigranosti slika Delorko osjeća upravo dječju zanesenost za ljepotom krajolika, romantičnu čežnju za primorskim horizontima, punim nekadašnje mladenačke uznemirenosti, zanosa, uzbuđenja. U tom kretanju slika u prostoru, posebice se očituje njegov slikarski govor, pun lirskog naslućivanja između stvarnosti i simbola.

Iz toga rilkeovski tugaljiva tona, koji se decentno javlja u uskrsavanju doživljaja i uspomena, proizlaze specifične subjektivne karakteristike Delorkove lirike. U emotivnim reakcijama o prolaznosti života ne dolazi do nesuglasja s osobnim filozofijskim osmišljenjem čovjekova bitka. U pjesnikovoj spoznaji ovozemaljske prolazne egzistencije nema tjeskobe, unutarnjeg pritiska i praznine. U srži razmišljanja očituje se blagodatna svijest prihvaćanja ontičke stvarnosti, koja podaje njegovu duhu smireno dostojanstvo i unutarnji mir. Pjesnik sudjeluje u prolaznosti svijeta i bez prosvjeda taj svijet u sebi promatra i odražava. Delorkov duh nije u sukobu s neumoljivom prolaznošću, nego je prihvaća u skladu s osobnom ontološkom spoznajom ljudskog bitka i s vlastitim nazorom o svijetu. Odvažno zakoračuje u stvarnost čovjekove egzistencije i ništa ne može pomutiti bistrinu njegove ontološke spoznaje. U tom poniranju u činjeničnost postojanja opažamo pjesnikovo duhovno koegzistiranje s prolaznošću svijeta. On tu prolaznost i život usmjeren svome svršetku u sebi doživljava skoro kao neko ugodno iznenađenje. To je poezija pomirenja čovjeka i svijeta.

Struktura ove lirske ispovijedi sazdana je u tradicionalnoj formi, bez traženja složenijeg i metaforički hermetičnijeg izraza. To je

lirika ispovjednog tona, u kojoj lirske slike i neposredna jasnoća komunikacije osvjetljavaju pjesnikova duševna stanja i njegovu žalbu za prošlošću i mladošću. Tankoćutna osjećajnost nalazi prikladan stil koji teži jednostavnosti jezika i ritma, te suzdržanom i sabranom lirskom govoru.

Da bi upoznali stilske odlike izražajnog sustava Delorkove lirike, potrebno je uočiti stilsku čistoću i jednostavnost unutrašnje forme njegovih pjesama. U toj lirici treba doživjeti svijet unutrašnjeg zbivanja, emocionalnu i intelektualnu potku pjesme. Doživimo li unutrašnju formu Delorkove poezije, upoznat ćemo i sve one stilski i izražajno motivirane lirske odnose unutar zatvorena kruga čvrste pjesničke strukture. Ova poezija ima svoju emocionalnu, logičku i stilističku vrijednost. U konstituiranju načina oblikovanja i postojanja pjesničkog izraza otkrivamo sintetičko jedinstvo duhovnog i opažajnog sadržaja. Oni u sebi sačinjavaju imanentnu povezanost. U tom duhovno-opažajnom ustrojstvu lirskog sadržaja zapažamo posebni jezikom uobličeni umjetnički svijet. Jezični izražaj je funkcionalno vezan s unutrašnjim svijetom doživljaja. Pažljivo izrađen sustav jezika uobličuje unutrašnju strukturu koja sačinjava umjetničku bit pjesme. Sadržaje pjesnikove receptivnosti disciplinira intelekt. Tako je Delorkovo stvaranje svagda promišljeno, spoznajno i estetski motivirano, stilski i ritmički usklađeno. U uobličenju doživljaja čvrsto je vezan za predmet i motiv pjesme. U pjesmi nema dvosmislenosti. Jasno izražena lirska misao daje cijeloj pjesmi dosljednost u iskazivanju doživljaja i objedinjuje ju. Pjesma izražava stanje duha, pruža iskustvo svijeta, izaziva asocijacije, iskazuje simbole emocionalnoga i spoznajnog svijeta. U Delorkovoj lirici nalazimo čist i jednostavan duh pjesme, iza kojega se nazire ozbiljnost sabrana duha.

Izražajni sustav Delorkove poezije moramo promatrati u njegovu umjetničkom funkcioniranju, tj. u cjelini njegova umjetničkog smisla. Autonomnu ljepotu toga pjesničkog jezika ne smijemo tražiti u parcijalnim sintaktičkim pojedinostima, koje se javljaju isključivo s aspekta revolucioniranja jezika. U Delorkovoj lirici nema bizarnosti, mutnih opsesija, hirovitih asocijacija, neobuzdanih invokacija, kolokvijalne rasipnosti, izražajnoga ekstremnog avangardizma, jezičnog eskapizma. »Postoji jedna sila koja odbacuje sve oblike koji su ikada ostvareni i koja krije u sebi moć da se utjelovi u oblicima koji još nikad nisu bili ostvareni. To je jasnoća«, apostrofira Johannes Sorge Reinhard. Način ostvarivanja sadržaja pjesme u Olinka Delorka je svagda jasan, lagan, smiren i jednostavan; u složenosti traženja čist, a u kulturi izražavanja intelektualan. On nikada ne upada u apstrakciju. I najezoteričniji

njegovi zanosi duha ne završavaju u praznini. Delorkov jezik redovito je u funkciji oblikovanja i saopćavanja duhovnih lirskih sadržaja. Pjesnički jezik u poetičkoj stilizaciji svagda sadržava visoku mjeru literarnosti. Individualni izbor riječi kreće se u traženju kultivirana izražaja i u pravcu klasične intonacije.

U stvaranju individualne strukture pjesničkog jezika nije toliko bitno s kakvim se sredstvima »duhovni etimon« pjesme ostvaruje, nego je li on kao struktura pjesničkog sadržaja u konkretnom specifičnom jeziku izražen. Premda je Delorkova struktura izražaja disciplinirano izgrađena s mnogo tradicionalnih crta, u klasičnoj strogosti i u jednostavnoj poetici, svejedno se kroz taj sustav izražavanja i centripetalnu ustrojbu riječi ostvaruje beskrajnost jezika. U toj se lirici i bez forsirane pomodne metaforičnosti i poetičkoga neoeksperimentalizma javljaju novi tonovi i izvorni intimistički poetski glasovi. Delorkov pjesnički izraz rijetko kada stoji kao impersonalna slika sam za sebe. On svagda podliježe impresiji, čuvstvu i očitovanju intimističkog »ja«. Pjesnikova osobnost rijetko je isključena iz pjesme.

Klasična tradicija determinirala je Delorkovu izražajnu i sadržajnu lirsku introspekcju, kao i percepciju izvanjskog svijeta prirode. Latinska baština i plodovi romanske kulture ne samo da su odgovarali njegovim duhovnim potrebama: oni su mu pomagali da pronađe sebe. »Apsolutna stvaralačka samoniklost u stvari je samo mit, koji podsjeća na grčku predaju o ljudima bez roditelja što su izrasli iz zemlje«, kazao je Jan Parandowski. Sva velika pjesnička dostignuća hrvatske književnosti bila su po svome značaju i duhovnom proizlaženju europska. Mnoga nadahnuća su se crpila na izvorima grčko-latinske antičke klasične književnosti i u okružju novoga zapadnoeuropskog duhovnog podneblja. Ta ostvarenja po dometu nisu bila ni lokalna niti provincijska.

I pjesničko stvaranje Olinka Delorka sjedinjuje u skladnoj sintezi mnoge tekovine europske mediteranske tradicije s izvornim glasom našega milenijskog lirskog nasljeđa. Po tome je on jedan od najinternacionalnijih hrvatskih pjesnika. Delorku je uistinu duhovna domovina cijela Europa, posebice ona mediteranskoga kulturnog okružja, koju obilježava kozmopolitski esteticizam.

Umjetnost, posebice poezija, temelj je Delorkove filozofije. Pjesma postaje nositelj svojstva najintimnijega duhovnog izraza, *res cogitans* i *res extensa* njegova umjetničkog iskazivanja svijeta. Svijet umjetnosti smatra najistinitijim životom. On umjetnošću tumači život, objašnjava svijet, otkriva nepoznato. A takvom profinjenom spoznajom stvari oživljuje jednu višu istinu svijeta. Ako

je Delorko kao pjesnik ostao povučen, nenametljiv, ili za neke nedovoljno poznat, potražite ga u njegovu djelu. Cijelo njegovo djelo izraz je toga kozmopolitskog esteticizma, mediteranizma, eurokroatizma; očitovanje ustrojstva njegove naravi i duhovnih impulsa koji su u njemu djelovali.

Vjera u preobražaj svijeta putem umjetnosti učinila je od Delorka ono što jest. U tomu njegovu vjerovanju da je poezija vrsta duhovne katarze ljudskog roda, otkrivamo stari mediteranski duh, romansku tradiciju, kršćansku kalokagatiju, europsku misao humanizma i neohumanizma. Svoj pjesnički poziv Delorko shvaća s najvećom ozbiljnošću i vjeruje da se sudbina svijeta može spasiti pomoću poezije. On u to doista vjeruje i time opravdava svoju umjetnost. Tome cilju poklonio je svoj emocionalni i intelektualni integritet, a umjetnosti riječi svoju visoko razvijenu umjetničku spoznaju i apsolutnu odanost. Vjeru u umjetnost Delorko očituje time što u svemu traži dublji smisao života. U toj upornosti traganja za esencijom poetske slike, za unutrašnjom sabranošću, za čistoćom vizije o spoznaji Ljepote, on otkriva vlastiti smisao, osobnu puninu života.

Nedjeljko Mihanović

OTKRIVEN SVJETLU
I PODATLJIV SJENI

KAD SAM IMAO SAMO KRILA

Lišće silazi s krošnje
i zemlja postaje dlan
Ptice su otišle u jatu
i poneki kukac kuka sam
Pečenjari kestena huču u šake
i prolaznici kupuju manju mjericu
Djeca s teškim torbama na plećima
i teturavu čovjeku tijesne ulice
Toranj Svetog Ivana obznanjuje mrak
i žena s čislom o zapešću večer
Prodavač magle dijeli potpise
i potkupljenik zaviruje u susjedov dlan
Obećanje ludom radovanje
i uzdaj se u se i u svoje kljuse
Stari mačak zadovoljno prede
a mali vragoljasto skače
Mjesec ne zna da ga motre nezaljubljenici
i psi odustali od lajanja
Duvne prošle pločnikom kao prikaza
i monah utiskuje težak korak u asfalt
Djeca razgovaraju o duhovima
a majke o crnu kruhu
(Crna halja bijeli kruh)
Tko ostane bez krova nad glavom
ostat će skoro i bez glave
Pastiri slute stada
i tragači čitaju stope

Vračevi gledaju dlan
i vidovnjaci pitaju zvijezde
Lijepo
i daleko
Onaj koji stoluje na nebesima smije se
i tko tumara zemljom zalijeva vrt
Majčine oči gore i ugasle
a povoji skrivaju rane
Voštanica ustuknula pred žaruljom
i mudrost pred znanjem
Stavio je oči svoje u srce čovjekovo
i razdijelio lice svoje licima
Slova se složila u kamen
i pismena splela u mrežu
Sveta Kata snijeg pred vrata
a Sveti Mikula ide ko mrakula
Za stol sjedaju svadljivci
i za sedlom žude nejahači
Sjede u automobilu
i drže vraga za rogove
Skupljaju obrve
i ne bivaju bogatiji
Dijele pljuske
i ne bude

Došla moja sestra kod Svetog Ivana. Ne može pogoditi ključ u vrata. I ja ne mogu naći riječ za prekinuti stih. Znam samo da sam čuvao za kraj riječi koje su mi došle prve:

Najljepše mi je bilo kad nisam ništa imao
kad sam imao samo krila

VRATI SE ŠATORU

Vrati se šatoru
i ostavi dvore
Uzmi lutalački štap
i pusti vrtove
Traži lica na stazi
i ne čuvaj prag

Budi čuvar nutarnjeg ognjišta
i ne brini za krov
Ponesi se vjetrom
i ne drži se obale

JUG JE ČUJE SE ZVON

Dok sveće s krova slamenoga vise
i ž nejov polako kaple
Dok strove cure
i gruđve su trde
pak jako bole
Dok je šliput na putu
i žene f crnini gambaju od meše
Dok nikoga nema na putu
i nišče ne sedi pred ižom
Dok čoveki rane konje
a žene krave doje
Dok se v mraku pod pećijom sedi
kaj se petrijola prišpara
a čez pepelnak se jogen čez reške sveti
Dok se Bog moli i pozdravlenje zvoni
— jug je čuje se zvon
Dok

NAJ SI Z MIRA DELATI NEMIRA

Nek svet reče kaj oče
ti slušaj sebe
Nek ziđu stanje
ti slušaj sebe
Nek grunta kupuju
ti slušaj sebe
Nek pomikavaju kolce na međi
ti slušaj sebe
Nek režu međašovu brazdu
ti slušaj sebe
Nek skrbe nek delaju
ti slušaj sebe

i lepo spi
pomalo delaj
Bogu se moli

Naj si z mira
delati nemira

TKO

Tko doziva zoru
neka ne staje na goru
Tko zapitkuje prolaznika
nek ne zabada štapa o tlo
Tko ispovijeda prijatelja
nek razriješi svezicu na sandali
Tko pretječe onoga koji ima doći
nek se ne umiva tog dana
Tko traži lijeka rani
nek ne misli na ranu
Tko se boji pismena
nek ne razmata svitak
Tko doziva jeku
nek ne krati glasa
Tko zna komu vjeruje
nek ne odlazi u izvide
Tko je našao jed(i)nu riječ
nek ne traži drugu
Tko je znao da zna
nek ne pita za put
Tko je predao besjedu
nek ne opoziva govor
Tko se igra štapom
nek ne ostavlja torbu
Tko prozivlje proroke
nek ne počiva na lovoru
Tko obija pragove
nek ne rastvara dlan
Tko ispisuje svitak
nek ne gleda u zvijezde
Tko stavlja dar na dlan
nek ne odlazi samozvan

Tko vidi svoju zvijezdu
nek ne zakiva hod
Tko otvara vrata
nek ne sjeda za stol
Tko sabire kamenje
nek ne moli Otpusti nam duge naše
Tko sasipa žeravicu u krilo
nek ne dolazi na potok
Tko obilazi grobove
nek ne dolazi na pir
Tko suzuje zjenice
nek ne štedi besjede
Tko izaziva prste
nek ne izmiče čudu
Tko pita što je istina
nek ne čeka odgovora
Tko nosi teret
nek ne odbija suputnika
Tko se igra samca
nek ne zatvori oba oka
Tko osvaja sobe
nek ne obija pragove
Tko imenuje stvari
nek ne moli vatru
Tko dolazi iz zemlje
nek ne gasi svjetiljku
Tko je obučen u bijelo
nek ne zaboravi stabla
Tko se spominje trava
nek zapjeva pjesme zahvalne
Tko sažiže spomene
nek ne pogazi pepela
Tko odlazi u pustinju
nek ne prezire palmu
Tko lovi valove
nek ne ostavlja vesla
Tko sluša zvona
nek ne proklinje podneva
Tko obara prozore
nek ne zaboravi oči
Tko traži žito
nek ne govori o suncu
Tko se predaje moru

nek se ne dijeli od zvijezde
Tko ima dva oka
neka ih ne dijeli
Tko polazi izazvan vjetrom
nek ne staje na padini
Tko se zapleo u slova
nek ne stvara nova
Tko se skupio u klupko
nek ne sanja nit
Tko sluti nadolazak mora
nek ne bježi u gore
Tko očekuje početak nek ne skreće
Tko osjeća san na vratima
nek ne zatekne pero za pojas
Tko sanja lice bez mrlje
nek ne gleda mrlju
Tko putuje mnogo
nek ne pere noge
Tko daruje mnoge
nek ne vodi zapisnik
Tko ljubi mnogo
nek ne prašta malo
Tko se boji
nek ne pjeva
Tko ne zna puta
nek ne odbacuje štapa
Tko silazi u zemlju
nek ne puni ruke
Tko se raduje uskrsnuću
neka traži sada lice
Tko se obnavlja jutrom
nek ne očijuka sa sumrakom
Tko se raduje
nek ne samuje
Tko dolazi u ime Gospodnje
nek ne zazire od zore
Tko je našao sliku
nek ne propusti priliku

ALI POVRATKA NEMA

Lijepo je počivati u barki
i pustiti timun tebi
Sanjam spokojnu luku
i volim što smo dugo na putu
Ne žurim na drugu obalu
i dozivam galebe da se srede
Posvuda sove razjaruju mudrost
i pisari zamataju u svitke slova
Sveci bi rado s oltara
i velikani rado postali mali
(ali povratka nema)
Izderali su tabane do vrha
i vrh im je postao tijesan
Ispregni jednog konja iz zaprega
a drugome odriješi igu
Spokojnik se snuždio na ležaju
a Bog znade njegova koljena
Saliven od sjete
i obliven znojem
Išao bih nekamo
a ne znam kuda
Kukam na brijegu
i obuvam sandale
Sanjam susrete
i oblačim bijele haljine
Ispuštam užeta iz ruku
i vesla podižem s pučine
Lijepo je biti nesam u lađi
i ljepše snivati na provi

I GOVORIM TI

Sjedim u sobi. Dvije latice podno vaze. Crvene. Zaboravio sam zatvarajući prozor pogledati zvijezde. Žao mi je. Sjedim. Jednako sam. Svaki dan. Prolaze zvijezde. Mjesec se krije. Sunce druge grije. U Kalinovcu sjede. Ili spe. Tko misli na mene?

Odnio sam san
u zaborav
Raspitao se za put
i osovio se na prstima
Skupio skutove nabrane
i zakoraknuo u prazno
Odvrnuo vijak
i umio obraze
Pustio kola i konjanika
i stresao prašinu s kose
Mjernicima oduzeo užeta
i lovcima naboje
Zatužio nad kupnjom kočije
i zastrepio nad nepovratnim putem
Darovao rubac suhim očima
i sandale stavio na kamene noge
Zalijao stećak u travi
i na ledenjaku užigao vatru
Pred neužganom zastao svijećom plačan
i gorućoj voštanici obrisao suzu
Dozivao vode kojih nema
i pribijao vjetar o stijenu
Listao besjede osušene kao trava
i okretao list za listom
Stajao pred spomenicima od soli
i zbunjivao prolaznike negovorom
Započeo šapat šutnje
i godinu negovora
Ispleo od slame slova
i zataknuo za uho zimzelen
Od djece posudio oči
i od stabala govor
Od zvijezda miris
i od vjetra dodir
Ostavio štap pred vratima
i torbu stavio na klin
Privezao vranca za jasle
i kola sklonio pod strehu
Stresao s dlana zlatni prah
i sa sandala prašinu
Ostavio kamenite dvore
i vratio se pletenu šatoru
Slušao vode ponornice

i vjetar nad glavom
Izvodio ovce na pašnjak
i slutio novo rođenje
Pribrao užeta šatora
i sanjao cvijet uz uzglavlje
Zelenu livadu u proljeće
i vjetar pod vlastitim krilima
Zavjetujem se šutnji
i počinjem počinak muka
Ispuštam ruke iz ruku
i slušam zov zore
Sklanjam se pred trkačima
i ne hvatam se u kolo
Spavam savjesno
i igram se svakodnevno
Oči otvaram danu
i dlane daru
Čuju se kočije u daljini
i topot konja nadomak
Moja su sedla spremna
i vode vrve ribama
Molitvenik u očevoj ruci
i krunica u majčinu zapešću
Ostajem dijete zavazda
i slutim slutnje
Odlažem pero na papir
i stavljam poklopac na crnilo
Goluba listonošu zovem u golubinjak
i pismima proglašujem post
Ozdravljam vlastite oči
i uhu govorim Otvori se
Sjedam uz vode tekućice
i ne slijedim ničiji put
Urezujem nokte u dlanove
i nogama nalažem mir
Pijem s izvora
i govorim Ti

I BUDI SA SNENIM OČIMA

Izvedi me iz zemlje surove
i iz roda neharna
Dovedi me u zemlju obećanu
i u rod čistih usana
Nisam pravedan pred tobom
i ne krijem korov srca
Posveti stazu povratnu
i poškropi putnika
Pridruži nam se na putu
i dođi u Emaus
Lomi s nama večernji kruh
i budi sa snenim očima

I JATA GALEBOVA

Mir nadire s mora
i vjetar ustaje sa pučine
Vidjeh galeba što sjeda na val
i goluba što se davi kriškom kruha
Vrapca vidjeh što leti iz jata s mrvom
i ne(od)važne golube na obali
Prolaznike što lome pticama kruh
i jata galebova što se ne okrznu krilima
Vidjeh Tebe nad njima i s njima
i bilo mi drago što sam čovjek
Vidjeh oči pitome i tople
i lice Tvoje u licu
Vidjeh Tebe vidjeh
i bilo mi drago što mi podari vid

NISAM

Nisam skinuo slak sa plota
niti donio šibu iz šume
Nisam ubrao proljetni jaglac uza stazu
niti stresao nabubren pupoljak s grane
Nisam zgazio tratinčicu niklu na travniku

niti prošao nehajno kraj procvale krošnje
Nisam spustio oči u zemlju
niti sakrio lice od očiju

DOK MJESEC TRAŽI MOJ PROZOR

Dok mjesec traži moj prozor
Dok pijetao gordo korača košenom livadom
Dok krošnje odlažu sjene na travu
Dok sunce štapom sunčanog sata pokazuje na devetku
Dok pastir u plavoj pregači goni goveda
Dok crni leptir amo-tamo traži cvijet
Dok snopovi žita zagrljeni stoje na strništu
Dok svježi zrak naježuje kožu
Dok se stari vrganj stišće uz natruli panj
Dok kosac umače brus u rog vode kao prorok palac u rog ulja
Dok Raspeti samuje drven od brijega do brijega
Dok slušam tupo zvonce o vratu goveda
Dok zalazim sa staze u stabla i trave
Dok povlačim zasun na mahovinom obraslim vratima pašnjaka
Dok se verem po goletima željan ruke
Dok udišem tamjan stabala
Dok se sunce izvlači iz gorskog granja
Dok vijori plamen svijeće u ruci
Dok se zvonjava vrhunaca slijeva u lijevkaste doline
Dok se na izlazu iz hrama obrazi razliju u osmijeh i poteku riječi
Dok jagodice prstiju dodiruju vodu u škropionici
Dok toranj vijuga u razini jezera
Dok vjeverica zastaje na deblu osluškujući odakle korak
Dok obazrivo prekoračujem vrijednu povorku mrava
Dok vrtim ubran cvijet između palca i kažiprsta
Dok čupam vlat trave i držim je vodoravno među usnama
Dok pipam koru hrasta i osjećam kožu
Dok rane grane vrve vjevericama
Dok vrganj glavom probija tlo i razmiče iglice crnogorice
Dok bijeli oblaci podno svijetlih vrhunaca kolo vode
Dok oblaci svijetlih rubova nalikuju otocima Jadrana na zemljovidu
Dok se gospoje uvelih obraza i pozlaćenih naočala gegaju stazom i prosiplju riječi kao djeca latice na tjelovskoj procesiji
Dok uza stazu teku drvene ograde obrasle suhom mahovinom

Dok radost brizne kroz obraz
Dok gorštak suče suhe brkove
Dok pčela njiše cvijet
Dok pčelar priča kako pčele sabiru šumski med od znoja omorika (omorike se znoje pred zoru)
Dok slušam kako krava slasno trga travu
Dok sunce iglama svojih zraka plete kroz lišće očice mreže na mojoj stazi
Dok ptica tepa sumraku
Dok penjačica plete Raspetomu krunu od lišća
Dok lišće srče sunce
Dok djetao uporno kuca na koru hrasta
Dok drhtaj topole i otkucaj tornja jedini mute mûk gora
Dok maglice kao more legnu u doline a vrhunci ko otoci šiknu u visine
Dok slušam tugaljivo mukanje krave za teletom
Dok kiša pere obzore kao domaćica prozore
Dok uhvatim kvaku na izrezbarenim vratima
kako mi nedostaješ

UZETI JEDAN OD STIHOVA KAO NASLOV

I dok sam se vraćao poslije objeda s Orijentala po via Sistina s profesorom Krajcarom držeći zadovoljno u ruci Žužekovu »Kormčuju knigu« što mi ju je poklonio prof. Rezač, i razgovarao o Kekićevoj dizertaciji (koju preporučih), dođe mi iznenada nešto sasvim drugo na um: sve je u dvjema riječima, u istini i u ljubavi: istinito govoriti, istinito biti, i stvarno voljeti. A plod toga je uistinu sloboda. Oslobađa istina ali i ljubav čini slobodnim. I nakon podnevnog dugog počinka dođe mi na um Pavlova riječ: »Istinovati u ljubavi«. Pa to je misao vodilja i molitva moje mlade mise. Na sličice mladomisničke utisnuh: »Molite za nas da provodimo istinu u ljubavi«. Kako sam dobro poželio sebi pred trideset ljeta! Bože moj, kako sam zaboravljiv. Ali tako to ide. Život je prisjećanje; umiranje i uskrsnuće spomena.

Znam ova spoznaja će zaći kao sunce
i izaći kao sunce
Magla će je pokoriti
i razvedrit će se nebo

I tmurno nebo je život
i zemlja ispucana je sveta
Gdje je korak ondje je i put
Dolazak zna za povratak
Svjetiljci reci neka ne trne
Odjeni se svjetlošću
Rubove optoči rosom
Kad sjevnu obzori
zapitaj majku za grob
Šum mnoštva odnosi spomene
i san krijepi umorne oči
Znaš da staza nije presjekla stazu
ni more se nije prelilo
Sunce nije zaboravilo put
i mjesec lutalica se vratio
Ne daj ruci štap
ni sandali prah
Izvedi iz stijene vrutak
i utakni pero za pojas
Zvijezdu danicu dozovi
i krijesnicu dočekaj dlanom
Rasporedi zapretane razgovore
i sjedni uz vatru neznanu
Dlanu daruj obraze
i očima svjetlost ne vječnu
Od koraka tkaj stazu
i osvajaj hodom Nedogled
Oko velo voli tvoju stopu
i sunčanom zrakom kao štapom
upisuje je u pijesak
Odnesi sanje iz jave
i svini se kao crv u prašini
Doći će on slavan
i podići iz gliba siromaha
Tko voli vazda je na valu
i ne zna za zalaze sunca
Zovi zoru stojeći na visini
i licem je neumivenim dočekaj
Žeravicom očisti usne moje
i vodom iz vrela operi oči moje
Ovij me slapom svjetlosti
i pohodi rukom bliskom
Bespućima me ne predaj

i zaplotnjacima ne izruči
Iščupaj korov iz moje zemlje
i nasadi ruže jerihonske u mojem vrtu
Mrazovi mržnje nek se otope
i led daljine nek nestane
Otari suzu s mog obraza
i obriši prašinu s moje noge
Izvedi me pod zvijezdu pravu
i ne liši me zavazda noći
Sunce stavi nad moje tjeme
i sjene podnevne pod moje noge
Stani uza me kad vjetar povija stablo
i kad zahuču vode ledene
Privini k sebi slugu svojega
i prijatelj budi trski na vjetru
Krila ne uskrati golubu
ni mir ne oduzmi maslini
Rodi me iz oluje
i posij me u latice
Ispusti mi ruku na ravnu
i dočekuj me na strmini
Pasi trave moje palicom
i debla osunčaj molitvom
Iznesi na stol zalogaj nebrojeni
i vino u vrču nenapuklu
Kosti suhe oživi
i smežuranu kožu ozdravi
Sjedi sa mnom uz vrelo
i ne reci riječ
Privedi lovor čelu klonulu
i pjesmu zahvalnu stavi u usta moja
Zapiši u knjigu ime
i u dlan ureži prijatelja
Spužvom me učini napojenom
i pisaljkom brzom
Izbij iz ruku osvetničkih dlijeto i klin
i ne daj klesaru upisivati mrak
Nek

(telefon zvoni, uporno, trčim, zovu me iz Genove Fájevi, pitaju prihvaćam li predavanje o Križaniću). Pripisujem, ali ne nastavljam:

Nek pišem kredom na ploču
i spužvom nek vazda brišem
A spužva se zove praštanje

Ivan Golub

FOLKLORNO DOGAĐANJE U GRADU DUBROVNIKU

Stereotipna predodžba o folkloru — o usmenome književnom stvaralaštvu, glazbi, plesu, običajima — povezuje se najčešće s pojmom starih seoskih tradicija; isključuju se suvremene pojave i isključuje se grad kao mjesto folklornog događanja. Svjedočanstva o folkloru proteklih stoljeća općenito su oskudna, no, ipak ih ima. A kada je riječ o starome hrvatskom i mediteranskom gradu Dubrovniku s obilno sačuvanim povijesnim dokumentima iz prošlosti i s viševjekovnom književnošću, pokazuje se da takva svjedočanstva baš i nisu oskudna i, ujedno, da je folklornog stvaranja u tom gradu bilo i trajalo je od davnine u autentičnim oblicima.

Stari dubrovački ljetopisi sadrže svetačke legende koje po postanku nisu usmene ili su to samo djelomice, ali uz svoje crkvene izvore i prijepise na latinskom i talijanskom jeziku, one su se prenosile i među pukom od usta do usta[1]. Takve su legende o zaštitniku grada sv. Vlahu, koji je sa svojom nebeskom vojskom god. 971. spasio Dubrovnik od Mlečana[2], o sv. Ilaru, koji je zakleo i spalio zmaja[3], o čudotvornoj Isusovoj pelenici[4], o tijelima triju svetih mučenika[5].

Ljetopisna priča o izgradnji tvrđave Lovrjenac 1018. u svega dva mjeseca, jer su Dubrovčani htjeli preduhitriti Mlečane u njihovoj namjeri da se utvrde na toj hridi, upućuje vidljivo i na folklorne crte. Kad je mletačka flota doplovila da izgradi tvrđavu i našla je već dovršenom, Mlečani odluče nadoknaditi svoj gubitak pa su galiotima odbili dvanaesti dio plaće. »Zato galijoti, kad prođu lađom blizu sv. Lovrjenca, bacaju kamenje u more i proklinju«, a mletački mor-

---

[1] Bošković-Stulli, 1978; str. 73—74.
[2] Razzi, 1903; str. 36—37. Medini. 1935; str. 255—256. Vučetić, 1924; str. 4. Novak, 1987; str. 57.
[3] Razzi, str. 24—26. Appendini, I, str. 67—68. Medini, 1935, str. 19. Bošković-Stulli, 1978, str. 82.
[4] Medini, 1935; str. 11.
[5] Razzi, 1903; str. 57—59.

nari zovu tvrđavu »il castello di mala paga«[6]. Spominjemo i ljetopisnu priču o paladinu Orlandu i saracenskom gusaru Spuzentenu (Smrdodahu), za koju se, po priči, vezuje podrijetlo Orlandova stupa[7].

U doba procvata dubrovačke književnosti ugrađuju se u nju i motivi iz usmena pričanja. Tako Mauro Orbini u *Kraljevstvu Slavena*, a za njim neki nabožni pisci, te Palmotić u *Pavlimiru* donose mljetsku mjesnu predaju o opakome nezahvalnom sinu, kome su i zemlja i more izvrgli mrtvo tijelo: kosti su se zabile u stijenu i ondje se mogu vidjeti kako stoje kao usađene[8].

U Držićevim komedijama mnogoliki su dodiri s usmenim stvaralaštvom, uz ostalo i s pričama. U komediji *Mande* »meštar od skule« ugovori s Mandom ljubavni sastanak, ali mu mjesto Mande podmetnu njegovu vlastitu neprepoznatu ženu. Srodne vesele, lascivne situacije nalazimo i u Boccaccia i u više književnih djela, a i u dubrovačkim usmenim pričama, o čemu će još biti riječi. Držićev *Arkulin* sadrži poznatu pričicu — rugalicu o pomokrenim kruškama[9].

Novela o nesretnim ljubavnicima sa sadržajem kao u antičkoj priči o Heroji i Leandru u Straparolinoj znamenitoj zbirci *Le piacevoli notti* (XVI. st.) lokalizirana je na Lopudu i otočiću Sveti Andrija. Usmena predaja posve slična sadržaja i s podjednakom lokalizacijom iz jednoga putopisa s kraja XV. st. (objavljenog tek 1834) upućuje na postojanje takve usmene priče u dubrovačkom kraju, za koju je nekako saznao očito i Straparola[10].

Dva dubrovačka velikana znanosti, Marin Getaldić i Ruđer Bošković, pobuđivali su pučku maštu tajanstvom svojih eksperimenata s nepoznatim čudnim napravama; njihovi su pokusi postali predmetom priča o čarobnim moćima. Na Pločama nasuprot Lokrumu nalazi se i danas Betina špilja. Pričalo se da je u njoj boravio »čarobnjak Bete«, tj. Getaldić, odgonetavajući u zvijezdama tajne budućnosti, zapovijedajući prirodnim elementima, sposoban da čarobnim aparatima iz daljine spali u pepeo barku koja mu smeta — a on je zaista eksperimentirao s paraboličnim zrcalima[11].

O Ruđeru Boškoviću kazivalo se više priča u široj dubrovačkoj okolici i u Popovu Polju, odakle mu je potjecala očeva obitelj. Prema priči u zapisu Vuletića-Vukasovića, Ruđer se u Italiji susreo s mornarom iz Slanoga pokraj Dubrovnika. Doveo je mornara na večeru među mudru gospodu i rekavši mu da desnom nogom stane na njegovu desnu nogu, otvorio je »starostavnu knjigu« — i mornar ugleda kako su se rastvorila nebesa[12]. Tako je priča iskazala svoju pučku metaforu za Boškovićeva astronomska istraživanja, atlase i teleskope.

---

[6] Medini, 1935; str. 262—263.
[7] Razzi, 1903; str. 22—24. Medini, 1935; str. 257—259. Novak, 1937; str. 54—56.
[8] Bošković-Stulli, 1978; str. 120—121.
[9] Isto; str. 201.
[10] Isto; 196—198.
[11] Kaznačić, 1881; str. 19, Novak, 1937; str. 116.
[12] Bošković-Stulli, 1963; br. 163.

Vid Vuletić-Vukasović (1853—1933) objavio je i sačuvao u rukopisnoj ostavštini podosta kraćih priča što ih je zapisao u Dubrovniku: anegdote o dubrovačkim oriđinalima i popularnim suvremenicima, priče s međunarodnim poznatim sižeima, pornografske pričice te legende i mitske predaje lokalizirane u gradu Dubrovniku. Jedna takva pričica, koju je kazivao postolar Antun Česko, vraća nas već spomenutome motivu iz Držićeve *Mande;* uklopljena je u realni i prilično drastičan dubrovački životni okvir. »Što bi dobio Pirona, to bi potrošio po pivnicama i hodio bi da pleše u sali (dvornici) Bačić. Sve bi potrošio, a ne bi ženi dao ni fendika. O pokladama se žena maškarala, pa će u salu Bačić. Pironi se učinila lijepa maškara, pa će oko nje mile lale. Platio joj večeru i teferičio, pa će da mu se pusti. Ona se s početka nećkala, pa pristala da pođu u magazin iza staroga tribunala.« Za ljubavnu uslugu platio joj je dva fjorina. Sutradan žena pripremi bogat objed, a na pitanje odakle joj novac, kaže da je dobila »sinoć na ošćelama (strugotinama) dva fjorina, gdje si me ti površio«[13].

Uz podudarnost sa starim poznatim motivom i događanje u realnome nelijepom ambijentu (sala Bačić, magazin iza tribunala), osebujno je da se priča zbiva o pokladama, razdoblju maškaranja i spolnih sloboda.

Dubrovačka gradska scenerija utisnuta je u vjerovanja, predaje, legende. Na Gornjem konalu priviđala se žena bez nogu, a na Pločama se prolaznicima obraćala vještica. Jedna palača u Gružu zove se Lorko jer u njoj uvijek straši. »Tu se Lorko stvara u čempres, te se ljulja kao da ga vjetar culja, ukaže se kao mazga, vo, mačka... « Dubrovkinju gospođu Maru Filenhaus-Kaštropil mučila je mòra više puta, viđala je moru u obliku »mačetine«, »glave od praca«, konjske dlake. U Dubrovniku je neka dumna spavala s mačkom (tj. hudobom) te ju je mačka udavila. Sakristijan Ivo Kurđelica išao je noću s popom da ukopaju dijete umrlo od boginja; pratila ih je crna mačka, a kad ju je Kurđelica udario križem, »osmrđela je put paklom da nijesi mogao od smrada«. Na Lokrumu su se kod samostana prikazivali ljudi bez glave, a u crkvici se priviđala noćna misa, na *forteci* se čulo ječanje i plač; »tu su prije pod Republikom mučili čeljad«. U vrh Konala u Dubrovniku stara Kukuljičinka uranila je o ponoći »da uhiti vode iz pucala«; tu joj se prikazao »gospar u crnu«, bio je to sudac, kažnjen jer je za života nepravedno sudio. Vojnik, koji je umro kad su Francuzi zauzeli Dubrovnik i bio ukopan u Gospinu polju kod Gospe od milosrđa, prikazivao se na mjesečini na bijelu konju, osobito »na putu oko Lunarda«. Sveti Prce skitao se noću po Konalu, putem od Srđa te Kamenarskom ulicom i naišao na tri sablasne žene[14].

---

[13] Vuletić-Vukasović, Rukopisna ostavština, koverta 7, str. 153. (Prezime što ga Vuletić-Vukasović piše Česko, poznato je danas u Dubrovniku kao Česko.)

[14] Vuletić-Vukasović, 1934; br. 21, 55, 71, 73, 79, 85 i 98—100. O ljetnikovcu zvanom Lorko vidi i Novak, 1975; str. 93—94.

Mnogo ima dubrovačkih priča o zakopanom blagu. Vlastelin je na Lapadu zakopao blago uz pomoć svoga djetića. Prije zakapanja reče mu: »Da bi se ovo blago, Nikola, iskopalo, valja da muško i žensko naokolo golo igra (tanca) i da se prije zakolje dvanaestero djece, te da se onom krvi poštraplje ova ploča«. Zakolje djetića i ukopa ga zajedno s blagom kao čuvara. No, sve je čuo skriveni kmet i postupio dosjetljivo prema vlastelinovim riječima: plesao je sa svojom ženom, a zaklao je dvanaest pilića. Obogatio se blagom i kupio više kuća u Širokoj ulici u Dubrovniku. Vjeruje se da je na Drugom konalu u Crkvici svetoga Ivana ispod škropionice skrivao blago; dolazili su Grci da ga traže, ali bez uspjeha. Majka pripovjedačice kopala je na Drugom konalu »kod gustijerne« i ukazalo joj se zlato, ali se zatim pretvorilo u ugljen. »U Gružu su kod Svetoga Nikole iskopali i odnijeli blago, i tu se vidi izdubina u *miru* (zidu).« Noću svetoga Ivana, kad se prema starom običaju preskače preko ognja, gorio je oganj na Srđu, to je bilo blago[15].

Dva impresivna kazivanja opisuju procesije i mise mrtvih u Dubrovniku. Prema prvoj priči, laik je u Crkvi male braće uranio da zvoni Avemariju; nađe crkvu rasvijetljenu, a nepoznati fratri, blijedi, s upaljenim svijećama idu u procesiji preko crkve. Dadoše mu svijeću — poslije je mjesto svijeće ugledao u ruci mrtvački gnjat. Druga je priča slična: neka gospođa s Prijekoga uranila je prije svanuća na misu u Rozariju (u fratra dominikanaca). Ugleda fratre gdje govore misu, sa svijećama na oltarima. Dobila je ugarak svijeće, a ujutro je mjesto svijeće zatekla gnjat pokojnika[16].

Prema jednoj vjerskoj legendi gospođa je u Velikoj Gospi ukrala i prodala *kadin* (umivaonik), pa je poslije vratila veći, ali joj se kadin stalno vraćao, sve dok nije donijela sličan[17]. Srodna je legenda o Crkvi svetoga Andrije na Pilama: siromah je ukrao zlatni *kolarin* sa slike Blažene Gospe. Obogatio se u Americi i donio Gospi lijep i velik kolarin, »a ona ga ne htjede primiti, nego onaki što ga je bio skinuo«[18].

Motivi svih ovih tradicijskih predaja poznati su i drugdje: nije zanimljiva njihova motivska novost, nego ukorijenjenost u dubrovački gradski prostor, u njegove građevine i lokalitete, u život dubrovačkoga puka. Poznate su i veće pripovijetke s međunarodnim sižeima, ugrađene u dubrovačku sredinu i povijest: kako se slavni dubrovački pomorac Miho Pracat obogatio prodajom mačaka u Africi; kako je nastala Crkva male braće u Dubrovniku; kako su dubrovačka vlastela morala odgovoriti na tri teška pitanja mletačkome duždu, ili u drugim

[15] Isto, br. 103; 109—111 i 113.
[16] Isto, br. 115 i 118.
[17] Isto, br. 112.
[18] Vuletić-Vukasović, Rukopisna ostavština, koverta 65, svežanj B, br. 47.

dvjema verzijama turskom caru i Napoleonu, svaki put moćnicima koji su ugrožavali Republiku[19].

U dubrovačkoj renesansnoj književnosti istaknuto je prisutna inspiracija usmenim pjesništvom, počevši s pjesmama spjevanim »na narodnu« u *Ranjininu kanconijeru* iz 1507, preko anonimnih zbornika do lirskih pjesnika uključenih u djela dubrovačkih književnika[20]. Podjednako se iz književnih djela, osobito Držićevih, ali i drugih, mogu danas iščitati odjeci pjesmica dubrovačkoga puka, njegovih doskočica, nadmudrivanja, zagonetki, poslovica[21].

Motivi iz epskih pjesama i imena njihovih junaka inspirirali su Gundulića i Palmotića[22]. Poslije su usmene pjesme zapisivali i objavljivali Ferić, Bruerević, Appendini[23]. No, najznačajniji su zapisi znamenitih pjesama dugoga stiha zvanih bugaršćice odnosno bugarštice; objavio ih je Valtazar (Baldo) Bogišić u zbirci koja, uz ostale pjesme, obuhvaća 36 bugarštica što su ih zapisali Dubrovčani Đuro Matijašević (umro 1728) i Josip Betondić (umro 1764)[24]. Veći dio tih pjesama zapisan je najvjerojatnije u samom gradu Dubrovniku. Među njima su za Dubrovnik posebno karakteristične dvije pjesme (br. 79 i 80), koje autentičnim bugarštičkim tradicijskim stilom kazuju o turskom ugrožavanju Republike, o plaćanju harača Turcima, o opasnosti kojoj su se izlagali poklisari i o diplomatskoj vještini kojom se pred Turcima umanjivala predodžba o bogatstvu Dubrovnika. To je sve u skladu s činjenicom da je Republika »redovito plaćala tribut, kao cijenu mira na granici, slobodnog trgovanja po Turskoj Carevini i zaštite svojih trgovaca«[25], ali je preneseno na vrlo stiliziranu razinu narodne pjesme. Postoji i deseteračka pjesma što ju je u XIX. stoljeću zapisao Baldo Glavić s u osnovi sličnim sadržajem, samo što je u njoj riječ o dubrovačkom izdajici »Vid-Dživanu sinu Bričilovu«, koji na dvoru u Carigradu uveličava dubrovačko bogatstvo. Dubrovčani ga dopreme kući i tada su »na Dančama spravili vješala i tu su ga jadna objesili«[26]. Na Dančama, točnije na krajnjem dijelu čistine kod parka Gradac, nasuprot Lovrjencu, lokalitet se i danas zove Vješala (pokraj njega se izvodila Držićeva *Hekuba).* Prema sličnosti imena nesretnoga junaka ove pjesme moglo bi se zaključiti da je u nju ugrađeno i sjećanje na urotu pučanina Dživana Pribčinovića godine 1489.[27]

---

[19] Bošković-Stulli, 1963; br. 162, 161 i 64. Banović, 1924; str. 190—191. Bošković-Stulli, 1983; br. 46.
[20] Boškoviš-Stulli, 1978; str. 157—167. i 170—171.
[21] Slamnig, 1965; str. 141—148. Bošković-Stulli, 1978; str. 183—184. i 186—189. Čale, 1980.
[22] Bošković-Stulli, 1978; str. 207—208.
[23] Isto; str. 245. i 269—274.
[24] V. Bogišić, 1878.
[25] Stulli, 1984; str. 618.
[26] Glavić, prijepis rukopisa u Zavodu za istraživanje folklora, sv. VIII, br. 267. Vidi i pjesmu: sv. IV, br. 127.
[27] Kolendić, 1906; str. 5.

Glavićeva golema rukopisna zbirka, s pjesmama prikupljenim najvećim dijelom na Šipanu, bilježi u svome popisu kazivačica i kazivača i nekolicinu njih iz Dubrovnika. Njihovi se dubrovački tekstovi ne odvajaju od ostalih epskih i lirskih usmenih pjesama. Pjesma o djevojačkoj »kletvi« dragoga završava ovako:

Crn mu obraz kako gruda snijega,
studeno mu srce kako sunce,
tamnica mu moja njedra bila,
njemu sindžir moje ruke bile,
za dvorom mu rodila šenica,
a u polju lijepa malvasija,
svaka loza i vjedrica vina,
a ja, majko, do godišta sina[28].

Ovu lijepu varijantu poznate lirske pjesme kazivala je u Dubrovniku na Konalu švelja Kate Franičević, a čula ju je »od drugarica Konalica«.

Ima, naravno, i lokalno obojenih pjesama, kao ova mala rugalica:

Kapetan Pasko gradi brod,
na krmi mu stoji rog,
a po srijedi katanac,
kapetan Pasko magarac![29]

Kazivač je tu pjesmicu čuo od djece u Dubrovniku. Zvao se Vlaho Obuljen i bio je slijepac — on je životni prototip Vlaha Slijepoga iz Vojnovićeva *Ekvinocija*. Vlaho Obuljen (1837—1907) i njegov drug Gusto Agačić (Agazzi), također slijepi pjevač i lijeričar, čije pjesme sadrži Glavićeva zbirka — bili su popularni pjevači na dubrovačkim ulicama i čestitari — kolendari pred dubrovačkim domovima, gdje su pjesmom zarađivali za život[30].

Agačićeve pjesme u Glavićevoj zbirci dijelom su epske. No, i u našem su se stoljeću u Dubrovniku još bilježile odulje deseteračke pjesme, većinom s baladičnim obiteljskim sadržajem, kakve se inače susreću u poznatim zbirkama usmene poezije; iznenađuju podaci o njihovim kazivačicama urbane dubrovačke provenijencije (»Čula od Ane Gjivanović, a ova od Jakšić Mare rođ. Kuničić iz Dubrovnika« i sl.)[31].

Spomenuli smo dvojicu slavnih dubrovačkih kolendara s kraja XIX. stoljeća. Kolede se pjevaju u obilasku od kuće do kuće, čestitajući Božić, Novu godinu ili druge blagdane i moleći dar. Taj stari običaj poprimio je u Dubrovniku osebujne crte, i svojom izvedbom i tekstovi-

[28] Glavić, prijepis rukopisa u Zavodu za istraživanje folklora, sv. XII, br. 542.
[29] Isto, sv. IX, br. 330.
[30] Zaninović, 1933; str. 191—192. — Autor upućuje i na brošuru Galerija dubrovačkih oriđinala, sv. 6, Dubrovnik 1925, te na autobiografiju Vlaha Obuljena (Dubrovnik 1904).
[31] Gjivanović, Rukopisna ostavština, sv. CCVIII/8.

ma; u određene dane u predvečerja blagdana on je obilježavao sliku grada.

Već dubrovački Statut iz 1272. izvješćuje o badnjaku što su ga pomorci »s veseljem« unosili u knežev dvor, pristavljali ga na vatru i bili za to nagrađeni; zatim o novogodišnjim čestitarima knezu: mesarima, mlinarima i ribarima, te o kapetanima i mornarima koji su čestitali nadbiskupu i dobivali nagradu »pro kallendis«[32]. Ne zna se jesu li i što su čestitari pritom pjevali, ali ova novogodišnja čestitanja uz nagradu sadrže već važne elemente kasnijih kolenda.

Sljedeća vijest o kolendama jest — njihova zabrana. Dubrovački nadbiskup zabranio je 1706. crkvenim osobama da se noću skitaju po gradskim trgovima i ulicama i izvode »popijevke, pučki zvane kolende te druge pjesme i svirku«[33]. Različita je slika o kolendama u istome stoljeću iz pera dominikanca Serafina Crijevića (1744): »Običaj je da uoči nekojih glavnih svetkovina idu uvečer mladići iz puka pred kuće plemića i građana pjevati razne popijevke, za koje ih nagrađuju kakvim darom«[34]. Dok se u prvom primjeru klerici pridružuju obijesnim dubrovačkim mladićima i pjevaju po gradskim ulicama za svoju razonodu, drugi govori o siromašnim mladim pučanima što obilaze bogate kuće i čestitaju pjesmom božićne i bliske blagdane ili imendane, očekujući dar.

Oba su ova načina kolendanja trajala u Dubrovniku usporedno. Na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće, prema Appendinievu opisu, družine kolendara uoči dana pojedinih svetaca te Božića, Nove godine ili Triju kraljeva pjevale su kolende po ulicama i pred vratima rođaka i prijatelja. Oni tako kruže i pjevaju gotovo cijelu noć i gdje pjevaju, tamo ih časte obilnom zakuskom. No i siromasi se, prema istome opisu, udružuju u sumrak »da bi dobili milostinju« i pjevaju pred vratima imućnih[35].

O kolendanju u XIX. st. pod prozorima prijatelja ili gradskih uglednika radi zabave i vesela čašćenja svjedoče Pucić, Bogišić, Kaznačić i drugi[36]. Te su kolende sastavljali poznati, a i neki već zaboravljeni pjesnici, počevši od renesansnoga pjesnika Nikole Nalješkovića sve do duboko u XIX. stoljeće, poimence Andrija Paoli, Maro Zlatarić, Marko Bruerević, Pero Mattei, Miho Sorgo, Pijerko Bona, Niko Arbanas te Antun Kaznačić[37].

No, u istim se tim opisima kolendanja spominje i njihov paralelni tijek, viđen katkada kao degeneracija i odumiranje. Pucić opisuje djecu što »idu od vrata do vrata kolendati gospodu i počimlju osobitiem

[32] Zaninović, 1933; str. 187.
[33] Deanović, 1932; str. 158.
[34] Zaninović, 1933; str. 188.
[35] Appendini, 1802; str. 196—197.
[36] Milčetić, 1917; str. 50 (citat iz članka Meda Pucića u godišnjaku *Dubrovnik* za 1851). V. Bogišić, 1878; str. 104—106. Kaznačić, 1881; str. 39—40.
[37] Zaninović, 1933; str. 188—190. Bersa, 1941; str. 111.

glasom sveđ ovako: *došli smo van kolendati, vašem dvoru hvale dati,* dok im ne bace s prozora novac, zamotan u zapaljenoj knjizi«[38]. Ivan August Kaznačić žali se na iščezavanje dubrovačkih kolenda, misleći na one »gosparske« tako da su se sačuvale samo kao »zabava derana koji se nadaju da će dobiti bijednu napojnicu«[39]. No, upravo te pučke kolende s prošnjom darova autentičane su i vrlo stare, a i danas još dubrovačka djeca kolendaju podjednako. Ujedno se pojavio i moderni oblik kolendanja: ujutro na Staru godinu (1988) članovi pjevačkog društva *Libertas* pjevali su kolende hodajući po Stradunu i okolnim ulicama — na veliko zadovoljstvo građana.

Način pjevanja kolende opisali su Appendini i Bogišić[40]. Opisan je i način kako su kolende izvodili Vlaho Slijepi i Gusto Agazzi sa sinom; priložena je i njihova fotografija, tekst kolende i glazbeni zapis: početna su dva stiha posve slična starijem Pucićevu citatu[41].

Iz tekstova, a djelomice i notnih zapisa od XIX. stoljeća do danas vidi se kako su kolende u osnovi podjednake, a ipak stalno variraju. Svjedoče o tomu četiri stiha što ih je zapisao fra Sabo Franković oko 1830.[42], te kolenda iz ostavštine Mata Vodopića, a i tekst i notni zapis dječačkoga pjevanja u našem stoljeću[43].

Napokon, od mnogih zapisanih kolenda priopćit ću tekst koji mi je kazivala sestra moga pokojnog supruga, Rina Mašera rođ. Stulli:

Dobar večer, ko j u kući,
pomogo vas svemogući.
Oće, oće, na zdravlje van } Ponavlja se nakon
Badnja večer dođe. } svaka dva stiha.
Došli smo van kolendati,
Badnju večer čestitati.
Mi smo došli s vrh Konala
u karoci od gospara.
Otvarajte škafetine,
dajte nama beškotine.
Dajte nama bar rogača,
da nam grla budu jača.
Ne bojte se da smo pjani,
jer je Vlaho Slijepi s nami.
Neće gospođa neharna biti,
kolendarima ne udijeliti.
Oj, djevojko s vrh fumara,

[38] Milčetić, 1917; str. 50 (Pucićev citat).
[39] Kaznačić, 1881; str. 50. Vidi i Bersa, 1941; str. 112.
[40] Appendini, 1802; str. 196—197. V. Bogišić, 1878; str. 105.
[41] Zaninović, 1933; str. 191—192.
[42] Vidaković, 1962; str. 480 (v. i str. 484).
[43] Zaninović, 1933; str. 192—193.

nemoj rije(t) da nije gospara.
Ispred kuće bor zeleni,
a u kući gospar sjedi.
Ispred kuće drvo loza,
u kući gospođa koza. } (Ako ne dobiju dar)
A sad mi vas Bog veselio,
čestito vam Badnje veče,
da se veselite.
Zdravlje i veselje i duhovno spasenje. Amen.

Sada se, po Rininim riječima, pjeva ovako:

Dobar večer, mi kucamo,
Badnju večer čestitamo.

Između dva rata Rina je s pjevačkim zborom *Dubrava* kolendala u kući »bogatuna« Kika Marinovića, a početak je kolende glasio:

Gospara našega u dvore,
pjevajmo, braćo, do zore.

Tako se, eto, tekst mijenja već u sjećanju pripadnika jedne generacije. Koliko su kolende bile u prošlosti prisutne u životu dubrovačkih ulica i davale im ton, posvjedočuje zabrana njihova izvođenja, koju je mnogo nakon one nadbiskupske s početka XVIII. stoljeća proglasila žandarmerija 1850, jer se »time narušavala noćna tišina mirnih građana«[44].

Monumentalno, svečano, impresivno zbivanje na dubrovačkim ulicama u dalekim danima Republike, a skromnije i do danas, pripada proslavi dubrovačkoga patrona sv. Vlaha (3. veljače), sa spektakularnom povorkom, misom, vjerskom procesijom punom mistike te popodnevnim priredbama i veseljem. Ova raskošna svečanost, kojom se podjednako iskazivala moć Republike i Crkve, samo se djelomice uklapa u područje folklornog događanja. Nećemo je pobliže opisivati već i zato što postoje iscrpni prikazi, koji slikovito predočuju njezino odvijanje u prošlim, a i novijim razdobljima: De Diversisov opis iz 1440, Razziev objavljen 1595, Appendiniev iz 1802. te Kaznačićev (prema rukopisu Mata Ksavera Zamanje) i drugi[45].

Osvrćemo se samo na neke izrazitije folklorno obilježene vidove. Nakon objeda, prema De Diversisu, »knez poziva mladu vlastelu oba spola, naređuje da se igraju kola i troskoci, i da se drže vesele zabave uz svirku truba i svirala [...] Ponekad ta muška mladež postavi srebrnu alku od četiri unče pa na konjima trči s kopljima i tko triput u trku zahvati kopljem prsten dobija ga«. (Slijedi opis igre[46].) Igranje al-

[44] V. Bogišić, 1878; str. 105.
[45] De Diversis, 1973; str. 49—51. Razzi, 1903; str. 196—200. Appendini, 1802; str. 177—181. Kaznačić, 1881; str. 89—96. Vučetić, 1924; Bersa 1941; str. 114—120. Kazivanje moje »kunjade« Rine Mašera rod. Stulli, prema sjećanju iz mladosti, koje čuvam u rukopisu.
[46] De Diversis, 1973; str. 50.

ke na dan svetoga Vlaha (rjeđe i u drugim zgodama) spominje se u dubrovačkim zapisnicima Maloga vijeća i još nekim arhivskim spisima počevši već od 1383, te višeput tijekom XV. i XVI. stoljeća[47]. No, ta je igra alke bila katkada vrlo osebujna: u zapisniku iz 1535. čitamo da mladež može trčati za prsten *(ad annellum)*, ali ne »ukrabuljena ni pod obrazinom«, niti smije pripaljivati papirnate zamotke s barutom i praskavice[48]. Igre su se te godine, naime, održavale 4. veljače, dan nakon sv. Vlaha i ujedno pretposljednjega dana poklada!

Svečanost sv. Vlaha, pa tako i igra alke na taj dan, bila je i inače dobrano kontaminirana vremenskom podudarnošću s pokladama. Putopisac Quiclet vidio je i opisao svečanost sv. Vlaha 1658: spominje plesove seljaka oko podneva na trgu stražarnice te poslijepodnevne vježbe građana i gradskih vojnika što su se svrstali kod vrata od Pila izvan grada te izveli »vježbe nalik bitci jedni protiv drugih u nazočnosti rektora pred palačom. Vas se taj dan sprovađao u veselju kao i ostali dio mesopusta te se [...] sastaju plemići i građani na lijepim turskim konjima na trku za prsten [...] Svatko je tamo dobro došao i ukusno odjeven u krabuljno odijelo«[49]. Tako su, eto, sv. Vlaho i igra alke srasli s maskiranjem i pokladama. Razzi u prikazu svečanosti sv. Vlaha također zapaža kako su u grad dolazili ljudi iz okolnih sela, neki pod maskama, pjevajući svoje slavenske pjesmice prelijepe arije[50].

Poimence se zna za »tri čudne maske« što se pojavljivahu na dan sv. Vlaha »tri sata prije noći« na trgu pred kneževom palačom; zvale su se Čoroje, Vila i Turica; splele bi se »u divljem plesu, nakon kojega je počinjala velika smotra«[51]. Već je 1412. Malo vijeće na sjednici 6. veljače raspravljalo »da se dadu četiri perpere igračima Turice«; bila je to, dakle, organizirana izvedba na dan sv. Vlaha[52]. No, pristaju li tri čudne i divlje maske baš proslavi crkvenoga sveca zaštitnika? Ili su posuđene iz karnevalskih raspojasanih veselja? U Appendinievo doba, potkraj XVIII. stoljeća, još su se u Dubrovniku »u doba poklada i u nekim drugim danima narodnih svečanosti« viđala tri pučka lika koji su, prema javnoj naredbi, išli kroz cijeli grad i uz zvuke grube svirale i bubnja plesali neki seljački ples, na veliki smijeh gledalaca, a zvali su se, kao i navedenom opisu, *Turo*, *Turica* ili *Turisa* te *Coroje*, ili *Čoroje i Vila*[53]. Turica je opisana kao gorostas, Čoroje ima štap ovijen lozom i bršljanom i vijenac od lozova lišća, a Vila je oružana lûkom. Opisi su očito inspirirani crtežima iz albuma dubrovačkoga tiskara Frana Martechinia, što ih je Appendini unio u svoju knjigu[54].

---

[47] Vučetić, 1924; str. 53—56.
[48] Isto; str. 56.
[49] Demović, 1981; str. 15.
[50] Razzi, 1903; str. 200.
[51] Kaznačić, 1881; str. 95.
[52] Rešetar, 1934; str. 79.
[53] Appendini, 1802; str. 56—57.
[54] O Martechiniu vidi: Demović, 1981; str. 17.

Plesovi *Turice* i »šavaca« (krojača) o pokladama na dan »pretilog četvrtka« izvodili su se pred Kneževim dvorom uz prisutnost kneza, nadbiskupa i drugih uglednika, prema navodu iz Obrednika Kneževa dvora i arhivskom spomenu god. 1742.[55]

Sv. Vlaho i poklade prepleću se, eto, ne samo kalendarski nego i svojim zbivanjima, a u igri *Turice* sastaju se organizirane i stare tradicijske pokladne izvedbe. O arhaici likova svjedoče njihova imena: ime *Turica* dolazi od izumrle vrste bivola *tur*, slične maske i nazivi poznati su u Slovaka, Poljaka i Rumunja. Ime *Čoroje* balkanskog je podrijetla i upućuje na rumunjske izvore *cioroe, cioroica* te na naše dinarske običaje maskiranih ophoda zvanih *čarojice*[56].

Osim igre *Turice* bilo je o svečanosti sv. Vlaha i drugih predstavljačkih priredbi, primjerice ples *Tržnice* ili *Pećarice*, profinjena koreografija što se izvodila pred Dvorom u prisutnosti kneza[57].

No, za svetoga Vlaha, i u prošlosti i u novo dobra, ples i pjesma podjednako su značajni i kao slobodno pučko veselje. Na početku našega stoljeća siromašni se svijet na kraju svečanosti uvečer zabavljao i plesao u sali Bačić, onoj istoj u kojoj se događala lascivna karnevalska pričica spomenuta na početku našeg članka, dok se u Bondinom teatru održavao »maškarani veljun za gospare i elitu«[58]. U kazalištu je, pretvorenom za tu zgodu u plesnu dvoranu, bilo i priredbi s dvojnim zbivanjem: radnici, sluškinje, obični pučani plesali su radi vlastitoga zadovoljstva tadašnje uobičajene salonske plesove, a prije njih Župljanin Linđo, sjedeći na rubu pozornice, udarao je u lijericu uz koju su Župljani i Župke u narodnim nošnjama plesali poskočicu — a stranci i gospoda došli su u kazalište da ih vide[59]. Folklorni je ples, eto, počeo poprimati formu spektakla za publiku, dok su salonski plesovi bili prava pučka zabava. Narodna se kola o sv. Vlahu plešu i pred svečevom crkvom (konavosko kolo, poskočica ili linđo); po kazivanju moje *kunjade* Rine Mašera »oni bi to spontano izvodili, bez organiziranog programa, ali to bi se znalo kad će oni balat, pa bi se čeljad već unaprijed skupljala ispred crkve da to vidi. Svi su voljeli te bale. Tako sada gledaju u gradu folklorni ansambl 'Linđo'«.

Spomeni maskiranja u davnim opisima dana sv. Vlaha, kao i novijī maskirani ples veljun probili su se zbog vremenske bliskosti u svečevu proslavu, ali pripadaju drugoj vrsti slavlja, karnevalskom veselju, i nipošto nisu po svojoj prirodi vezani posebno na sv. Vlaha.

Pokladna veselja, maškare, njihove šale, zabadanja, raspojasane pjesmice i male dijaloške scene činili su pozadinu dubrovačkoga rene-

[55] Adamović, 1916; str. 42. Demović, 1981; str. 156.
[56] Gavazzi, 1988; str. 14—15. i 220.
[57] Appendini, 1802; str. 178. Vučetić, 1924; str. 39—40. Bersa, 1941; str. 114. Novak, 1987; str. 47.
[58] A. K., 1941; str. 6.
[59] Bersa, 1941; str. 119—120. O lijeričaru Linđu vidi: Kuba, 1899; str. 163. (Oblik nadimka naveden je kao »Linžo«.)

sansnog kazališta i događali se oboje u isto godišnje doba; no, tekstovi cingareski i maskerata vezani su s evropskim, osobito talijanskim književnim tijekovima i nisu izvirali iz pučkih pokladnih scena. Tekstove dubrovačkih maskerata, često vrlo opscene, pisali su Vetranović, Nalješković, Sasin i drugi književnici, a i anonimni autori[60]; oni su te literarne maskerate sastavljali prigodno radi izvedbe u bujnome karnevalskom uličnom veselju. Izvedbe su se miješale s pojavom maškara, koje su mogle izgledati, primjerice, ovako: »U maskaradi kožuhara, praćena bubnjem i tuljenjem čobanskog roga, išla je ogromna ptica s konjskom glavom i zastrašivala svetinu rastvarajući čeljusti«[61]. Obrtnici su održavali godišnje svečanosti svojih bratovština i izvan pokladnih dana s plesovima i maskama bliskim pokladnom stilu. Bratovština krojača, koja je slavila svoj dan potkraj poklada, prikazala je tom zgodom graciozan ples izvođača prerušenih u pastire, predvođenih dječakom maskiranim kao Kupido[62].

O karnevalskom je zbivanju rečeno da je »protkano predstavljanjem, igrom, zabavom, plesom, pićem i jelom, društvenom kritikom, seksualnom pobunom«[63]. Takvo pokladno vrijeme opuštenosti i sloboda, uz izražene predstavljačke momente u odvijanju običaja, stvoreno je da bude pozadina i vremenski okvir teatarskim priredbama, ne samo maskeratama nego i dramskim predstavama. U Držićevim se djelima govori o pokladama kao prirodnom vremenu izvođenja predstava ili kao sadržajnom elementu radnje u *Tireni, Dundu Maroju, Mandi, Skupu,* dok se o *Hekubi* poimence zna da je bila izvedena o pokladama[64]. Dubrovačko pokladno događanje čini tematsku potku i Vojnovićevoj *Maškarati ispod kuplja* u našem stoljeću.

Poklade kao razdoblje rezervirano za kazališnu djelatnost održale su se u Dubrovniku sve do potkraj XVIII. stoljeća. U tom je stoljeću o pokladama bilo u gradu izvedbi domaćih amaterskih družina, gostovanja talijanskih kazališnih trupa, marionetskih predstava, pelivanskih bravura, nastupa korčulanskih diletantskih družina s izvedbom *moreške*[65]. Appendini pripovijeda nerazgraničeno o pokladnim maškarama što izlaze uvečer i kruže po kućama, te o operama, komedijama glazbenim priredbama i plesovima kod rođaka i prijatelja u te dane[66].

---

[60] O maskeratama vidi: Petković, 1950; str. 111—126. Kastropil, 1953; str. 239—240. R. Bogišić, 1971; str. 79—83. Bošković-Stulli, 1978; str. 180—181. Demović, 1981; str. 154—158.

[61] Petković, 1950; str. 21.

[62] Kaznačić, 1881; str. 99.

[63] Lozica, 1982; str. 8. Lozica, 1985; str. 29.

[64] Batušić, 1982; str. 22—23. Bošković-Stulli, 1978; str. 180.

[65] Beritić, 1953; str. 335—342, passim. O gostovanju Korčulana u Dubrovniku s izvedbom moreške v. str. 340. i 346—7. — O moreški v. i Foretić, 1964; str. 155—159, gdje se, osim korčulanskih izvedbi, spominje i moreška u Držićevoj *Tireni* te u Palmotićevu *Pavlimiru* i u *Ipsipile.* Demović, 1981; str. 15 spominje izvedbu moreške u Dubrovniku 1658.

[66] Appendini, 1802; str. 193.

No, XVIII. je stoljeće bilo i doba čestih zabrana, podjednako scenskih predstava kao i pokladnih maskiranja, očito uz jak crkveni utjecaj[67]. God. 1732. zabranjene su »maškare *(Maschere)*, kako bi se pučki reklo«, a 1764. »maskari *(Mascara)* ne smiju ići iz kuće u kuću ni u jedno noćno doba«[68]. Zabrane maškara bile su i prije česte, pa i u renesansno doba njihova najbujnijeg razmaha: samo u razdoblju od 1499. do 1550. zabilježeno je deset zabrana pokladnih priredbi, a već mnogo prije (1349) maškare su ukinute jer su »bile preveć bezobrane«[69].

Bilo je i negodovanja protiv poklada svoga vremena iskazanih na književnoj razini: latinist Đuro Ferić nostalgično žali za lijepim i skladnim pokladama prijašnjih vremena i tuži se na grube suvremene s kraja XVIII. stoljeća, u kojima »tri do četiri pučanina, preobučena u lovce poput Vlaha [...] nabijaju pušku mekinjama ili pilovinom umjesto puščanim prahom i klečeći posipaju time leđa ljudi [...], a sutra možeš promatrati druge kako po seljačkom običaju, uz diple i svirale, vode mladenku«[70]. Tako su i na dubrovačke ulice proniknule tipične scene pokladara maskiranih u svatovsku družbu, dobro poznate u seljačkim tradicijskim pokladama, scene s vidljivo izraženim znakovima male predstave.

U prošlosti su dubrovačke maškare znale improvizirati i prave kratke predstave pred publikom: »Na poljanama našli bi se skupovi koji bi predstavljali štogod komično po stilu Aristofana, gdje bi se i žive osobe spominjale. Ispred dućanā iznijeli bi se stočići, a kućni prozori svi otvoreni da narod gleda. Tijem javnijem komičnijem igrama bili bi nazočni i popovi i fratri i gospoda te, da zasjedu, iznijela bi se sjedala iz crkava«[71]. Vidjet će se malo kasnije da rađanje predstave iz pokladne ulične zabave nije izumrlo ni u novo doba.

O dubrovačkim pokladama u našem stoljeću saznajemo iz novinske bilješke iz 1924, gdje je riječ o maškarama, zabavama i plesovima, kojih je bilo »na pretek svuda«, a najzanimljivije su bile »zabava [...] u Gružu, u prošlu subotu i Veliki Maškarani Veljun u Bondinom teatru baš zadnje pokladne večeri«. Izvjestitelj se žali da se u Dubrovniku »ovoga puta štedilo sa korijandolima, serpentinama, konfetima«; opisuje »spaljenje Karnevala« na »sjajnu i toplu Pepelnicu [...], taj zadnji dan karnevala«. Skupilo se »staro i mlado [...], svak je pohitao do Svetog Jakova, gdje uz sudjelovanje muzike i uz bacanje vatrometa imao se po starinskom obredu spaliti Princ Karneval«. No, pri ulazu u Sv. Jakov »mnogima [se] pomutilo ono lijepo raspoloženje kojim su došli do toga mjesta. Tu se je, naime, postavila karnevalska straža« — koja je zahtijevala pet dinara kao ulaznicu. »Spaljivanje karnevala uvijek dosada, i posvuda, bilo je besplatno [...]. Međutim, vremena se

---

[67] Beritić, 1953; str. 338—339.
[68] Historijski arhiv Dubrovnik, zapisnici Consilium rogatrum 155 (1730—1732), list 166 i 175 (1763—1764), list 100.
[69] Demović, 1981; str. 16. R. Bogišić, 1971; str. 79.
[70] Ferić, 1970; str. 654.
[71] Stojanović, 1900; str. 107.

mijenjaju!« Dakako, riječ je o trenutku početnog preobražavanja starije tradicije u priredbu modernoga komercijalnog folklorizma i novinar je dobro zapazio da se »vremena mijenjaju«. Novinar negoduje što su »gospar princ Karneval i njegova žena« uzeli novac, da bi zatim »javno i bez ikakve 'vergonje'« činili neke nepristojne radnje, koje on samo naznačuje. Takvi postupci pripadaju, dakako, vjekovnim karnevalskim slobodama. Na kraju, »uz svirku i uz vatromet, uz smijeh, uz viku i klicanje, Karneval i njegova žena bili su napokon spaljeni«[72].

Moja već spominjana *kunjada* Rina Mašera opisala mi je dubrovačke poklade prema sjećanju iz mladosti (rođena je 1904). »Kad sam bila mala, onda su za doba poklada uvečer dohodile maškare na Stradun, to smo govorili na Placu, pojedinačno i u grupama; bacale su korijandule, serpentine i zahare, skvičale bi, zadirkivale šetače, promijenivši glas, mularija bi trčala za njima i kupila zahare po tlima. Bilo je diferentijeh maškara, a većinom su bili dominali, to su maškare u crnijem flajdama, u dugim haljama od satena s kukuljicom i fjokama na dnu kukuljice u raznijem kolurima. Djeca su ih potezala za te fjoke. Koji put su imale maškare i trumbetice i zviške pa bi skvičale i trumbetale po Stradunu i balale, činile bulikane. Bile su tu i ženske i muški, i mularija se maškaravala. To je sve do drugog svjetskog rata tako bilo. Između dva rata onda su već neke maškare predstavljale čeljad od politike, tu su se maškaravali od Pašića, od Radića i drugih.«

»Poklade su durale od Sveta tri kralja do korizme, srijede pepelnice. Uoči toga bio je zadnji dan karnevala, kad je najveći broj maškara izlazio na Stradun u organiziranim grupama pjevajući svoje kanconete, koje su sami izventavali, a pratili bi ih sa tamburicama i kitarama. Moj brat Kruno je organizo kao mladić grupu *tantarā*, đe su prateći se s mandolinama i kitarama marčali po Stradunu i pjevali pjesmu koju su sastavili.«

»Onda bi se formala povorka tijeh maškara prateći Karnevala prema svetom Jakovu, đe bi se spalio. Obično bi ga od slame načinili u robi od muškoga. Meni se čini da su ga maškaravali kao neku aktualnu političku ličnost. Pred spaljivanje održali bi neki govor, tu bi umetali stvari o političkoj situaciji. Čitao bi se njegov tastamenat u kojemu se govorilo o prilikama u gradu, komu ostavlja ovo, komu ono.«

»U doba poklada su maškare užale hodit po kućama svojih prijatelja, gdje bi ih arajdani dočekali i balali i tratavali se s njima.«

»I danas izlazu maškare u doba poklada na Stradun, ali ne bacaju korijandule ni serpentine ni zahare, nego samo skviču i trumbetaju po Stradunu, i danas izlazu u manjem broju. Sada se čini bal maškarani za djecu, povorka djece maškarane prođe gradom i fine u jednu od dvorana na bal. To je sve organizirano, djeca budu jako lijepo obučena.«

---

[72] Anonim, 1924.

»I prije i sad su čeljad navlačila bječvu na facu, otvorili buže za oči i usta. A neki su i prije i sad kupovali gotovu masku ili moretu (krinku).«

Sljedećega siječanjskog dana ove 1989. Rina je nastavila priču o pokladama:

»Danas mi je pričala gospođa Luce, učiteljica u penziji, da se ona svake godine maškaravala i išla na Stradun. Bilo je grupa lijepih, izvanredno organiziranih. Bio je neki Ugo Vernazza, on je organizavo izvanredne maškare: 1. Maškaro je grupu Kineza, onda je nasred Straduna stavio skalice, popeo se i pjevao: 'Čina, čina čin, on je siromah jer ga za perčin rado drži svak' — zbor je pjevo, a on je dirigo gori. 2. Onda je maškaro grupu učenica iz engleskoga koledža, sve jednako obučene, išle su dvije po dvije za njime, a on je bio nadstojnica, hodio je ispred njih s visokim koletom na bijele špice, duga kotula, rukavi na buf (a bio je jako visok i mršav), pa bi govorio engleski, ma ne točno, nego kako bilo. 3. Maškaro se od Don Kihota i arivo na Stradun na konju i s kopljem u ruci, a Sančo Pansa na tovaru; na Orlandovu stupu načinio je vjetrenjaču i gađo je s kopljem. 4. Maškaro je grupu turista Amerikana obučenih u svim kolurima (u ono doba vrlo rijetkih u Dubrovniku, to je bilo između dva rata), a on je bio kao vodič s očalima i bedekerom u ruci, tumačio im na 'engleski', 'talijanski', 'francuski', ma sve po svojem; fermavo se ispred svake kuće i butige i pripovijedo o tome, gdje bi mogo što duhovito rijet. 5. Onda se maškaro od balarine. 6. Maškaro se od bijelog sjevernog medvjeda, a malu djecu maškaro kao medvjediće koji su hodili oko njega. Jedni su se maškarali od babica pa su nosili pupice u kušinima, pa ćućine (dudice), levatine (pumpice za klistir), bavarine (što se stavi djetetu da se ne zaprlja). Ugo je umro mlad od tuberkuloze«.

Ovo opširno kazivanje o novijim dubrovačkim pokladama bilo je nužno, premda donekle narušava zgusnutu strukturu prikazivanja ostalih pojava — jer bi bez svih tih pojedinosti ostala nevidljivom trajnost događanja pokladnoga uličnog teatra u Dubrovniku, njegovo obnavljanje sve do naših dana, posebno u malim karnevalskim predstavama u režiji Uga Vernazze.

U doba Republike na ulicama su se poslije poklada ponovno razigrala spektakularna zbivanja 1. svibnja. Toga su dana u povodu proslave sv. Filipa i Jakoba, zaštitnika bratovštine, postolari imali svečanost i po odredbi vlasti izvodili na gradskim ulicama ples, praćeni pitoresknom maskom zvanom Bembelj, koja je plesala, skakala i šalila se na karnevalski način, a spominje je već Sasin u maskerati *Mužika od crevljara*[73].

Za svečanost 1. svibnja vezana je i priredba mladih plemića, organiziranih u družinu, podijeljenu u dvije skupine. U večerima prije 1. svibnja jedna bi skupina nosila kroz grad debelu granu drveta, koju

[73] Appendini, 1802; str. 54. Stojanović, 1900; str. 107—108. R. Bogišić, 1968; str. 291—292 (tekst Sasinove Mužike od crevljara).

je druga skupina pokušavala oteti, a na sam blagdan postavili bi zeleno stablo ili gredu iskićenu borovinom ispred Crkve Sv. Vlaha, te ju 3. svibnja noću uz veliku pucnjavu zapalili[74]. U ovoj igri mladih vlastelina, izvedenoj prema reguliranim odredbama, nije teško naslutiti srodnost s tradicijskim običajem postavljanja stabla zvanoga *maj*.

Republici nije odista nedostajalo sjajnih javnih priredbi, smišljenih za isticanje moći i zabavu puka, pa je tako i teška obveza odlaska poklisara s haračem u Carigrad svake treće godine bila izvedena kao pučka svečanost, kojoj se trag može prepoznati i u intimnom tekstu dječje uspavanke:

Ninaj, ninaj, gospodaru,
ninaj, carski poklisaru[75].

No bilo je u Dubrovniku i običaja vezanih za kalendarske datume koji bijahu izvan domašaja velikih svečanosti; pripadali su staroj tradiciji podjednakoj sa seoskom, a ipak su bili i gradski. Spomenuli smo, govoreći o pričama o zakopanom blagu, običaj preskakanja vatre uoči sv. Ivana. Appendini izvješćuje da se u Dubrovniku uoči danā svetaca Vida, Ivana, Petra, Ilije, pale o ponoći pred kućama velike vatre, a čeljad ih preskače, okićena vijencima, kličući svecu i svojim bližnjima, ali da taj običaj »sada izvodi samo puk«[76]. U Bersino doba preskaču oganj još samo djeca uoči Ivanjdana, no nekoć se skakalo i uoči dana sv. Đurđa, sv. Vida ili domaće slave po vrtovima, na Placeti, na Ilijinoj glavici, na Gornjem konalu pred Crkvicom sv. Ivana, dok su građani tih noći s Brsaljā promatrali Lovrjenac čarobno osvijetljen vatrama[77].

Cijele je godine kroz mnoga stoljeća bilo na dubrovačkom gradskom prostoru pučkoga plesa i pjesme potpuno izvan institucionalnih priredbi. U staro se doba plesalo čak i u crkvama, sve dok to nije zabranjeno 1425. Te je godine Veliko vijeće odredilo »da se unaprijed nijedan muškarac ili ženska, pripadali bilo kojem staležu, ne usude ni u koje doba, po danu ili po noći, jutrom ili uvečer, ma bilo s kojega razloga plesati ili kolo igrati ili pjevati (svjetovne) popijevke [...] u velikoj (stolnoj) crkvi sv. Marije u Dubrovniku«[78].

Plesali su na ulicama i pučani i plemići, čak katkada zajedno. Pjesnik Junije Palmotić zalazio je u kolo i tamo improvizirao tekstove poskočnica[79]. Iz različitih izvještaja o sudskim sporovima, većinom iz XVII. stoljeća, može se razabrati životni kontekst pjesme i plesa, koji nije bio uvijek idiličan. Doznaje se o plesu i pjesmi stanovitih žena pred Crkvom sv. Simona, koje su došli gledati i slušati obućari i voj-

[74] Appendini, 1802; str. 103—104. Sličan opis: Kaznačić, 1881; str. 97—98. Bersa, 1941; str. 113.
[75] Kaznačić, 1881; str. 99—100. Bersa, 1941; str. 121—123. i 104.
[76] Appendini, 1802; str. 196.
[77] Bersa, 1941; str. 112.
[78] Zaninović, 1932; str. 62. Bošković-Stulli, 1978; str. 215.
[79] Bošković-Stulli, 1978; str. 214. Demović, 1981; str. 158.

nici; o plesanju grupa društveno najneuglednijih Dubrovčana pred Crkvom Svih svetih, pa grupe obrtnika i seljaka pred Samostanom male braće uoči Ivanjdana; o zavadi Anke Štoketine i neke druge Anke zbog podrugljive pjesme; o sudskom sporu zbog sukoba seljaka i nekolicine mladih vlastelina koji su htjeli nasilu plesati u kolu na gumnu sa seljankama iz Bosanke, pa kad to njihovi muževi nisu dopustili svetili su se uvredama i mačevima; o obrtniku Matku Petrovu koji je 1540. u Ulici Prijeko improvizirao posprdnu pjesmu o stanarima jedne kuće; o pjesmi mladih plemića, spjevanoj narodnim stihom i stilom, u Širokoj ulici u Dubrovniku 1462, koja je uvrijedila plemića Klementa Gučetića; o slijepom seljaku što je svirao gusle pred Dvorom 1547. te bio napadnut, a gusle su mu oteli i razbili[80].

Glavne su plesne izvedbe bile u gradu ipak vezane za njegove svečanosti, o čemu je bilo dovoljno riječi. Spomenuli smo i znamenitoga župskog lijeričara Linđa i njegove nastupe u gradu. Po Linđu se katkada naziva i sam ples poskočica, a preuzeo je njegovo ime i dubrovački folklorni ansambl *Linđo* koji na današnji moderan način nadomješćuje nekadašnje oblike plesa i pjesme u gradu.

Osvrćemo se na kraju na tri običaja iz obiteljskog života, iz ljudskoga životnog ciklusa, koji su se odvijali djelomice i na dubrovačkoj ulici. Samo spominjemo osebujan dubrovački posve gradski običaj, o kojemu je Appendini primijetio da ga drugdje nema a vezan je s prošlim životom Dubrovnika kao aristokratske republike okružene svojim seoskim posjedima. Riječ je o *spràvi*, svečanosti darivanja djevojaka rodom sa sela, najčešće kmetica, nakon određenog broja godina njihove službe u plemićkim ili katkada bogatim građanskim obiteljima. To slikovito slavlje u gradskim kućama, u kojemu je uz ples i svirku sudjelovala i djevojčina rodbina sa sela, imalo je vrlo svečanu ali i prozaičnu životnu stranu — no o svemu bi tomu valjalo pisati posebno opširnije[81].

Sačuvan je dragocjen opis dubrovačke vlasteoske svadbe iz prve polovice XV. stoljeća iz pera talijanskoga učitelja Filipa De Diversisa, značajan po svojoj različitosti od poznatih prikaza seoske svadbe. Pisac s razlogom primjećuje da ima u toj dubrovačkoj svadbi i takvih »obreda koji odišu poganstvom«, pa ih se još pridržava mali broj ljudi, ali se »svih tih običaja drže još pučani na svoj način«[82]. Na dubrovačkim plemićkim pirovima XVI. i XVII. stoljeća, prema Appendinijevu izvještaju, »dok je vlasteoska mladež posebno njegovala slavenski je-

---

[80] Bošković-Stulli, 1978; str. 216. Demović, 1981; str. 20—22. (Primjeri su preuzeti iz dviju rasprava Miroslava Pantića, koje su navedene u spomenutim djelima.)

[81] Appendini, 1802; str. 197—198. Karadžić, 1987, sv. 2; str. 958—960, s.v. Spràva. Bersa, 1941; str. 18—19. Glavina, 1988; str. 189. i 194—195, te bilješke na str. 531—536.

[82] De Diversis, 1973; str. 69.

zik«, sastavljale su se »izvrsne zdravice i popijevke« *(epitalami, canzoni)*[83].

O nekim pirnim običajima saznajemo posredno iz književnih izvora ili iz dokumenata s propisima, zabranama, sporovima. Na kućnim sijelima u vlasteoskim, a poslije i u bogatijim pučanskim kućama, posebice na svadbama, održavale su se kazališne predstave[84]. Tako je bilo već od Držićevih vremena: *Novela od Stanca* prikazana je 1550. na piru Martolice Zamanje, *Venera i Adon* na piru Vlaha Držića (1550). *Skup* na piru Saba Gajčina (1554), a *Grižula* na piru Vlaha Sorkočevića (1556)[85].

Ove kazališne predstave na dubrovačkim pirovima podsjećaju na skroman običaj izvođenja malih komičnih scena na seoskim svadbama. S druge strane, vezane su s pokladama koje su također, kao što znamo, bile vrijeme kad se odvija kazališni život. Napokon, kao što se u pokladnim povorkama pojavljuju skupine maskirane kao svatovi, tako, obrnuto, na seoske svadbe dolaze maškare. No ne samo na seoske svadbe: bilo je tako i u Dubrovniku. U *Noveli od Stanca* nailaze *maskari* koji idu na pir; a na stvarnom piru Frana de Stagno 1524. mladi su plemići plesali maskirani, pa su zbog nekog nastalog skandala bili osuđeni na zatvor[86].

Česte su bile zabrane raskošnih pirova — skupocjenih svadbenih darova, hrane, odjeće, posebno uličnе svirke i plesa. Godine 1503. zabranjeno je da nevjestu prati glazba ulicama do mladoženjina doma, a 1515. zabranjeno je da po mladoženju odlaze djevojke i mladići plešući kolo po gradskim ulicama (ballo de fantesche o de maschi chiamato *collo*)[87]. Svatovi su čak odlazili u ženske samostane gdje su svirali, plesali i pjevali ljubavne pjesme[88]. Zabrane imaju, naravno, i svoje naličje, pa upućuju na to da su se pirna veselja dijelom odigravala kao ulični spektakl, a još bujnija bila su svakako u domovima mladenaca.

Tužna zgoda ispraćanja pokojnika također je bila javni prizor o kojemu svjedoče davni suvremenici: De Diversis, Razzi, Appendini, odluke sačuvane u arhivskim spisima. Opisujući vlasteoske pogrebe De Diversis spominje »neke siromašne ženice, vješte posebnom načinu plakanja koje se neupućenima čini kao napjevanje. Te žene za primljenu nagradu idu ispred odra i glasno nariču. Sve se to obavlja i na sahrani pučana«. Appendini je 1802. evocirao običaje otprije tri stoljeća na pokopu plemića i uglednika, dijelom slično kao De Diversis; on spominje plaćene žene *plakavice*, koje umiju »plakati i urlati udarajući se u grudi i čupajući kosu, idući ispred i iza lijesa«. Da su takva javna naricanja djelovala zazorno u dubrovačkoj uglađenoj

---

[83] Appendini, 1802; str. 196.
[84] Bersa, 1941; str. 107.
[85] Medini, 1902; str. 312 i 320. Franičević, str. 12—130.
[86] Jireček, 1899; str. 425.
[87] Isto, str. 421. i 423. Demović, 1981; str. 20.
[88] Petković, 1950; str. 24.

sredini te odbijala vjerojatno i kao znak seljačke i poganske kulture, proizlazi iz odluke Maloga vijeća 1498. koja zabranjuje »da se žene izvan kuće mrtvoga pozivaju da nad njim pjevaju«[89].

Legende, predaje, vesele pričice, epske i lirske pjesme smještene u gradski dubrovački prostor, kolendarski ophodi, svečanost sv. Vlaha, pokladna veselja, običaji oko 1. svibnja, krijesovi, ulična pjesma i ples, običaj *sprave*, pirovi i, napokon, pogrebi — sve je to stoljećima bilo ne samo slikovit ukras nego i nužan dio života u gradu Dubrovniku, u čemu je sudjelovalo plemstvo, ali iznad svega pripadalo je to kulturi puka, njegovu životu, pa i povijesti. Nije stoga nimalo slučajno u historiografskom prikazu povijesti Dubrovačke Republike našla svoje mjesto i ta strana njezine povijesti: »U pozadini dubrovačke razvijene književnosti i umjetnosti, kazališta i kulturnih priredaba u dvorcima, odvijao se život bezimenog puka s njegovim običajima, svečanostima, zabavama: za božićnih i novogodišnjih kolenda, pokladnih maškara i veselja s prigodnim šalama, zadirkivanjem i raspojasanim pjesmama. U tome je puk nalazio oduška na svojem prostoru, na dubrovačkim ulicama i trgovima. Tu se ostvarivalo i kazalište dubrovačkoga puka«[90].

Maja Bošković-Stulli

NAVEDENA LITERATURA

Anonim, Iz Dubrovnika (Veljun u teatru. Spaljenje karnevala). *Novo doba*, br. 58. Zagreb, 1924.

A. K., Legenda i istina oko dubrovačkog parca sv. Vlaha. Kako su Dubrovčani u davnini slavili svog patrona i kako ga slave danas. *Novosti* (Dubrovački broj), br. 32. Zagreb, 1—2. 1941; str. 6—7.

Adamović, Vice, Iz života nekadašnjeg Dubrovnika. *List Dubrovačke biskupije*, 16, br. 2. Dubrovnik, 1916; str. 36—43.

Appendini, Francesco Maria, Notizie Istorico—Critiche sulle Antichità, Storia e Letteratura de' Ragusei. Dubrovnik, I, 1802; II, 1803. (Ristampa fotomecanica; Bologna, 1970.)

Banović, Stjepan, Dubrovčanin Kaboga i Duka od Mletaka. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena;* knj. 25. Zagreb, 1924; str. 190—191.

Batušić, Nikola, O kalendaru. *Prolog*, 14, br. 53—54. Zagreb, 1982; str. 18—23.

Beritić, Nada, Iz povijesti kazališne i muzičke umjetnosti u Dubrovniku. *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, 2. Dubrovnik, 1953; str. 329—357.

---

[89] De Diversis, 1973; str. 70. Razzi, 1903; str. 185—186. Appendini, 1802; str. 195. Bošković-Stulli, 1978; str. 154.

[90] Stulli, 1984; str. 649.

Bersa, Josip, Dubrovačke slike i prilike (1800—1880). Zagreb, 1941.

Bogišić, Rafo, Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 5. Zagreb, 1968.

Bogišić Rafo, Nikola Nalješković, *Rad JAZU,* knj. 357. Zagreb, 1971; str. 5—162.

Bogišić, V(altazar), Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa. Beograd, 1878.

Bošković-Stulli, Maja, Narodne pripovijetke. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 26. Zagreb, 1963.

Bošković-Stulli, Maja, Usmena književnost. Povijest hrvatske književnosti, knj. 1. Zagreb, 1978; str. 7—353. i 641—651.

Bošković-Stulli, Maja, Šingala-mingala. Usmene pripovijetke. Zagreb, 1983.

Čale, Frano, Poslovice, sentencije i srodni oblici u djelima Marina Držića. *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku,* sv. 18. Dubrovnik, 1980; str. 135—174.

De Diversis, Filip, Opis Dubrovnika. Sa latinskog preveo Ivan Božić. Časopis *Dubrovnik,* br. 3. Dubrovnik, 1973; str. 11—80.

Deanović, Mirko, Đ. Matijašević o prilikama u Dubrovniku na početku XVIII v. *Građa za povijest književnosti hrvatske,* 11. Zagreb, 1932; str. 145—160.

Demović, Miho, Glazba i glazbenici u Dubrovačkoj eRpublici od početka XI. do polovine XVII. stoljeća. Zagreb, 1981.

Ferić, Đuro, Makaronski opis dubrovačkih poklada. Hrvatski latinisti, knj. II. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 3. Zagreb, 1970; str. 652—655.

Foretić, Vinko, Prilozi o moreški u dalmatinskim gradovima. *Zbornik za narodni život i običaje,* knj. 42. Zagreb, 1964; str. 155—182.

Franičević, Marin, Razdoblje renesansne književnosti. Povijest hrvatske književnosti, knj. 3. Zagreb, 1974; str. 7—174.

Gavazzi, Milovan, Godina dana hrvatskih narodnih običaja; II. novo priređeno izdanje. Zagreb, 1988.

Gjivanović, Niko, Rukopisna ostavština u Historijskom arhivu u Dubrovniku. Sign. 166. RO.

Glavić, Baldo, Narodne pjesme iz Dalmacije, 1865—1885. i 1887. Rukopis Odbora za narodni život i običaje JAZU, Zagreb. Sign. MH 179. (Prijepis: rkp. Zavoda za istraživanje folklora. Zagreb. Sign. 201.)

Glavina, Frano, Kmetski odnosi na poluotoku Pelješcu pod Dubrovačkom Republikom i njihovo razrješavanje za austrijske vladavine. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu. Pravni fakultet. Zagreb, 1988.

Jireček, Const(antin), Beiträge zur Ragusanischen Literaturgeschichte. *Archiv für slavische Philologie,* 21. Beč, 1899; str. 399—542.

Kastropil, Stjepan, O jednom zborniku dubrovačke lirike, *Građa za povijest književnosti hrvatske,* knj. 24. Zagreb, 1953; str. 237—264.

Kaznačić, G. Augusto, Alcune pagine su Ragusa. Dubrovnik, 1881.

Kolendić, Petar M., Nekoliko dubrovačkijeh pokladnijeh pjesama iz XVI vijeka. Dubrovnik, 1906.

Kuba, Ljudevit, Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena,* knj. 4. Zagreb, 1899; str. 161—183 (svršetak).

Lozica, Ivan, Obred, karneval, kazalište, *Prolog,* 14, br. 53—54. Zagreb, 1982; str. 8—11.

Lozica, Ivan, Folklorno kazalište i scenska svojstva običaja. *Dani hvarskog kazališta.* Srednjovjekovna i folklorna drama i kazalište. Split 1985; str. 22—33.

Medini, Milorad, Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku. Zagreb, 1902.

Medini, Milorad, Starine dubrovačke. Dubrovnik, 1935.

Milčetić, Ivan, Koleda u južnih Slavena. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena,* knj. 22. Zagreb, 1917; str. 1—124.

Novak, Slobodan Prosperov, Dubrovački eseji i zapisi. Dubrovnik, 1975.

Novak, Slobodan Prosperov, Dubrovnik iznova. Dubrovnik, 1987.

Petković, Milivoj A., Dubrovačke maskerate. Beograd, 1950.

Razzi, Serafino, La Storia di Ragusa. Introduzione, note e Appendice cronologica del G. Gelcich. Dubrovnik, 1903. (I. izd.: Lucca, 1595).

Rešetar, M(ilan), Dubrovačka »Turica«. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena,* knj. 29, sv. 2. Zagreb, 1934; str. 79—80.

Slamnig, Ivan, Disciplina mašte. Zagreb, 1965.

Stojanović, Ivan, Dubrovačka književnost. Dubrovnik, 1900.

Stulli, Bernard, Dubrovačka Republika. Enciklopedija Jugoslavije, svezak 3, II. izdanje. Zagreb, 1984; str. 607—644. i 646—650.

Vidaković, Albe, Dubrovački zapisi glazbenog folklora s početka XIX. stoljeća. *Zbornik za narodni život i običaje,* knj. 40. Zagreb, 1962; str. 477—488.

Vučetić, Antun, Sv. Vlaho u Dubrovniku. Dubrovnik, 1924.

Vuletić-Vukasović, Vid, Prizrijevanja. *Srpski etnografski zbornik,* knj. 50. Beograd, 1934.

Vuletić-Vukasović, Vid, Rukopisna ostavština u Zavodu za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku.

Zaninović, Antonin, Zakon protiv plesanja, igranja kola i pjevanja svjetovnih popijevaka u stolnoj crkvi u Dubrovniku iz god. 1425. — *Sveta Cecilija,* 26, sv. 1. Zagreb, 1932; str. 62—63.

Zaninović, Antonin, Nekoliko kolenda iz Dalmacije (Dubrovnik). — *Sveta Cecilija,* 26, sv. 6. Zagreb, 1933; str. 188—193.

U DVA NASTAVKA

MALA TUŽNA PRIPOVIJETKA

1

— Ne, dečki, Kanada, naravno, nije ništa posebno, ali ipak...

Ašot nije dovršio misao, jednostavno je napravio znak rukom, koji je značio da je Kanada ipak kapitalistička zemlja, u kojoj, osim superprofita i nezaposlenih, postoje trgovine koje rade danonoćno, slobodna ljubav, demokratski izbori, a naposljetku i Klondike — nemojmo ga zaboraviti — rijeka Svetog Lovre i traperi, bit će da su se još sačuvali.

Razumjeli su ga, ali se nisu složili. Prednost su davali Evropi i, naravno, Parizu.

— Ma vi i vaš Pariz! Svi bi samo Pariz. Pariz — to je vrhunac. A Kanada je razgibavanje. Odmjeravanje snaga. Provjera otpornosti. Od takve Kanade i valja počinjati.

Bila su već tri sata u noći, stvari nepripremljene, a avion u osam ujutro, tj. u šest već treba biti u kazalištu. I ne jako pijan.

— Ostavi taj čaj, Saša, to je bez veze, probaj moju travu tibetsku ili burjat-mongolsku, vrag će je znati, obara do daske.

Saška je povukao travu.

— Daj puhni.

Puhnuo je.

— Neopisivo. Fantastičan miris.

Raspričaše se o Tibetu. Roman je nekada bio na gostovanjima u tim krajevima, odakle je donio nju, travu, i poznati mumio[1]. Nabavio ih je od bivših lama.

Piti su počeli odmah nakon predstave, ona je rano završila, prije jedanaest. Ašot se ranije pobrinuo za votku, pivo, majka je pri-

---

[1] Narodni lijek na osnovi smole, otapa se u vodi i pije, služi za sve bolesti.

premila vinegret[2], negdje su nabavili izvozne sardine. Pili su kod Romana — on se razveo od žene, živio je sam.

Ašot je bio pijaniji od ostalih, a zato i brbljaviji. Uostalom, pijan nije bio nitko, naprosto u povišenom raspoloženju — Sašku su po prvi put uključili u putovanje u inozemstvo.

— Dosta o Tibetu, Bog s njim, krovom svijeta — Ašot je prekinuo Romana sklonog egzotičnim pojedinostima i rastočio ostatke votke. — Zadnju za rastanak! Kasnije može nastavak. Dakle, najvažnije, ne pretjeruj. Ne zanosi se vinom i ženama. Ne zato što su špijunke...

— Oh, Arkadij, ne prenavljaj se[3]. Sami sve znamo — Saška je podigao svoju čašu. — Dajmo! Za prijateljstvo! Naroda i zemalja u razvoju.

— Bhaj-bhaj!

Popiše. Pojedoše vinegret do kraja. Saška se opet prihvati razgibavanja svojih listova. Bilo je vruće i svi su sjedili u gaćama.

— Ma što ih stalno masiraš — Ašot nije izdržao i odmah je bocnuo: — Neće se izdužiti.

— I Nižinski je imao kratke noge — parirao je Roman umjesto Saške, on je znao sve o svima. — Usput, znate kako je on objašnjavao, odakle mu onakav fenomenalni skok? Vrlo jednostavno; kaže, skočim i zadržim se minutu u zraku, i to je sve...

— Dobro — prekinuo je Saška — valja krenuti. Navucimo hlače.

Počeli su se odijevati.

— Koliko su vam dali deviza? — upitao je Roman.

— Ništa. Rekli su da će dati na odredištu. Sitniš, nije vrijedno spomena.

— Uzmi sardine, dobro će doći.

— I uzet ću. — Saška gurne dvije plosnate neotvorene kutijice u džep. — Lopovluk! — Ovo se već odnosilo na sovjetsku vlast.

Podržaše ga, svaki je dodao svoj epitet na račun ljubljene.

— A Henriette ću ja ipak nazvati, htio ti ili ne — reče Ašot. — Od viška glava nikada ne boli. Na koji aerodrom slijećete?

— Rekli su na Orly.

— Onda će te i pronaći na Orlyju.

— Prava premija za tu Krivulinovu kurvu.

— A ti se ponašaj slobodno. To je glavno, oni se trenutno gube. Misle da im je netko iza leđa.

Henriette je stažirala na lenjingradskom sveučilištu. Sada je bila na godišnjem. Ašot se spremao oženiti je. Koliko god čudno izgledalo, stvarno iz ljubavi, bez ikakve primisli.

---

[2] Ruska salata.

[3] Citat Bazarova iz *Očeva i djece* Turgenjeva.

— Tko bi tebe znao — gunđao je Saška. — Prije: ne pretjeruj, a sada sovjetskom građaninu uvaljuješ strankinju.

— Svejedno ću telefonirati.

— Gnjavatore jedan!

Na tome je rasprava završila. Izišli su na ulicu, već se bilo posve razdanilo. Počinjale su bijele noći. Zore su po svim astronomskim zakonima već žurile na smjenu jedna drugoj, ne dajući noći više od sata. Na obalama su se stiskali parovi. Na Litejnom mostu Saška se iznenada zaustavio i, uhvativši se za ogradu, strahovito glasno izdeklamirao:

— *Volim te, Petra ostvarenje, volim tvoj stroga, g o r d i lik*[4] . . .

— Ne gordi, nego skladni — ispravio je Romka. — Treba ipak . . .

— Treba, treba, znam . . . Uostalom, i vas, gadove, volim! — Saška obuhvati obojicu za ramena i snažno stisne uza se. — I, što ćeš, volim i gotovo . . .

— A mi? — Ašot je pogledao Romku oslobađajući se zagrljaja.

— Jednostavno zavidimo, najobičnije zavidimo . . .

— Sada se kaže — »na lijep način« zavidite. Dobro, neka bude, donijet ću svakome par traperica.

— Tikvan! Donesi dašak slobode. I nemoj zaboraviti *Lolitu.*

Ašot je ludovao za Nabokovim, iako osim *Dara* nije ništa čitao. Za jednu noć je pročitao svih četiristo stranica.

Saška je obojicu cmoknuo u grube podbratke.

— Bratskom ljubavlju, bratskom ljubavlju! — zapjevao je.

— Pod hladan tuš!

— Bezdušni pseudointelektualci. Donijet ću ti *Lolitu,* ne uzbuđuj se. Sve ću staviti na kocku.

Kod kuće se ispostavilo, da je Saškina mama sve spakirala. Iskamčila je od Korovinih — on često boravi preko granice — raskošni kofer s patent-zatvaračem, da se Saška ne srami, i brižno sve spakirala. Nabavila je i inozemni sako sa zlatnim gumbima. Saška je probao, njegovoj je baletno-športskoj figuri sve dobro pristajalo.

— No, a čemu ovo? — izvadio je iz kofera džemper. — Pa ljeto je . . .

— Ljeto je ljeto, a Kanada je Kanada — mama je preuzela džemper i opet gurnula u kofer. — Kao i Sibir . . .

— Ljeti su u Sibiru veće vrućine nego u Moskvi, draga Vera Pavlovna — objasnio je Roman. — Kontinentalna klima.

Ipak je džemper ostao u koferu. Saška je mahnuo rukom, bilo je već pola šest.

Mama reče:

---

[4] Citat iz Puškinova *Brončana konjanika.*

— No, što ćemo, da sjednemo prije puta?

Sjeli su malo, tko je gdje stigao, Saška — na kofer.

— Dakle?... — on zagrli i poljubi mamu. Mama ga prikriži.

— Priča se da u Kanadi ima mnogo Ukrajinaca — reče ona potpuno neočekivano, očito da bi sakrila uzbuđenje. Više nego u Kijevu...

— Može biti... — Saška je prišao pisaćem stolu, izvukao ispod debelog stakla fotografiju na kojoj su njih trojica i gurnuo je u bočni džep sakoa.

— Bacit ću negdje u Winnipegu pogled i rasplakati se... Idemo.

U kazalištu je već vladalo uzbuđenje.

— Vjerojatno ste bančili cijelu noć, Kunicin? — sumnjičavo pogledavajući reče partijski organizator Zujev. — Znam ja vas.

— Bože sačuvaj, što vi o nama mislite? Čitavu noć sam bubao o Kanadi. Tko je premijer-ministar, koliko ima stanovnika, koliko nezaposlenih...

— Oh, bar nemojte zbijati šale. — Zujev je bio pomoćnik režisera i mrzio je sve umjetnike. — Trkom u direktorov kabinet, svi su se već skupili.

— Ako se mora trkom, onda već trčim. — Saška se okrenuo k dečkima. — No, snađite se tu bez mene... Da se oprostimo.

Gurkali su se nosevima, lupkali jedan drugog po leđima.

— Pozdrav Trudeauu — reče Romka.

— I Vladimiru Vladimiroviču. — Podrazumijevao se Nabokov.

— U redu. Svako dobro! — Saška je napravio piruetu i veselo potrčao niz hodnik. Na samom kraju se zaustavio i podigao ruku a-la Bronćani konjanik:

— *Neve svečan tok, obala njenih granit*[5]... Dakle, traperice ne treba?

— Idi ti...

— Idem!

I sakrio se iza vrata.

2

Naravno, prozvali su ih Tri mušketira. Iako bi po izgledu odgovarao jedino Saška Kunicin, stasiti, vitki baletan. Ašot je bio sitan ali skladan, i bio je južnjačkog armensko-gaskonskog temperamenta. Ni Roman se nije mogao pohvaliti visinom, uz to je imao i velike uši, ali je bio lukav — kao Aramis. Portosa među njima nije bilo. I s Athosom nije sve jasno — nedostajalo je zagonetnosti.

[5] Citat iz Puškinova *Bronćana konjanika.*

Svaki je od njih naizmjence puštao bradu i brkove, ali Saški, koji je igrao mlade ljepotane, rekli su da se obrije, Ašotu, s bujnom vegetacijom, dosadilo je svakodnevno uređivati brkove, a u Romana je ta mušketirska potankost bila naprosto jarko riđa.

Osim nerazdvojnosti, još je nešto mušketirsko bilo u njihovu druženju — jednom su, doduše sa »šljivama« i ogrebotinama, pobijedili u tučnjavi huligane iz Ligova, što je definitivno učvrstilo njihov zajednički nadimak.

Netko ih je prozvao Kukriniksima — Ku-prijanov, Kri-lov, Nik. Sokolov bijaše kod onih umjetnika, a ovdje — Kunicin, Krimov, Nikogosjan, također »Ku«, »Kri«, »Nik« — ali to se nekako nije ukorijenilo.

Sva trojica bili su mladi — ispod tridesete. Saška najmlađi — dvadeset tri, najljepše godine, kad se još cijeni prijateljstvo i vjeruje na riječ.

Sva trojica bili su glumci. Saška je napredovao u Kirovskom[6], Roman u *Lenfilmu* kao filmski glumac, Ašot malo tu — malo tamo, ali uglavnom na estradi, u šali su ga zvali »Sintetički mladić« — pjevao je, svirao gitaru, vješto oponašao Marcela Marceaua. U slobodno vrijeme uvijek su bili zajedno.

Koliko god čudno izgledalo, ali pili su malo. Odnosno, pili su, naravno, bez toga se u nas ne može, ali na pozadini sveopće zloupotrebe alkohola, koja je narušavala sve statističke norme u državi, oni bi prije izgledali kao trezvenjaci. Roman se, istina, ponekad nije trijeznio po tri dana, ali ne duže, a to je zvao »stvaralačkim pražnjenjem«.

— Ne može se stalno o visokom i vječnom. Treba ponekad pomisliti i o zemaljskom. Radi kontrasta, da tako kažem.

Nisu raspravljali s njim, voljeli su ga i opraštali mu čak i što je oženjen, lijepom, ali glupom ženom. Uostalom, oni su se uskoro razveli, a to je još više učvrstilo mušketirski kolektiv.

Čitali su knjige. Razne. Ukusi im se nisu uvijek slagali. Ašot je volio duge romane, poput Faulknera, *Forsyteovih, Buddenbrookovih,* Saška više fantastiku — Strugacke, Lema, idol Romana je bio Knut Hamsun; uz to, pravio se da je zaljubljen u Prousta. Ujedinjavao ih je Hemingway — on je tada bio u modi. Remarquea su počeli zaboravljati.

Ali glavno što ih je zbližavalo, bilo je nešto sasvim drugo. Ne, nisu se upuštali u šikaru filozofije, nekih velikih teorija (jedno vrijeme, ne dugo, doduše, bavili su se Freudom, kasnije yogom), sovjetski sustav nisu psovali više od drugih (što se tog pitanja tiče, neka bezbrižnost i veselje mladosti zaklanjali su većinu svinjarija

[6] Kazalište Kirova — poznata lenjingradska baletna kuća.

koje stariji ljudi nisu podnosili), a ipak je prokleto pitanje — kako se oduprijeti dogmama, tuposti, ograničenosti koje te pritišću sa svih strana — tražilo nekakav odgovor. Nisu bili ni borci ni graditelji novog, nisu se pripremali za perestrojku zgrade u raspadu, ali ipak je trebalo naći neki izlaz iz ruševina, spas iz živog blata. I postići uspjeh. O tome se nije glasno govorilo, nije bilo uobičajeno, ali od pomanjkanja častoljublja nitko od njih trojice nije patio.

Kraće rečeno, ujedinjavalo ih je i zbližavalo nekakvo traženje vlastita puta. Puta, na kojem je bilo poželjno, postigavši nešto, ostati na visini. Podrugljivi Ašot, koji je volio točne kratke definicije, sve je svodio na elementarno: najvažnije je — ne zamazati vlastite gaće! Geslo je bilo prihvaćeno, pa iako su zli jezici, pomaknuvši naglasak[7], to nazivali »diplomacija kukavica«, dečki se nimalo nisu vrijeđali, ali su izbjegavali društveni rad i nisu išli na sjednice na kojima se nekoga kritiziralo.

Bili su različiti i istodobno vrlo slični jedan drugome. Svaki se po nečemu isticao. Zlatokosi, kovrčavi Saška osvajao je sve djevojke starije od četrnaest godina — ne samo vrtlozima svog plesa, osmijehom bijelih zuba, sjetnim pogledom i očima koje zaplamsaju iznenada, nego i čitavom svojom privlačnošću, vitkošću, sposobnošću da očarava. Protivnici su ga smatrali umišljenim napuhnutim paunom — ali gdje ste vidjeli lijepog dvadesetogodišnjaka s razvijenim osjećajem samokritike? — on je stvarno, šepireći se u gaćama u fotelji, zauzimao graciozne poze i pogledavao svoje noge, jako se vrijeđajući kad su mu govorili, da bi one mogle biti i duže. Drugi put bi mu postajalo dosadno, ako bi razgovor o nekom trajao duže nego taj čovjek, po njegovom mišljenju, zaslužuje, ali o sebi je mogao slušati, nimalo se ne dosađujući. Ali ako je potrebno, bio bi ovdje uvijek kad treba. Kada je Romana jednom shrvala vrlo teška gripa, Saška ga je dvorio i kuhao mu gris na mlijeku kao rođena mati. Ukratko, bio je jedan od onih za koje se govori da bi »dali posljednju košulju«, iako je volio košulje i nosio samo Saint-Laurentove ili Cardinove.

Ašot se nije isticao ljepotom i divnim stasom — bio je nizak, dugih ruku, isuviše širokih ramena — ali, kada je započinjao nešto pripovijedati s oduševljenjem, otpuhujući dimove iz lule, ili opisivati, urođena virtuoznost, sklad činili su ga najednom lijepim. Njegov govor, a volio je govoriti, sastojao se iz vještog slaganja riječi i gesta, i, gledajući ga i slušajući, čovjeku se nije htjelo prekidati ga, kao što se ne prekida niti arija u dobrom izvođenju. Ali uz to, on je znao i slušati, što inače nije svojstveno krasnorje-

[7] Igra riječi: *trusý* = gaće, *trúsy* = kukavice, plašljivci.

čivima. Pored toga, s njim se nitko nije mogao usporediti u mnoštvu ideja, organiziranju svih zabavnih večeri, stvaranju zajedljivih epigrama, zabavnih nemilosrdnih karikatura, koje su oživljavale ustaljenu turobnost zidnih novina. I, na kraju, on je i nitko drugi bio pokretač svih dalekosežnih planova, koji su se rijetko kada ispunjavali. Košulju je također mogao dati, premda se njegove kaubojske košulje sovjetske proizvodnje uopće nisu mogle uspoređivati sa Saškinima.

Ni Roman nije bio grčki efeb. Napola ruske, napola židovske krvi, imao je kukasti nos, velike uši, po visini bio čak malko niži od Ašota. Zajedljiv i oštra jezika. Ne, on nije bio šaljivčina, ali njegove su, kao slučajno, spontano, izvaljene dosjetke mogle oboriti s nogu. Nečiju rastegnutu tiradu on bi presjekao s dvije-tri vješto ubačene riječi. I zbog toga su ga se malčice pribojavali. Na ekranu je bio smiješan, često i tragičan. U njemu je bilo nešto čaplinsko što je mirno koegzistiralo s Busterom Keatonom i od svih zaboravljenim Maxom Linderom. Njegov san, ma koliko neobično, nije bio Hamlet, ni Cyrano, niti isto tako od svih zaboravljen strindbergovski Eric XIV, kojeg je nekada blistavo igrao Mihail Čehov, nego napola ludi Minuta iz Hamsunovih *Misterija*. No, zar nikome, čak ni Viscontiju ili Felliniju, neće sinuti da ekranizira taj roman? »A ja bih s tom ulogom ušao u enciklopediju, jamčim.«

Što se tiče košulje, stvar nije posve jasna, budući da je uvijek nosio džempere, a što je bilo ispod njih — ne zna se. Ali džempera je bilo mnogo, pa ne bi bio problem odreći se kojega.

Upravo su tako oni živjeli. Od jutra do večera probe, predstave, snimanja, koncerti, a poslije su se sastajali i olakšavali duše, raspravljajući o nečemu ili slušajući Beatlese, koje su obožavali. E to da! Nepoznati liverpulski dečki, a pokorili su čitav svijet. Čak englesku kraljicu koja im je uručila Orden podvezice ili nečeg drugog. Bravo! Prava umjetnost.

U slikarstvu su se malo gubili. Dalje od Picassoa nisu išli, a i on ih je nekada zaplašivao. Jedno vrijeme su se oduševljavali Salvadorom Dalijem. Saška je kod sebe čak objesio reprodukciju koje se negdje dočepao — poznatog slona koji korača na dugim tankim nožicama.

Bile su u njihovom životu i žene, ali njih su držali po strani, u kolektiv su im dopuštali samo u iznimnim slučajevima — praznici, rođendani. Ašot je imao svoju francusku Henriette, a prije toga ženu s kojom se, iz nikomu poznath razloga, razveo već odavno. Roman, hvala Bogu, nedavno. Saška je bio okorjeli neženja.

Ako je pak hodao s djevojkama, to ne bi dugo trajalo. Stalnu nije imao.

Mame su voljele prijatelje. Saškina, Vera Pavlovna, radila je u knjižnici Doma Crvene armije, Ašotova, Ranuš Akopovna — kao knjigovođa na radiju. To nije donosilo osobitih prihoda, živjeli su skromno, uglavnom od zarade djece. Djeca, hvala Bogu, nisu pila (po sovjetskim shvaćanjima) i nisu bila škrci. Ako Ašot i mama nisu imali novaca, Saška bi se odmah ponudio, a ako ni on nije imao, kod nekoga bi nabavljao i donosio — »Dobro, dobro, Ranuš Akopovna, za kamate ćemo se kasnije dogovoriti«. Romka, taj je bio majstor za sve, i kada se u Saškinoj kuhinji umalo nije srušio plafon (stanari iznad su otputovali i zaboravili zatvoriti slavinu), u tri dana je sve popravio — ožbukao i obojio. Ašotove usluge s područja električnih instalacija, radija, televizora koristile su sve tri kuće. Jednom riječju, »jedan za sve, svi za jednoga«, bijaše glavna deviza skauta prije revolucije i naših sovjetskih mušketira.

Prema svojem radu sva su se trojica odnosila ozbiljno. Saška je imao probe za princa u *Uspavanoj ljepotici,* hvalili su ga, čak, možda, previše, tako je, u svakom slučaju, smatrao Ašot. Romanu su povjerili, ako ne glavnu, onda drugu nakon glavne, ulogu nekoga neurasteničnog oca, polufilozofa, polualkoholičara. Ašot je pripremao vokalno-glazbeno-poetsku skladbu, koju je sam zamislio na stihove Garcie Lorke, pomiješano s motivima španjolskog rata.

Neka je posao posao, treba i o njemu popričati. Onako općenito.

Na Zapadu je sve znatno jednostavnije. Stambeni problem zapravo ne postoji. U najgorem slučaju nađe se sobica na mansardi gdje se mogu primati i dame, i jednostavno se okupljati. Za drugo može poslužiti i kafić, a njih ima milijun. U Rusiji stvari stoje malo lošije.

Obično ispada ovako.

— Kada si danas slobodan?

— U osam, pola devet.

— A ti?

— Već oko jedanaest skidam šminku.

— Razumijem. Onda u pola dvanaest kod mene. Ne trebate ništa nositi. Što treba — imam.

Pod »što treba« misli se ipak na politrenku. Ponekad par boca vina, ali rjeđe.

Najbolje je biti kod Romana, on živi sam. Druga dvojica su s mamama. Obje su prilično mile starice, one se same tako nazivaju, iako je objema još daleko do mirovine, obje rade. Ali jedna voli

svakakve vilice, tanjuriće i uvijek se uzbuđuje jer stolnjak nije izglačan, druga ne pridaje osobito značenje stolnjacima, ali zato rado upada opaskama u žar diskusije: »A u naše vrijeme se smatralo nepristojnim svaki čas nekoga prekidati. Treba znati slušati. To je veliko umiječe«. — »Pa pridržavaj se tog umijeća«, poučava ne previše ljubazni sinčić, a majka, uvrijedivši se, zašuti. Ali ne za dugo, i ona voli velike teme: »Ta kako se mogu uspoređivati vaši Moore, Miró ili kako se već zovu, s našim Antokoljskim; koliko tuge ima u njegovom *Spinozi*, koliko misli«. Od tada je Ašotova sobica dobila ime »Kod Spinoze«. Saškinu su nazvali »Maxim« — u čast pariškog restorana, koji je, po mišljenju svih, najelegantniji na svijetu. Romkino sklonište na sedmom katu, s prozorom koji gleda na duboko dvorište-bunar, drugi su zvali »brlog«, ali dečki su davali prednost nazivu »kula«, kao kod Vjačeslava Ivanova, gdje se nekada skupljala krema ruske književnosti.

Dakle, u pola dvanaest, recimo, kod Romana, u njegovoj »kuli«. Na sredini je okrugli crni stol. Stolnjaka nema, čak ni novina, proliveno se odmah briše, Romka je uredan čovjek. Oko stola — bečka stolica, tabure i starinska fotelja s visokim naslonom i otrcanom kožom, ali s lavljim njuškama na naslonima za ruke. Za šalu na početku se izvlači tko će na njoj sjediti, svi bi htjeli na fotelju, ali kasnije, u žaru diskusije, zaboravljaju i sjedaju čak i na pod.

Na stolu je kristalna boca, zahvaljujući kojoj Romana drže estetom, u njoj milo zveckaju kamenčići kada toče votku. Ostalo posuđe su vulgarne brušene čaše koje narod zove »grančaki« — i u tomu se vidi ekstetika. Jede se, uglavnom, riba u umaku od rajčice. Ponekad hladetina (kada je ima u trgovini).

Rasprava se vodi o suđenju Sinjavskom i Danielju[8]. On je nedavno izbio u prvi plan. Sva trojica ih, naravno, podržavaju, čak se ponose — znači da još nije nestala ruska inteligencija — ali Ašot ipak optužuje Sinjavskog zbog dvoličnosti:

— Ako si ti Abram Terc[9], a ja sam *za* Abrama Terca, onda nemoj biti Sinjavski koji piše tamo neke člančiće u sovjetskoj enciklopediji. Ili — ili...

— A od čega živjeti?

— Od knjige o Picassou. Pa napisao je...

— Napisao, a dalje? Uostalom, i tamo ima mnogo sovjetske terminologije. Čak cijele fraze.

— Onda nemoj biti Terc.

— Ali on hoće biti svoj. I postao je. Svaka mu čast za to!

---

[8] Sinjavski i Danielj su sovjetski pisci židovskog porijekla, a zbog vlastitih književnih koncepcija, bili su prisiljeni emigrirati.

[9] Abram Terc je pseudonim Andreja Donatoviča Sinjavskog.

— Ne, ne za to. Za to, što ne poriče.

— Čekaj, čekaj, pa ne radi se o tome. Pitanje je, može li se biti istodobno...

— Može!

— Ne može!

— A ja kažem — može! I dokazat ću ti...

— Tiše — uključuje se treći — dajte da se snađemo. Bez nervoze, mirno.

Pokušavaju se snaći bez nervoze, mirno. Ali to ne traje dugo. Povlačeći paralele i obraćajući se prošlosti, spotiču se na Buharinu.

— A vi znate da je on prije uhićenja bio u Parizu? I znao je da će ga uhapsiti, a ipak se vratio. Što to znači?

To se uključio Ašot, glavni polemičar. Saška prezrivo maše rukom.

— Politika, politika... Mene ona ne zanima. Neka ide k vragu...

— Takvo je vrijeme, milostivi gospodare. Htio — ne htio, okaljat ćeš se. Tvoj je dragi Picasso naslikao *Guernicu*. I *Goluba mira*. Član partije, mamicu mu njegovu. I Mattisse također...

— A ja evo nisam! A ni ti. Ni ti... Zašto?

— Mi živimo u drugoj državi, mi sve znamo.

— A oni čitaju sve novine, mogli bi znati i više od nas...

— Dosta. Ušutite. Bolje poslušajte što je povodom svega toga rekao poznati Oscar Wilde, koji je to razumio.

— Što *to*?

— Umjetnost.

— Ja znam što je o umjetnosti rekao Lenjin. Najmasovnija od svih umjetnosti...

— Je film. Zbog toga ja i radim na njemu. — Nestavši na trenutak u kuhinji, Roman se vrati s četvrtlitrenom bocom. — Popit ćemo za Oscara Wildea.

— A ja predlažem za Doriana Graya. — Saška naglo natoči u čaše. — Neobično rasipan momak. Zavidim.

— A ti si najobičniji sovjetski razvratnik, doveden u nepriliku. Zbog toga i zavidiš. Tihi, potencijalni razvratnik.

— Gnjavator... I, za razliku od mene, ne potencijalni.

— Poslije ovoga ti si gad. Ja za njega nisam žalio svoju bocu za otrežnjavanje...

— Dosta! — priskače Ašot. — Ja imam riječ. Popričajmo o običnom egzistencoegocentrizmu.

I počinju opet ispočetka.

Zbrkani razgovori, preskakanje s teme na temu, želja da se bude duhovit, vinske pare — sve to nimalo ne smeta da se potpuno ozbiljno odnose i prema držanju obojice optuženih — uglavnom, ponose se njima — i prema tome, da su se najveći svjetski umjetnici tako lako dali zavesti lijepim riječima najsurovije, najpokvarenije i najnemoralnije ideologije. Za njih ovo nisu prazne riječi — Čast, Dužnost, Savjest, Dostojanstvo . . .

Čitavu su večer proveli, umorni nakon predstava i koncerata, pokušavajući se nekako snaći u tome, kako su u sadašnjem ruskom jeziku obični pojmovi dobili suprotno značenje. Čast i savjest, ispada, nisu ništa drugo nego personifikacija partije. Rad je samo uzvišen, iako svi znaju da je to sveopće izbjegavanje posla i lopovluk. Riječ »kleveta« shvaća se samo ironično — »Slušao sam jučer *Glas*[10]. Kleveću, da opet kupujemo žito u Kanadi. A za votku među svijetom ne govore drugačije nego *Klas Amerike*«. A entuzijazam? Pitao je dječak oca, što je to. Ovaj mu objasni: »A zašto onda govore — svi su glasali s entuzijazmom? Ja sam mislio da to znači 'rekli su da tako treba'. I svi su takvi dosadni . . .« A javnost? Što se misli pod tim? Mongolska javnost prosvjeduje, sovjetska je uzbuđena . . . Gdje je ona, kako izgleda? Tog pojma jednostavno nema, iščezao je, nestao.

Ali politika koja je dozlogrdila — posvuda, gnjusoba, gura svoj smrdljivi nos, izazivajući, možda, najžešće sporove — ipak nije njima bila najvažnija. Glavno je bilo — snaći se, što i kako *ti* radiš. U umjetnosti tvojoj jedinoj, kojoj, na kraju krajeva, namjeravaš posvetiti sav život. U dobi od dvadeset i pet godina neophodna je zaljubljenost ne samo u nekoga, nego i u nešto.

Sva su trojica smatrala jedan drugog talentiranim. Štoviše vrlo talentiranim. I odlučnošću i bezobzirnošću koje su svojstvene mladosti, prihvaćali su se rješavanja i ne uvijek rješivih problema.

Ašot se predavao tom zadatku s posebnom žustrinom. Roman se često odvajao od društva, odlazeći sa svojom filmskom grupom u ekspediciju na nekoliko dana, a to je znalo potrajati i cijeli mjesec. Ašot i Saška ostajali bi udvoje, a tada bi počinjalo ono što je Saška zvao »pedagogijom«. Vječito mora nekoga poučavati, sovjetski Pestalozzi. Radi se o tome, da je Ašot smatrao Sašku ne samo talentiranim, iznimno sposobnim plesačem, nego i glumcem. Dobrim dramskim glumcem.

— Shvati, gnjavatore, ti možeš postići daleko više nego postižeš — vadio bi svoju lulu, pripaljivao i počinjao pouk. — Batmani i

[10] Misli se na antisovjetsku radio-stanicu *Glas Amerike* koja emitira program iz Washingtona na ruskom jeziku.

svi ti pas-de-deux i pas-de-quatre tebi divno uspijevaju, možda i bolje nego drugima, ali ti si mlad i glup. Što je najvažnije — glup. Ne razumiješ da balet nije samo vaša zezancija i pipkanje balerina za sisice. Balet je kazalište. U prvom redu kazalište.

— Arkadij, ne prenavljaj se. — Taj se turgenjevski citat koristio kada bi se Ašot previše zanio.

— Ne prekidaj... Balet — to je kazalište. Drugim riječima, slika, preobražaj, uvlačenje pod kožu. No dobro, odvalio si princa u *Uspavanoj ljepotici,* curice će uzdisati za tobom, ah-ah, dušica, a netko će umirati od zavisti, ali oprosti, što se tamo uopće ima glumiti, u tvom princu? Ne, ti trebaš ulogu. Pravu ulogu. I treba je tražiti. I naći. I zadiviti cijeli svijet. Kao Nižinski s Petruškom.

— Ašotiću, najmiliji, za Petrušku je potreban Djagilev. A gdje ga uzeti?

— Ja sam tvoj Djagilev. I gotovo! I trebaš me slušati.

Od svih svojih talenata — a Ašot je zaista bio talentiran — imao je i glas, nešto poput vrlo ugodnog baritona, i sluh, i skladan je bio, vrlo dobro je oponašao ljude, risao nije loše, tu i tamo slikao — ali od svih tih talenata on je sam isticao režiserski. Scenarije svojih koncertnih programa pisao je sam, a sam je i režirao. Maštao je da osnuje vlastitu školu, skupi nadarene, zainteresirane, mlade ljude i da zablista. Lovorike Jefremova i *Suvremenika* nisu mu davale mira. Sve na golom entuzijazmu, u klubovima, noću.

— Nešto poput *Priče sa zapadne strane,* razumiješ? Jesi vidio kod Judeniča? Sjajno! Nimalo lošije od filma.

Saška je vidio samo film — na zatvorenoj projekciji — i, naravno, mozak mu je stao.

— Pridobit ćemo tog istog Volodina, Roščina, Špalikova ili nekoga od mladih, glazbu ćemo naručiti od Liške i oni će nam napisati balet, suvremeni balet. Pa što? I Mojsejev je počinjao od *Nogometaša.* Da, a mi — od *Ronioca.* Podvodno carstvo, Sadko, rusalke, ronioci u maskama, s onim puškama, atomske podmornice... Svijet će zinuti!

Tako su oni, ne zamjećujući vrijeme (jednom je počelo u deset navečer, a završilo kada je već metro počeo voziti), mogli čitavu noć koračati beskrajnim obalama, njihovim granitnim pločama, tumarati oko Brončana konjanika, ovamo i onamo po Marsovom polju. Po svakom vremenu, kiši, snijegu, poledici. Klizali su se, padali, smijali se. I stvarali planove, stvarali, stvarali...

Možda su to najljepši dani života, te noćne šetnje. Sve je pred tobom. I planovi, planovi. Jedan primamljiviji od drugog.

— Onda, da planiramo?

— Da.

Bože, mnogo će se godina ti dani i noći pamtiti, možda s laganim prizvukom humora, ali s nježnošću i ganućem, daleko vedrijim od sjećanja na prvu noć ljubavi. Bez ikakvih sukoba, svađa, uvreda, a ako ih je i bilo, zaboravljane su odmah, neopisivo lako, bez teškoća. I ništa ne dosađuje, i noge se ne umaraju od Litejnog do Dvorcovog, preko mosta, prema Birži — no, doći ćemo do sfingi, i natrag — i zatekli bi se iz nekog razloga kod spomenika *Stereguščem*. I zaboravljali bi se dosadni Brežnjevi i Kosigini, borba za mir, napredni krugovi i ostale trice.

S Volodinom i Roščinom nije, naravno, ispalo ništa, pa je Ašot odlučio da se sam prihvati posla. Put ih je nekako odveo u reprizno kino na *Kabanicu* s Rolanom Bikovom. Nekada su je gledali, ali su zaboravili, a sada ih je odjednom nadahnula.

— Gotovo! Ti si Akakij Akakijevič! — ispalio je Ašot. — Ti i samo ti! Ja pišem *Kabanicu!*

— Za Boga miloga — smijao se Saška — Akakij Akakijevič se jedva popne na treći kat...

— Ako treba, natjerat ću ja i staromodne vlasteline da skaču. Bila bi glazba...

I Ašot se udubio u Gogolja.

Saški je za neko vrijeme zastao dah u grlu, ali on je bio u oblacima nižeg sloja. »Ja nisam strateg, ja sam taktičar«, govorio je, i s naporom, nakon noćnje šetnje, protrljavši ujutro oči, jurio na probu.

A ipak se uživljavao u tu zabavnu igru koju je izmislio Ašot. A u toj se igri rađao — Ašotu je to, u svakom slučaju, bilo jasno kao dan — novi izraz, ono nešto, što nimalo ne zaostaje za ruskim baletom s početka vijeka u Parizu. Nimalo lošije. I kada bi želja mogla pokrenuti planine, Ararat bi se uzdizao nad vrhom Admiraliteta.

3

Upravo kad se zahuktao rad na *Kabanici* iskrsnulo je Saški putovanje u inozemstvo.

— Dobro, bježi pokoravati svijet — izjavio je Ašot — a ja ću do vašeg povratka sve završiti.

I Saška je otišao.

Turneja je, sudeći po izvještajima koji su stizali — čak je *Glas Amerike* o tome obavještavao — imala uspjeha. Produžili su je još dva tjedna, priča se i o Sjedinjenim Državama.

Dramaturg Pupkov, koji se vratio prije ostalih — ili mu se žena razboljela, ili mu je majka umrla — izvijestio je da je Kunicin postigao velik uspjeh — bisevi, cvijeće, djevojke. I ne pije.

Zatim je nastao prekid. Nitko nije zvao iz Kanade, *Glas* se prebacio na aktualnije teme.

— Prosvjećuju provinciju — izjavio bi Roman. — Otputovali su u Klondike, k tragačima zlata, »umjetnost — u mase«.

I odjednom...

U jedan u noći, kada su već svi bili legli na spavanje, dođe k Ašotu Roman. Sav smušen. Ranuš Akopovna, Ašotova majka, čak se uplašila.

— Odakle ti? — začudio se Ašot. — Zgodnije vrijeme nisi mogao naći?

— Imaš li radio?

— Ne radi, otišle su baterije. Zašto?

— Zato, što je naš Saška zbrisao.

— Kako to misliš — zbrisao?

— Jednostavno, zbrisao i gotovo. Zatražio je azil.

Ašot se sledio.

— Lažeš! Ne može biti.

— Rekao mi je njihov flautist Goška. On je čuo.

— Na *Glasu?*

— A vrag će ga znati, ili na *Glasu,* ili na BBC-iju.

— Laže tvoj flautist, pobrkao je nešto...

— Možda i laže, pošto sam kupio poto prodajem.

Dugo su šutjeli. Ašot je počeo tražiti lulu, prvi znak nervoze. Majka je iz susjedne sobe upitala:

— Što je, nekakve neprijatnosti?

— Ma ne, tek tako, besmislice, previše je popio... — i, stavivši prst na usta: — Majci za sada ni riječi.

Normalno, obojica bijahu zaprepašteni. Roman nije otišao kući, ostao je noćiti. Zajedno su se smjestili na ulegnutom divanu, nikako nisu mogli zaspati.

— Ne vjerujem, pa ne vjerujem — glasnim je šaptom govorio Ašot. — Razumijem da je častohlepan, da je željan slave, zanio ga uspjeh, zamaglilo mu se pred očima, jer je neki tamo napisao da je on drugi Nurejev, ali — on nije Nurejev, njemu ne treba samo slava...

— Treba, svima njima treba.

— Bez nas — ne treba. Vjeruj mi. Znam ja Sašku kao svoj džep.

— Ali ti se prema slavi odnosiš drugačije. Ne prezireš je, uopće ne, ali ne znaš njenu cijenu. Ona zasljepljuje, ali ti si naše oko sokolovo.

— Shvati, Romka, on je Lenjingrađanin, Piterac[11], on ne može bez šiljka Admiraliteta i kuće na Mojki[12], bez Crne rječice, bez nas dvojice, bez mene. Ne može!

— A vidiš da može. I ti *ćeš moći,* kada stupiš u matični ured sa svojom Antoinettom.

— S Henriettom. Ali to je potpuno različito. Ja bih i ovdje ostao s njom, vjeruj mi, ali ona ni da čuje. Pokušao sam već. Ni da čuje...

— A u čemu je razlika? U objektu ljubavi? Ti — u svoju Parižanku, a on u uspjeh... Uspjeh, uspjeh, Ašotiću, s njime nije tako lako boriti se. Za to su potrebni drukčiji mišići. Ne nožni.

— O Bože... — Ašot je počeo revno istresati lulu, ponovno je zapalio. — Pa kako ćemo živjeti?

Te noći nisu ni zaspali. Pred zoru su odjurili u Kirovsko kazalište, da vide što je na stvari. Kazalište je bilo na gostovanjima — dio u Kanadi, dio u Kijevu — a pojedinci što su se muvali po hodniku i kojima su se obratili ne gubeći vrijeme, bili su zabrinuti za vlastite materijalne teškoće. Gošku-flautista nisu uspjeli pronaći, a drugima je, uglavnom, cilj bilo pivo.

Treći ili četvrti dan Romka je doznao od tajnice Elvire, koja prema njemu nije bila ravnodušna, da su se glasine obistinile, produženje turneje u Kanadi je poništeno i kompletan sastav će se početkom idućeg mjeseca vratiti kući.

— Pa i naš Saška se otkinuo — ne osuđujući mnogo uzdisala je riđokosa Elvira, pogledavajući Romku. — Tko bi to mogao pomisliti? Biste li se vi odlučili na to? Ta njemu je i mama ostala...

Sve se nekako iznenada srušilo, izgubilo značenje. Postali su potišteni, pokušavali kod vlasnika *Spidola* doznati tko je što čuo. Ali strane se postaje nisu mogle čuti, prigušavali su ih, nitko ništa nije mogao shvatiti. Netko tko je doputovao iz Komarova, govorio je da je tamo nešto uhvatio, ali posve jasno se ništa nije moglo shvatiti. Ili je preskočio neku ogradu, ili je kidnuo iz restorana ostavivši kofere u hotelskoj sobi. Nekakva besmislica.

Nikako se nisu mogli pomiriti s tim — ni Roman, ni Ašot — da je za njih sve bilo skriveno. Pa nije on mogao samo tako, udahnuvši tamošnji truli zrak, odlučiti bez razmišljanja. Očigledno, pripremao se, unaprijed je sve smislio. A čak ni pijan — ni riječi.

— A zadnju večer, sve to »bratskom ljubavlju, bratskom ljubavlju«, zašto to? Vražja neka posla — Ašot se pjenio, stalno pripaljivao lulu, nikako nije mogao shvatiti kako se otvoreni Saška,

[11] Starosjedilac Lenjingrada (lenjingradski purger).
[12] Rječica u Lenjingradu.

iskrena duša, uvijek bez skrivenih misli, potpuno otvoren, mogao tajno pripremiti za nešto takvo. — Ma ne može, ne zna, ne bi uspjelo. Negdje bi nekakvu sitnicu izlanuo... Ništa ne razumijem. A mama? Pa ona neće preživjeti! A on, gad, je ipak voli. Da sam barem ja tako pažljiv, brižan... I te suze u očima kada se opraštao. I to zauvijek! A Veru Pavlovnu će, posve pouzdano, izbaciti s posla...

Roman je skrivao svoje emocije.

— Budimo realni. Bila tu mama ili ne, ali Saška, pa znaš već — »želim biti slavan«! I postat će. Vidjet ćeš. Zasjenit će Rudolfa, njemu je već blizu četrdeseta. Saški su se fino obratili, ne sumnjam, on je tamo imao uspjeha, to je činjenica, obećali brda i doline... Slat ću pakete, sitnice, mamu ću na kraju krajeva izvući, proći će vrijeme, Brežnjev će završiti, a novi... U globalu, kupili su našeg Sašku. Žalosno, naravno, ali kupili su, kupili Sašku — i tužno: — A ja ću ostati sasvim sam. Pa i ti ćeš sa svojom Parižankom također otići.

Ašot je mumljao nešto nerazgovijetno. Henriette je sada negdje trebala doputovati.

Početkom srpnja vratili su se naši »Kanađani«. Zbunjeni, utučeni. Na carini su ih zadržali oko tri sata, najmanje, ostavili su svakome samo jedne traperice (nosili su petere), prekapali su sve torbe, oduzimali čak nogometne i hokejske revije.

Saška je, kako se pokazalo — govorili su o tome zlobno, teško prikrivajući zavist — stvarno zbrisao iz restorana. Sat vremena prije polaska autobusa na aerodrom. Jednostavno je ustao, ne popivši kavu do kraja, tobože, odmah se vraćam, svi su držali da će na toalet ili na telefon, odmah je nestao. Ostali su svi koferi s krpicama. On je stanovao s Timofejevim, drugom violinom, svi su oni stanovali po dvoje, osim rukovodstva. Iz njega, Timofejeva, bilo je teško nešto izvući, ali treći dan su ga nagovorili, odvukli u *Istočni*[13]. Teško ga je bilo razumjeti — možda su mu rekli da drži jezik za zubima, a možda ga je i Saška spretno smotao oko malog prsta, ali, prema njegovoj priči, Saška se nije mnogo odvajao, sa ženskama nije imao posla, s te strane je bilo vrlo strogo, rekli su, da će odmah slati kući, posla je bilo mnogo, bili su umorni kao pas.

— No, a on? Jesi li nešto primjećivao? Je li se uzbuđivao, nervirao?

— Pa, kao da nije. Zadnjih dan-dva, možda. Svi su, općenito, bili uzbuđeni, jurili po trgovinama, prebrojavali novac. Ženske su

[13] Restoran i hotel u Lenjingradu.

mu se lijepile, dakako, ali, čini se da nije nikoga povalio.

— Ali, vjerojatno je s nekim vodio pregovore. Pa bez toga nije mogao. Je li se sastajao s kime?

— A vrag će ga znati. S nekim je razgovarao preko telefona, ili na engleskom, ili na francuskom, ja sam za te stvari truba.

Dakle, nikakvo se objašnjenje nije moglo dobiti od toga tupog violinista, smrtno uvrijeđenog zbog svih peripetija na granici, malo je trebalo da mu oduzmu gudalo koje je kupio, sav novac je spiskao na njega, gotovo da nije ni žderao. Pomogao je Zujev, govno od čovjeka, ali zauzeo se — gudalo nisu traperice.

Ašot i Roman su se na smjenu gurali po kazalištu. Zatim je Roman otišao na snimanje, Ašot je ostao sam. Potpuno se ražalostio. U teatru, gdje su ga skoro svi poznavali — ipak je on najbolji prijatelj Kunicina — gledali su ga napola ironično, napola zlurado. »Što je, raspalo se društvance?« — bocnuo je jednom, podsmjehujući se, Boljšuhin, određen kao Saškina zamjena. — »Mušketiri domaćeg pečenja. Sovjetsko je, dakle, odlično je!« Ašot ga je poslao u rodno mjesto, ali bačena se riječ »pečenje« pročula u kazalištu. A inače, svi su zavidjeli. Prima Gotovceva, koja se nikoga ne boji, muž joj je kagebeovac, upravo je tako i rekla: »Jedini među nama koji nije budala. A mi smo marva, siva, usrana tegleća marva . . .«

Rukovodstvo su — direktora, zamjenika, sekretara partijske organizacije — nekoliko puta vukli u Veliki dom, svakog posebno i sve zajedno, zatim su sva trojica otišli u Moskvu. Po povratku su sazvali sastanak. O njemu je kasnije pričao Goška-flautist. Sastanak je vodio neki moskovski, iz CK. Sramota je, tobože, bruka. Gdje je odgojni rad? Svi slušaju strane radio-stanice, ne čitaju novine. Kolektiv se rasklimao. Turneja je, istina, bila na razini, novine su hvalile, ali čime ste se bavili između proba i nastupa? Jurili ste po trgovinama? I nije vas stid? Kazalište odlikovano ordenom, najbolje tradicije, no i nadalje u istom stilu. A inače, budnost i ponovno budnost, nećemo podleći provokacijama. Zatim je Zujev rastezao, slabo smo pazili, oslabio je nadzor, drugovi ne posjećuju političku nastavu. Direktor je sjedio kao posran — priča se da su on i Zujev zaradili strogi ukor — nešto je poslije govorio i on o disciplini, o klasicima marksizma, pa opet o provokaciji, obećavao je, u ime kolektiva, partiji i vladi, i Lenjinčiću osobno, još više, još veće . . . Tu ga je prekinuo tip iz CK: »Ma što JOŠ više. Treba pritegnuti hlače, potpuno su spale!« Nikolaj Nikolajevič se sasvim smeo — »Da, kaže, pritegnuti«. Dvorana samo što ne prasne. Smijurija.

— Dobro. Smijurija ili ne, što su govorili o Saški?

— Kako što? Izdao je domovinu. Država je u njega toliko uložila, a on je priredio takvo iznenađenje.

— A tko je govorio?

— Tko, tko? Govorili su oni, kojima su rekli. Naravno, Boljšuhin. Streljcova. Prisjećala se Nurejeva. Tko još? Ne sjećam se više. Glavni kostimograf, zaboravio sam mu prezime. Izjavio je da nije vratio nekakav bezrukavnik. Tu su opet svi prasnuli u smijeh. Na kraju je opet onaj iz CK uzeo riječ. CK, navodno, upravo razrađuje specijalno rješenje o gostovanjima u inozemstvu. Da se prekine nedisciplina i nemar. Pa je pošao, pošao od uvodnika *Pravde*... Okrutni striko. Iz odjela za kulturu, valjda, a možda i malo viši. A u cjelini, ulizica. Kao svi...

— No, a je li istupala Ljiljka Kašincova, zadnja Saškina djevojka?

— Istupala je, a kako bi drugačije. Naredili su joj, naravno. Pustila je suzu. Tobože — vjeruj čovjeku. Ali nije bacala drvlje i kamenje, kao ostali. Uglavnom je cvilila.

Iz restorana su otišli tmurniji od oblaka. Čak ni vino nije pomoglo.

— Ne — rekao je Romka na rastanku. — Saška je pravilno postupio. U ovome se svijetu ne može živjeti. Pokvarili su nas! Sve su nas pokvarili.

Kako se poslije pričalo, baš je nakon tog sastanka Gotovceva i rekla ono o teglećoj marvi, popravši to biranim epitetom.

4

Prošlo je neko vrijeme. Taman dovoljno da Ašotova Henriette doputuje, otputuje i opet doputuje. Ona je bila zgodna, imala je velike crne tužne oči, bila je vrlo šutljiva i, kako se mnogima činilo, sve ju je pomalo plašilo. Ali to nije bio strah, to je bilo stalno očekivanje nečeg neočekivanog.

— Prirodna neprilagođenost — zaključivao je Romka. — Jednostavno za tvoju Antoinettu — on ju je uporno tako zvao, prekrstivši je s vremenom potpuno u Marie-Antoinette — razlika u vremenu između Pariza i Lenjingrada nije dva sata, nego dva stoljeća.

Pri susretu prijatelja ona je uvijek sjedila u kutu, šuteći, ali kada bi ostala s kime udvoje — ruski je govorila sasvim solidno, ali ipak nije savladala tvrdi ruski »l« — otkrivala bi svoja razmišljanja i spoznaje, i umijeće da na stvari gleda na svoj način, a što je najvažnije, neuništivu ljubav prema svemu što je rusko.

— Da vam je samo pravi car — govorila je ona, smješkajući se i pokazujući sitne, vrlo bijele zube. — Dobar. Poput monaškog kneza Reiniera.

Monaškog Reiniera nitko nije znao, ali o izboru nisu raspravljali.

— A tamo, kod njega, nema komunista? — raspitivao se Roman.

— Što je tebi...

— Onda odgovara. Samo ne znam što bismo s ruletom. Prokockali bismo sav novac.

Nakon još nekog vremena pošao je Ašot sa svojom Henriette u matični ured. Tamo im je stroga službenica s naočalama, s ružnom crvenom vrpcom preko ramena, održala ravnim glasom, bez ikakve modulacije, prodiku — o tome, da muž, kao istinski sovjetski državljan, treba svoju ženu upoznati s našim običajima, kulturom, pogledom na svijet (najnaprednijim na svijetu), zatim su izveli Mendelssohnovu koračnicu, popila se butelja pjenušca, i sovjetski je državljan poveo ispod ruke svoju ženu, jao, ne u bijeloj, ali ipak u svijetloj haljini (a on je sam, ne izdržavši bitku s prijateljima, bio prisiljen staviti kravatu), prema svadbenom stolu.

Ranuš Akopovna se pokazala na visini. Sastavljeni stolovi, pod koje su gurnuli komadiće kartona da se ne bi klimali, bili su prekriveni snježno bijelim stolnjacima, blistalo je srebro i kristal (pojam potpuno relativan), rumenjela se tanko narezana salama i šunka, na tanjurima su se šepirili tradicionalni vinegreti, ispečene bijahu četiri kokoši, s dviju malih tanjurića svima se osmjehivala prava crna ikra. Pića je također bilo dovoljno.

Roman je održao zdravicu. U njoj se govorilo o dvije ideologije, pokvarenoj i stvaralačkoj, o tracionalnom prijateljstvu francuskog i ruskog naroda, koje je još Napoleon utemeljio, nastavio njegov nećak Napoleon III. u doba obrane Sevastopolja, a učvrstio svečani čin kojemu su danas prisustvovali svi prisutni za stolom. Postoje osnovane pretpostavke da će heroizam ruskih i francuskih vojnika, koji se očitovao na ravnicama Borodina i padinama Malahovog brežuljka, uvijek biti dostojan primjer našim mladencima.

— Znajte pružati otpor! — završio je on svoju zdravicu koja je izazvala buran pljesak. — Neprijatelj će biti razbijen. Pobjeda će biti naša!

Zatim su pili i jeli. Razišli su se negdje pred jutro. Na vrhuncu svadbenog veselja, kada su se nabavljale dodatne politrenke, sjetili su se Saške. Ašot se sjetio.

— Meni je veoma žao što danas naš Saška nije s nama — načinio je pozdravnu gestu prema tužnoj Veri Pavlovnoj koja je suzdržavala svoje uzbuđenje. — Mi znamo da mu je dobro, da je,

oprostite za nehotičnu banalnost, njegova zvijezda zasjala i sjaji svom snagom. Do nas ona, ta svjetlost, nažalost, ne dolazi, ali njena toplina grije naša srca. Pa da popijemo za Sašku!

Svi složno zapljeskaše i popiše sa zadovoljstvom. Roman se, naravno, nije mogao obuzdati i, da bi nekako ublažio kitnjatost održane zdravice, viknuo je, izazvavši još veći pljesak:

— Neka živi lenjingradsko Kirovsko kazalište, odlikovano ordenom Crvene zastave za rad, koje svoje najbolje sinove priprema za svjetske kazališne daske!

I za to su popili.

Uopće, dugo su se prisjećali Saške. S izmiješanim osjećajem srdžbe i radosti. U Americi se on probio. Uspio je s prvom točkom. O njemu su pisali samo u superlativima. Rusko čudo! Fenomen s obala Neve! Eksplozija mladosti! Svečanost gracioznosti i ljepote! Talent koji je pobijedio tiraniju! Majstorstvo i nadahnuće! Povlačili su paralele s Fokinom, Mordkinom, Lifardom, Vasiljevom, čak s božanstvenim Nižinskim. Jedan članak se tako i zvao: *Njegovo Veličanstvo Vaclav Drugi.*

Samo se Ašot nije radovao. On je iza svih tih pohvala osjećao prizvuk senzacije. Prema onim nepotpunim informacijama koje su prodirale preko radija, iz revija koje su se ponekad provlačile preko granice, on je vidio da je uspjeh zaista fenomenalan, i nije mogao da mu se ne raduje, ali trebalo bi ga učvrstiti, napredovati. Hoće li to Saški poći za rukom? Nije bio uvjeren.

Često je boravio kod Vere Pavlovne. Da bi joj pružio neku podršku, a ujedno se nadajući da će od nje čuti nešto poput: »Evo razglednice od Saške!« O pismu ona više nije ni sanjala. Ali, nije bilo ni pisma, ni razglednice.

Vera Pavlovna je u zadnje vrijeme vrlo oslabila, nekako se pogurila, izgubila svježinu, ali znala je vladati sobom. Nije plakala, nije se tužila, barem ne pred ljudima. Kada bi Ašot svraćao, zaticao bi je obično pored Saškina stola kako nešto prebire, premješta. Nešto dirati na stolu ili stavljati na njega ne bi bilo zgodno, slike složene ispod stakla ležale su u idealnom poretku, a jedna, gdje je Saška još posve mali, ocu na rukama (on je poginuo na samom kraju rata u Istočnoj Prusiji) bila je stavljena u specijalno kupljeni okvir i obješena iznad stola.

Veru Pavlovnu, ma koliko bilo čudno, nisu otpustili s posla, štoviše, vidjela je da suosjećaju s njom, zamjećivala je znakove dirljive pažnje, ili neki cvjetić na stolu, ili bi joj na dan Vere, Nade, Ljubavi uručili prekrasno izdanje albuma *U svijetu plesa* na francuskom jeziku. Čak joj je direktorica Ljudmila Afanasjevna, kako se uvijek činilo, hladan, krut čovjek, jednom prišla, kada

nikog nije bilo u sobi, obuhvatila je za ramena i rekla: »Sve, sve ja razumijem, Verice« — po prvi put ju je nazvala jednostavno po imenu — »ali ne ćemo dati da vas vrijeđaju. Tek da znate . . .« I odmah je izišla.

Otprilike godinu dana poslije Saškina odlaska — većina je govorila obično »bijega«, ali Vera Pavlovna isključivo »odlazak« — pojavio se u Lenjingradu američki jazz. Bilo je nemoguće upasti na njegove nastupe — samo se uporni Roman probio, koristeći sva sredstva, dok Ašotu nije uspjelo — ali ovo je gostovanje bilo obilježeno jednim neočekivanim događajem. Prilikom redovna posjeta Veri Pavlovnoj Ašot ju je zatekao neočekivano živahnu i malčice uzbuđenu.

»A ja nešto imam! Pogodi što.«

»Karta!« — ispalio je Ašot.

»Pogodio si. Doduše, ne od njega, ali . . .«

Pružila je običnu razglednicu s Petropavlovskom tvrđavom. Na njoj je ružnim rukopisom bilo na ruskom napisano:

»Vrlo štovana madame Kunicin, ja sam doputovao u Lenjingrad i imam vama mala paketić. Hotel *Astorija,* soba 112. John Horowetz«.

Zamisliše se. Odlučili su da je najbolje da pođe Ašot. I on je pošao.

Vrata mu je otvorio vrlo okretan čovječuljak, nalik na patuljka.

— Vi ste Aleksandrov prijatelj? — upitao je na engleskom.

Ašot je, s mukom prikupivši riječi, rekao da je madame Kunicin bolesna i zamolila njega da zahvali gostu i uzme paketić.

Patuljak je prišao k ormaru i izvadio iz njega urednu, prilično veliku, kartonsku kutiju. Ašot je na svom barbarskom engleskom pokušao doznati nešto o Saški, ali je kao odgovor začuo samo »Oho! Good, good! Extra!« Ništa se više nije moglo iscijediti. Naklonio se i otišao.

Kutiju su raspakirali s punom pozornošću. U njoj bijaše vunena, krupnim bodom pletena vesta jarke boje, što je malo zbunilo Veru Pavlovnu, mali pribor za manikiranje u kožnoj futroli, vrlo zgodna figurica plesača i plesačice od kopenhaškog porculana, mala staklenka slatkog od nepoznatog voća sa šarenom etiketom, i veliki album, čudo poligrafije, zamotan u celofan — »Alexandre Kunitsyn«. Na omotu — Aleksandr Kunicin kako radi fuete, u ne zna se kojem, ali očito klasičnom baletu. Celofan su nožićem za papir razrezali na najbrižljiviji način, odmotali album i na prvoj, vrlo sjajnoj stranici pročitali: »Dragoj mamici od nedostojnog sina. Tisuću poljubaca! Saša«. Vera Pavlovna je odmah počela grozni-

čavo listati i tresti album, ali iz njega nije ispalo nikakvo pismo ili poruka.

— Hm-da — rekao je Ašot, češući se iza uha. — Mogao bi...

— Mogao bi... — ponovila je klonulim glasom Vera Pavlovna i, više ne žureći, počela razgledavati album stranicu po stranicu.

O! Kako je bio lijep! Blistav, nasmiješen (mogao je bar jednom napraviti zamišljenu facu zbog majke, pomislio je Ašot), kako para zrak, s balerinama — jedna ljepša i poznatija od druge, kako se klanja s divovskim buketom u rukama, na probi, kako dijeli autograme među masom obožavateljica. Rakursi, svjetlo, kompozicije pokazivali su da autor albuma nije bio običan reporter, sve je bilo vješto uhvaćeno, istaknuto, promišljeno. Fotografijama, bilo ih je dvadesetak komada, prethodio je uvod (Ranuš Akopovna ga je već idućeg dana prevela, ona je znala engleski) koji je napisao jedan od najvećih, kako su kasnije izjavili znalci, kazališnih kritičara. Sve u superlativima.

Vera Pavlovna je uz malo nećkanja dopustila da se presnimi nekoliko portreta (jedan od najuspjelijih, s Brooklynskim mostom u pozadini — eto tu je i mogao biti malo zamišljeniji), i uskoro su ih snalažljivi lenjingradski dječaci počeli prodavati po tri rublje za komad (Elvis Presley i Beatlesi su se prodavali za samo rublju).

Prođe još neko vrijeme. I dogodilo se ono što je izgledalo malo vjerojatno, u najboljem slučaju otegnuto i mučno — Nikogosjani su, svi troje, dobili dopuštenje za izlazak iz zemlje. Kao uvijek, to je izazvalo priče i usiljene osmijehe — »tobože — znamo, znamo, zašto su vam dali tako brzo« — ali većina se radovala, i, naravno, zavidjela. Ranuš Akopovna se odmah izgubila. Uznemirila se, počela odabirati stvari, a pokazalo se da ih je neočekivano mnogo, i smatrala je zločinom, nezahvalnošću prema prošlosti rastati se s nekakvim krpicama (»pa to je tvoja dječja benkica«), s ramicom ili napuklim tanjurićem (»ta to je od djedice, ni za što neću baciti«). No ponešto se, bez obzira na protivljenje, ipak uspjelo prodati, a ponešto — pokućstvo, hladnjak, stroj za pranje rublja (»sjećaš li se koliko smo stajali u redu zbog njega?«), sag s labudima — ostalo je prijateljima. Glavna bitka se razmahala oko *Medicinske enciklopedije*, koju je Ranuš Akopovna tajno proučavala kada bi je počinjala boljeti jetra ili bi se na ruci pojavljivale crvene pjege. Ali postupno, dan za danom, soba se praznila, i, na kraju, kada su ostali samo stol i divan, okruženi koferima i zavežljajima raznih veličina, priređena je oproštajna gozba.

Dan ranije, točnije, prethodne noći, Ašot i Roman su napravili tradicionalnu, ovaj put oproštajnu šetnju uz Nevu.

Počeli su od Moskovskog kolodvora, prošli čitav Nevski, oprostili se s klodtovskim strasnim mladićima i konjima na Aničkovom mostu, s brončanom caricom, okruženom poklonicima (»sjećaš se, kako su je odjednom ogradili mrežom, da ne bi sjedali golubovi, a oni su je svejedno prljali kroz mrežu?« — »A zatim su je obojili crnom bojom, smatrali su, da je zelena patina na bronci — prljavština«), s omiljenim kafićem *Nord*, koji je u godinama borbe protiv dodvoravanja postao iznenada *Sjever*, mahnuli su rukom *Evropskome* (»Oh, pilo se, pilo, pilo!«), posjedili u Aleksandrovskom (Saškinom!) vrtu pored Admiraliteta i, prešavši Dvorcov trg, izišli na Zimski kanal. Pa i dalje, po obalama, do Petropavlovke.

— Dakle, kako se u drevna vremena pisalo, još jedan list bijaše okrenut — rezimirao je Ašot.

Da, nije bilo lako okrenuti ga, taj zadnji list. Koliko je Židova Ašot ispraćao u Izrael? Deset, petnaest, dvadeset? I svaki put je razmišljao, postupaju li oni pravilno ili ne? Uvjeravao je sebe da je pravilno — Isačku nisu sina primili na sveučilište, Boris Grigorjevič također misli samo na djecu, želio bi da rastu slobodni, starac Isseljson kaže, da se uvijek osjećao kao Židov i hoće umrijeti na zemlji predaka, a svima je skupa jednostavno dozlogrdila sovjetska vlast — ali, bez obzira na sve to, oni su odlazili iz zemlje, u kojoj su, svejedno sad — dobro ili loše — ipak proživjeli čitav život, pustili korijenje. I sada te korjenčiće, uz to brižljivo i zlobno pokidane i pogažene u nekakvom Čopu, treba pažljivo usaditi u tuđe tlo i zalijevati, zalijevati . . .

Koliko se misli rojilo Ašotu u glavi dok se prevrtao na svom ulegnutom ležaju, koliko se naslušao mudrih savjeta nakon što je sakupio i predao sve te idiotske papire. Glavni oponent bijaše mu Roman. I ne samo zato što je ostajao bez još jednog prijatelja, nego zbog toga što trijezno, kako je tvrdio, gleda na budućnost.

— Pa što ćeš ti, Ašote Tumaniču, tamo raditi? Što? Bez jezika, stranac, odgojen na našem sranju. Da si violinist, druga stvar, oni bi imali sreće, sovjetska škola, no i te de. A tko tamo treba tvoje pjesmice, literarne skladbe na ruske pjesnike, s namigivanjem koje samo mi razumijemo? Ta oni ne trebaju ni svoje pjesnike . . . I uopće — odlučno je donosio zaključak Roman — ti si ovdje, da tako kažemo, Brando, a tamo govno . . . Kužiš?

Sve je to Ašotu i samome bilo jasno. Bio on Brando ili ne, ali već ima par ploča. Filharmonija prima sve prijave složno, publika plješće slično tomu. A tamo — malo sutra, figu! Jezik on ne će nikada naučiti, jasna stvar. Violinu ne svira, a za šansonjera nije važan glas, nego poznavanje života, ukusa, najnovijih hitova Glumac bez toga ne može proći.

Henriette — eto tko ga je potaknuo na taj korak. Njoj je bilo teško. Vrlo teško. Njoj nikada ništa nije trebalo, ni na što se nije žalila, bila je suglasna sa svime što je Ašot govorio, ali nešto ju je gušilo. Rusi su joj se veoma sviđali, čak više nego Francuzi. Istina, njihovi interesi, zanimanja, nisu joj bili uvijek jasni, ali beskonačne noćne rasprave same po sebi, prepucavanja — vrlo joj se sviđala ta riječ — čak ni neprekidne politrenke koje su nju, nedovoljno istreniranu Francuskinju, nevjerojatno umarale, nimalo je nisu razdraživale, naprotiv, u njima, u tim prepucavanjima, samom načinu života, zbrkanom, užurbanom, napetom, nikada ništa ne znaš unaprijed, svi kasne, zaboravljaju, napuhavaju — bilo je ono, čega nije bilo u njenom Parizu. Život! Neka i kompliciran, sa savladavanjem bezbrojnih zapreka, ali i s drugarskom podrškom, a ponekad čak i s malim, majušnim, ali ipak pobjedama.

A ipak...

— Ti razumiješ, Ašote — govorila bi ona kada bi počinjalo sljedeće vaganje »za« i »protiv« odlaska — ja mogu zavoljeti, razumjeti, iako je vaš Tjutčev govorio, da se u Rusiju može samo vjerovati. Ali ja ne vjerujem. Pa tko danas uopće u nešto vjeruje? A ipak, glavno je nešto drugo — ja se ne uklapam. Čini mi se da vi tako kažete? Rodila sam se u Latinskoj četvrti, na rue Echaudé. Znaš li ti što je to échaudé? Žemlja, piroška i još jedan pojam — »opariti se«. Kod nas postoji i poslovica: »Chat échaudé craint l'eau froide«, slična vašoj, samo kod nas to radi mačka — opekla se i puše na hladno. Eto, ja sam tipična mačka. Pušem na hladno. Ali, opekla sam se. I, štoviše, jako.

Ašot se smijao.

— A kod nas ne možeš nabaviti ni flaster. Zbog toga ćemo otići tražiti flaster, priča se, da ga tamo kod vas ima u svakoj ljekarni.

Flaster je sve odlučio. List je okrenut.

Roman je te noći bio natmuren. K svim doživljajima zadnjih dana priključio se još jedan — film koji je snimao pola godine na kraju je završio u bunkeru.

— I taj je list također okrenut. Sve — mačku o rep! Novac, vrijeme, rekviziti, dekori, sav naš elan, a imali smo ga — sve o rep. Vidiš li da nema dobrog raspoloženja, jarkih boja, sve je sniženo, prizemljeno, stvara se nestvarna, namjerno iskrivljena slika međuljudskih odnosa koji nisu svojstveni našim... No, i tako dalje. Čovjeku ide na povraćanje kad sluša sve te Baskakove

i ostale koji se ograđuju od odgovornosti. ... Ne, Ašotiću, ti pravilno postupaš, nema drugog izlaza.

Ašotu se nije dalo ni misliti, ni govoriti o tome, na što se već odavno trebalo naviknuti. Tuga zbog toga što se rastaje sa svim ovim kamenjem, pločama, rešetkama, nakrivljenim mostovima, s krilovskim zečevima i lisicama u Ljetnom vrtu, zaklanjala je dosadne sovjetske besmislice.

— Evo, i meni se, kao onda Saški, hoće ponavljati i ponavljati »Neve svečan tok, obala njenih granit«... Na kraju krajeva, cijeli život, od šeste godine. I škola, i fakultet, i onaj Petar pored Inženjernog zamka gdje sam prvi put zagrlio djevojku... I neću sada misliti ni na kakve Baskakove i ostale tamo Jermaše. Neću i gotovo, shvati to, ti, egoistu...

Egoist je sve shvaćao. Ali on je ostajao sam.

— Sam, tako ti je to, sam. Zaostala infantilnost, sentimentalnost, nikada je kod sebe nisam zamjećivao, vrag će ga znati, ali to okretanje listova, jednog za drugim, kao srpom po istom mjestu. I naše je mušketirstvo, i dječje, i naivno, bilo jedini odušak. A evo sad — sam-samcat. Kardinalovi gardisti su nas pobijedili. A ja nemam ni Plancheta, ni Muscaitona. Sam...

Ašot zagrli Romana.

— Srest ćeš dobru djevojku, zavoljeti je, oženiti se...

— To je već bilo. Znam. Sasvim dovoljno.

— A djece, evo, nije bilo. A pojavit će se, odmah...

— Ja ne volim djecu. Kao Salazar, portugalski diktator. Jedini među njima koji nije postupao s odraslima kao s djecom, nije se fotografirao sa svakim Mamlakatom...

Tako su proveli pola noći. Vraćajući se po Nevskom, svratili su do Ruskog muzeja i kroz pukotinu u ogradi Ašot se oprostio s još jednim carem — Aleksandrom Trećim, koji se dosađuje na svom teglećem konju.

— Bio je dobar car — uzdahnuo je — bez obzira na tamo neke Pobedonosceve. Pamte ljudi; Marija Fjodorovna, carica, stalno se čudila kada su se i kako on i upravitelj straže stigli nalokati, sjednuvši za svoj bridž ili poker. Ona ode na trenutak, vrati se, a oni već zagrijani. Pokazalo se da je car uvijek čuvao u sari nekakvu plosnatu bocu. »I što sad? Nevolja uči čovjeka?« — »Uči, Vaše Veličanstvo!« — i potegli bi. No, zar je bio loš car?

— A naši se i ne stide. Neka pokuša Nina Petrovna spriječiti Nikitu...

Na oproštajku je došlo manje naroda nego na svadbu. Ali bilo je zato jednako bučno. Sjedeći, ovaj put ne za stolovima prekri-

venim bijelim stolnjakom nego na koferima, kutijama zavezanim konopcima, na podu, galamili su, smijali se, upadali jedan drugome u riječ. Držali su samo vedre, dobre zdravice s uputama, uglavnom, jasno usmjerenim — »Najvažnije je da ih naučiš piti! I psovati! I odlučno kroz njihove kapitalističke džungle! Ne boj se!«

Rastali su se već negdje pred jutro. Ranuš Akopovna je pustila suzu. Njihova predivna soba više joj se nije činila tako tijesna, a kržljiva brezica duboko u dvorištu čak joj je izgledala stasito, tko će je sada zalijevati?

Dan kasnije svi su troje, natrpavši s mukom stvari na police, otputovali s Finskog kolodvora izravnim vagonom za Helsinki. Odatle brodom do Le Havra. Obazrivi su proračuni pokazali da je tako jeftinije.

Kišica je rominjala, i to je činilo Lenjingrad još više svojim. Pratioci su se, sudarajući se otvorenim kišobranima, usiljeno smješkali. Kao uvijek pred kraj nije se imalo o čemu razgovarati, mučili su se, svaki tren pogledavali na kolodvorski sat.

U zadnjoj minuti — »Jesi li normalan, kamo ćeš?« — Ašot je iskočio iz vagona i još se jednom izgrlio sa svima. Stisnuo je Romana, krepko ga poljubio u usta.

— A ipak smo mi tucali kardinalove gardiste! Red je na tebi...

Roman nije ništa odgovorio. Tužno se osmjehnuo.

5

Ašot je ležao na divanu i gledao kroz prozor kako se neki mladić na krovu kuće nasuprot baktao s televizijskom antenom. Vukao je žice, nekamo često odlazio, donosio nešto, skakao. »Fanfan la tulipe«, — pomisli Ašot. — »Gerard Philiphe«. Sunce je zalazilo iza bezbrojnih dimnjaka pariških zgrada, u daljini se nazirala kupola crkve Invalida — »Kada će se, napokon, odlučiti da se poklone prahu Cara?« — i Ašotu se sve činilo da to nije stvarnost, da je to razglednica.

Ispružio je ruku, uzeo mali tranzistorčić *sony*, počeo tražiti postaje. Razni Francuzi govorili su vrlo brzo o nečem nerazumljivom. Blebetala obična... Ponekad bi se probijala glazba, kuće bi od nje obamirale, a ovdje je sav taj rock već pomalo išao na živce. Kroz sinkope su prokapavali engleski, španjolski, talijanski glasovi. I odjednom — *Svjetionik*. »Trudbenici na poljima krasnodarskog područja nadmašili su povećane obveze, koje su preuzeli nakon srpanjskog plenuma. Ratari su s entuzijazmom, s oduševljenjem odgovorili na odluku plenuma o daljnjem...« Zanimljivo, s kakvim

to oduševljenjem? Uz demižon? A američki farmer — njih tamo ima, čini se, sve skupa tri posto — hrani čitavu zemlju i uz to još prodaje u inozemstvo. Ašot još nije znao da će za dvije-tri godine glavni kupac biti zemlja koja gradi komunizam. Promijenio je stanicu, ustao, tiho zavirio u susjednu sobu. Majka je spavala, od prekjučer se osjećala prilično loše i čitavo je vrijeme spavala.

Henriette se vratila nakon dvanaest, ovaj tjedan bila je navečer zauzeta, radila je u zastupstvu *France-Pressa*.

— Umorna si?

— Ne osobito. Kao i uvijek.

Izvadila je iz torbe *Le Monde* i bacila ga na stol.

— Na zadnjoj stranici, dolje, zdesna.

— Što je dolje zdesna?

— Pa pročitaj.

On se zabio u donji desni ugao. Zazviždao je. U oči mu je upalo *Kounitsyn*.

— O Saški? Mater ti...

Članćić je izvještavao, da će na otvorenju kazališnog festivala u Avignonu nastupiti poznati sovjetski plesač Aleksandar Kunicin, koji sada živi u Americi. Jedan nastup održava se i u Parizu 17. lipnja...

— To! — Ašot je naglo ustao i navukao zbog nečega hlače.

— Što je, već ideš po karte?

— Svašta! Saška u Parizu! Zamisli samo. A, neće mi se izvući, podlac, pritisnut ću ja njega uza zid. Samo neka proba...

— Što neka proba?

— Samo neka proba — Ašot se uzvrtio po sobi. — Pokazat ću ja njemu, samo neka proba. Koji je danas datum?

— Osmi.

— Tako dakle... Ma kamo je nestala?

— Tko?

— Pa lula. Tvoje vječito pospremanje. Koliko puta sam ti rekao da joj je ovdje mjesto...

Ma koliko čudno bilo, ali ona se nalazila upravo ovdje. Napunio ju je pritiskujući brižljivo prstom, zapalio.

— Samo neka proba... Pokazat ćemo mu mi... Pozvat ćemo ga na red.

Koncert se održavao u dvorani *Mutualité*, ne baš najvećoj, *Palais de Congres* je veća, ali vrlo uglednoj. Nekada je s uspjehom ovdje nastupao Okudžava. Bez obzira na jezik, skupilo se tada mnogo naroda, čak su i u prolazima stajali.

Ašot je očekivao oglase. Ali njih nije bilo. Saškino se ime pojavljivalo samo u zajedničkom koncertnom programu. Stup s tim

strogim oglasima bez zavojitih ukrasa bio je na uglu Bulevara Saint-Germain i Rue de Back, i Ašot ga je, sjedeći u *Caffé Escurial* na samom uglu ulice, uvijek pažljivo razgledavao. Stern, Yehudi i Yeremia Menuhin, naši Rostropovič, Guidon Cramer. Birana imena. I odjednom među njima — Kunicin. Saška Kunicin! Gmizavac Kunicin! On i Henriette sjedili su u tom istom *Escurialu* pijući na slamku ledeni orange-presse i Ašot je tu i tamo bacao pogled na oglas.

— Znaš li o čemu razmišljam? Ahmatova je, susrevši se sa Solženicinom, a on joj se vrlo svidio, rekla: »Preostalo vam je još jedno iskušenje. Iskušenje slave«. Ili nešto u tom smislu. I Solž nije izdržao. Čak ni Solž, veliki Solž...

— A zašto? Čovjek brani svoje gledište, valjda ima pravo imati ga i braniti?

— Ma ne radi se o njemu, o gledištu, budi Bog s njim. Radi se o slavi. Ne znam, možda bih i ja da sam je se domogao... zasad, doduše, nekako ne sjaji, za glasovite zvukooperatore nisam baš ni čuo, ali, možda ću i ja, dokopavši se Olimpa, dići nos, no kao Saška... Naš Saška, onaj koji je mami teglio krumpir kada sam iskrenuo nogu, onaj koji je hodao u otrcanim trapericama... reći ćeš, da to i je šik, ali, inače, nije bio neki za krpice... Najbitnije što se ističe jest da je bio nesebičan. Ima — ima, nema — nema... Kod koga si mogao uvijek nabaviti tri, pet ili čak deset rubalja? Kod Saške! I odmah bi zaboravio. »Zar si mi dužan? Pa provedimo se onda, krenimo u *Sadko.*« Ne zna brojiti novac. Svaki impresario će ga prevariti. Bukvan.

— Što je to — »bukvan«? — zapitkivala je Henriette. — Nekakvo veliko drvo?

— Ma, tikvan, je li ti sada jasnije?

Čitavu noć prije koncerta Ašot se vrtio po krevetu. Ustajao je, punio lulu, gledao kroz prozor.

Na koncert je došao prije vremena, trebalo je još uzeti kod administratora propusnicu. Došao je sam, Henriette je imala večernje dežurstvo, a mama je nekako bila sva malaksala. Okupilo se mnogo naroda, na ulazu su se i gurali. Istina, karta više se nije tražila.

Pokazalo se da je mjesto dobro, deseti red. Dugo su sređivali rasvjetu. Reflektori su se palili i gasili. Zatim su isprobavali ton. Ašot se nervirao, neprestano je sklapao i raširivao program. U njem je pisalo, da su u prvom dijelu — *Hrskač, Reimonde, Uspavana ljepotica;* u drugom nešto nepoznato, engleskog ili američkog skladatelja i, nije loše, *Poslijepodne jednog fauna,* mirisalo je na Nižinskog.

Napokon, sva su se svjetla ugasila i začula se glazba. I na scenu je doletio, kao da je pao s neba — tko? — Saška. Doletio je i stao, očito, očekujući pljesak. On je uslijedio, ne vrlo buran — za buran bijaše još rano — ali pljeskala je cijela dvorana. Lagano se, samo glavom, naklonio i...

Sve ostalo je bio trijumf. Pravi pravcati. Ašot je kasnije pokušao oživjeti sve u pamćenju i nije mogao. Letovi, uzleti, prelijetanja, izgledalo je da i ne stiže dodirnuti tlo i već je ponovno u zraku. Nakon svakog fuetea ili osobite bravure, jasne samo znalcima, zidovi dvorane su pucali od pljeska. Lijep, vitak, lagan, vatren, silovit, bez imalo napora. I noge, kao da su se izdužile, ha-ha...

U prekidu je Ašot sam hodao uokolo. Opazio je dvojicu poznanika i jedno trčkaralo sa svoje televizije, ali je susrete izbjegavao, prošao je pored, možda su se ti čak i uvrijedili. Razgledavao je velike fotografije, zastao je ispred vrlo lakonskog oglasa za njujorški *Carnagy-hall,* lakim potezima noge u skoku, glava zabačena. Pričekao je u redu za buffet, popio čašicu votke — za hrabrost, što li? Vratio se na svoje mjesto.

Drugi dio više nije bila klasika. Pojavio se, krišom, ogledavajući se, dugo je hodao, lijegao, zatim naglo ustajao, prelijetao čitavu pozornicu i opet, ne žureći, počinjao ići natraške, kao da se ponovno nečega uplašio. Glazba — isprekidana, monotona. Primili su ga suzdržanije. Ali se zato *Faun,* gotovo uopće bez bravura i letova, pokazao — Ašot je uzdahnuo s olakšanjem — ni kao jedno ni kao drugo, ni klasičnim niti modernim. A Saška je bio maestralan do krajnjih granica. Pa naravno, Ašot je uvijek govorio, da Saška nije samo plesač, on je umjetnik.

Pred kraj nastupa dvorana je Saški priredila ovacije. To se ne može nazvati nikako drugačije. Publika se digla na noge, počela frenetično pljeskati, sa svih strana su se razlijegali povici »bravo! bis!« Nakon što je on treći ili četvrti put izišao — klanjao se mirno, dostojanstveno, bez bilo kakvih poljubaca publici, Ašot se još više radovao — počeli su skandirati, gurali su se prema pozornici. U Francuskoj to iz nekih razloga nije uobičajeno, ali poletjelo je na scenu cvijeće, maleni crveni, narančasti, plavi buketići. Ašot je osjećao da će se svaki tren rasplakati. Suzdržavao se s mukom, gutao je, gutao onaj isti knedl u grlu.

»Uspjelo je!« — pomislio je Ašot. — »Ipak je uspjelo. Pariz vam je pred nogama...«

Probiti se iza kulisa bilo je gotovo nemoguće. Jedan tip boksačke građe nije nikoga puštao kroz mala vrata koja su vodila na

stubište, a drugi, istih osobina, sa stubišta u samu prostoriju za šminkanje. Ali Ašot se probio.

Saška. Potpuno mokar, znoj se s njega slijevao u tri, pet, šest potoka, stajao je okružen zbijenom masom i blistao. Njegova mila, prćasta njuška isijavala je sreću. Vrtio je glavom, osmjehivao se, smijao, svaki čas brisao znoj koji mu je zaslijepio oči. Sa svih strana su gurali programe, dopisnice, fotografije, on se, ne gledajući, potpisivao, nekome je nešto živo odgovarao, na kojem jeziku — ne zna se...

Ašot priđe i tiho reče:

— Arkadij!

Saška zastade na trenutak, osmijeh mu iščezne s lica.

— Arkadij, ne prenavljaj se — još tiše reče Ašot.

I tad se Saška trgne, rastjera sve dovraga i počne se gurati prema njemu. To se ne bi moglo nazvati grljenje, to, što se sručilo na Ašota, bijaše vihor, monsun, tornado, mistral, novoruski sjeveroistočnjak, samo vruć i znojan.

— Mater ti tvoju! — bijaše jedino što se otrglo iz Saške, a Ašot mu je odgovarao tim istim, kratkim, ruskim, nazovimo to — izrazom, koji izražava sve na svijetu. I obojica su se gurali, stiskali jedan drugog, lupkali po leđima. Odmicali su se, jedan drugog gutali očima i opet se grlili, hihotali. I stalno te iste tri riječi, nezamjenjive i domaće.

Napokon su se, ostavši bez daha, smirili.

— Pa kako je? — upita, naposljetku, Saška. U glasu mu se osjećalo uzbuđenje.

— Kako, kako... — Ašot se osmjehne. — Podnošljivo.

— Gade! »Podnošljivo«?...

— A što si ti očekivao od mene?

— Ne, ozbiljno, kako ti se svidio *Faun?*

— Kako?

— Kako! — gotovo je kriknuo Saška.

Ašot je napravio pauzu. Saška se napregnuo. Zastao je u pitanju.

— Saška, ti si umjetnik. To je sve što mogu reći.

I opet vihor. Saška je zgrabio malenog Ašotića, podigao ga u zrak i počeo vrtjeti po maloj sobi, rastjerujući sve. I srušio se na stolicu koju je netko postavio.

— Pa, hvala, Ašotiću... Hvala... Znao sam ja... Kao da sam predosjećao... Bože... Pa ti... Ta meni... A inače, podnošljivo je?

— Podnošljivo.

Masa se opet nagurala oko njih. Prišao je neki stariji subjekt, iscrpljenoga, podbuhlog lica s leptir-kravatom oko vrata i dama, po izgledu — postarija Sophia Loren. Na nešto su ga, vjerojatno, podsjećali. On je klimao glavom, da-da, sjećam se. Kasnije još neki, također s napomenom, treći, očigledno novinar, s bilježnicom u rukama.

»Nimalo se nije izmijenio«, pomislio je Ašot. »Pa ni najmanje. Uvijek isti. Čak kao da se pomladio.«

Saška se, otkinuvši se od nasrtnika sa svih strana, okrenuo k Ašotu:

— Pa, što da napravimo? Vidiš, što rade?

Ašot nije ništa odgovorio. Čekao je. Grupa mladih, očito baletani, progurala se i okupirala Sašku, zasula ga pitanjima. Opet su se ispružile ruke s olovkama, penkalama.

— Što da napravimo? — ponovio je Saška odmičući rukom čupavog mladića. — Sada imam to isto, nešto kao prijem. U vašem *Maximu*. Bit će Lifard, glavom Serge Lifard, razumiješ? Izgleda da je on i organizator ... Što da se radi? Imaš li ti telefon?

— Nemam.

— Zapiši onda moj — ispružio je ruku u prostor i u njoj se istog trena našao program i naliv-pero. Zapisao je broj.

— To je hotel *Mont Allambaire*, u samom središtu. To je portir, ovo broj sobe, 245.

— Razumijem. Kada da nazovem?

Saška se počešao po zatiljku.

— Kada, kada ... Ujutro ... Ne, ujutro neće ići. Daj poslije podne, kako vi kažete après-midi ... Ne, ni to neće ići ... Daj ipak ujutro! U osam ujutro. Čak u pola osam. Može?

— Može.

— Znači, dogovorili smo se. Sutra u pola osam ... Bože, koliko treba ...

Spretni fotograf s tri aparata oko vrata koji se uzaludno pokušavao probiti do Saške ipak ga je osvojio.

— Da ... Kako je Romka? — iznenada se dosjetio Saška. — Što znaš o njemu? Je li živ, zdrav?

— Živ je, zdrav ...

— Dobro. Do sutra. Dakle, u pola osam.

— Znaš što — Ašot se teško probio do Saške. — De zapiši moju adresu. Za svaki slučaj.

Saška je mahnuo rukama.

— Što će mi? Svejedno ću je izgubiti, znaš već. Čekam poziv i gotovo ...

Opet su navalili na njega.

Ašot je pošao kući. Vraćao se s nekim čudnim osjećajem. Radosti, smetenosti. Svratio je u kafić, drmnuo dupli konjak... Da, nimalo se nije izmijenio. Samo malko u očima... Uostalom, kakve bi još oči mogle biti... Koliko je to već prošlo? Godina? Ne, više. Već godina i pol. Otputovali smo u listopadu... Godina i sedam mjeseci. Vrijeme leti. Ašot je prošao svoju postaju, morao se vraćati.

Idućeg dana točno u sedam i trideset podigao je slušalicu automata. Duga zvonjava, nitko se ne javlja. U osam ista stvar. U devet, deset, jedanaest, dvanaest. Mûk.

U vrijeme prekida za ručak otišao je u taj isti *Mont Allambaire*. U metrou je pregledao novine. U *Quotidienu, Libérationu* nevelike, ali vrlo pohvalne notice, u *Figarou* čak poveći člančić, gdje su se u zgodnom kontekstu prisjećali Djagileva, ruskih sezona u Parizu.

Saške nije bilo u hotelu. Ašot je ostavio poruku, zamolio je da Saška nazove Henriette na posao.

Ona se vratila oko šest, nitko joj nije telefonirao.

Kasno navečer, nakon ponovno neuspješnih poziva, Ašot se još jednom uputio u hotel. Ljubazni portir mu reče da je monsieur Kunicin malo prije, pola sata, ne više, otišao na kolodvor. Vlak u 23 i 30 s Gare de Austerlitz za Avignon...

— Nije mi ostavio poruku? — upitao je Ašot. — Pogledajte, molim vas.

Portir je pogledao u pretinac pored čavlića s ključem.

— Ne, nema ničega, monsieur. Prazno.

— No, treba i njega razumjeti — govorila je te večeri Henriette, koja je voljela »mir-prijateljstvo«. — Uspjeh, ne zna gdje mu je glava, izgubio se, prijemi, Lifard, samo dan u Parizu, natežu ga sa svih strana...

— Naravno, naravno — odobravao je Ašot, jako je želio odobriti. — Ali ipak...

Mama, zamotana u maramu, još uvijek ju je tresla groznica, također je branila Sašku.

— Pa to je Saška, naš Saška, znaš ga već. Vatren, impulzivan, strastven. Sam govoriš, kakve su mu bile oči kada te je ugledao.

— Oči, da oči, ali...

— Što »ali«?

— Ma sve to nekako nije to... Nije u redu.

— Ne-ne, Ašote, ne osuđuj ga. Na povratku iz Avignona on će svakako...

— Pa ta jurnjava, rastrganost... Kako to uopće... Da je barem uzeo adresu.

— A zašto je ti nisi sada ostavio kod portira? Otiđi sutra, odnesi, on će, vjerojatno, odsjesti u istom hotelu.

Vraćajući se s posla, sutradan, odnio je teška srca. Portir ga je umirio, rekao je, da je soba rezervirana.

Ne, Saška je Saška, zanio se, izgubio glavu, trgnuo se kad je već bio u vlaku, počeo sebi predbacivati... Svratit će, ne može da ne potraži. No, vidiš kako ne može! A unutra ga je grizlo, greblo, na poslu je bio rastresen, odgovarao je kako ne treba.

— Pa smiri se već jednom — majka je vidjela kako pati njen, ah, tako osjetljivi Ašotić. — Ja razumijem, sve razumijem, ali i ti trebaš shvatiti. Ti bi želio, naravno, da on...

— Da, želio bih... — prekidao je Ašot. — Dobro. Dosta. Vidjet ćemo.

»Ne, ne mogu, imam susret s prijateljem... I gotovo. Susret s prijateljem kojega nisam vidio Bog zna koliko... Je li jasno?« — evo što bi rekao Ašot na njegovu mjestu. Ali Saška nije rekao, otišao je u Avignon.

Prošlo je tjedan dana. Festival je završio. U novinama su o njemu mnogo pisali. Pisali su i o Saški. Hvalili ga na sva usta. Ašot je čekao.

Članci su prestali izlaziti. Ašot je nastavio čekati.

— Pa ti sam svrati — ponavljala je i ponavljala mama. — Zašto otezati. Svrati u hotel i gotovo.

— I daj ga, napokon, pozovi na red — podsmjehivala se Henriette. — Pa spremao si se.

I on je svratio. Rekli su mu da je bio odsjeo, proveo tri dana i krajem prošlog tjedna odletio za NewYork.

6

Tekla je treća godina pariškog života. Ašot i majka dobili su državljanstvo. Prema francuskim zakonima za to bi ovdje trebalo proživjeti pet godina, ali pomogle su neke Henriettine veze. Ašot, koji je u prvo vrijeme donekle idealizirao zapadna uređenja, susrevši se s francuskom birokracijom bijaše začuđen njenom sličnošću s domaćom, sovjetskom. Tvrdio je čak, da je ona još zamršenija i teže objašnjiva.

— Sovjetske su ankete jasne. Jesi li bio u Bijeloj armiji, jesi li bio u redovima neke partije, imaš li rođake u inozemstvu, dopisuješ li se, jesi li bio osuđivan, zbog čega, koliko si odsjedio, kako stojiš

s petom točkom? U svemu postoji željezna logika. Ako si bio u Bijeloj gardi, u nekoj partiji, ako se dopisuješ, ako si sjedio i ako na pitanje pete rubrike, kao u onoj anegdoti, odgovaraš »da« — znači, loš si, ne odgovaraš, tornjaj se. A kod Francuza? Iz određenih razloga oni obvezatno trebaju znati, gdje su se i kada rodili i umrli roditelji vaše prve žene? Što će im to? A vrag će ga znati. I kako ćeš dokazati? Pa ne postoje nikakvi papiri. Dovedite svjedoke. Kakve, odakle? Pametni su Francuzi sugerirali — to nije važno, formalnost, poželjno bi samo bilo da odgovaraju po godinama. I tako tražiš i, napokon, nađeš tri starca i starice, a oni, uzbuđeno i uplašeno lažu bezobzirno da su, tobože, znali toga i toga, a oni su se rodili i umrli tada i tada. I te je prijevare, izgleda, dosta. I tako na svakom koraku. Nikakve logike. A kod nas — željezo.

(Nastavit će se)

Viktor Platonovič Njekrasov

Preveo Igor Živković

IN MEMORIAM

JURE KAŠTELAN

Teška je i bolna dužnost koju sam prihvatio: da kažem nekoliko riječi u ovom tužnom času. Teška zbog toga što mi je govoriti o značajnu pjesniku, bolna jer je riječ o čovjeku s kojim sam bio na poseban način povezan. I kako govoriti o poeziji, o djelu, o zaslugama, a ne misliti neprestano na čovjeka s kojim sam se družio preko četrdeset godina, susretao ga na fakultetu gdje smo radili zajedno, na ulicama Zagreba, u kavanama; s kojim sam vodio duge razgovore o svemu i svačemu i kojega sam uvijek osjećao kao svoga, kao najbližega. Zato mi se čini kao da njegovim odlaskom zaista odlazi i dio mene. Jer bili smo zemljaci, iz istoga kraja, istog podneblja, prošli smo sličan životni put, slične životne nevolje i borbe i nastojanja i uvijek smo znali porazgovoriti prisno i ljudski, kao ljudi koji nose u sebi bliska sjećanja i osjećanja. A vezala nas je vjerojatno i neka daleka krvna veza, jer je moja mati bila iz starog poljičkog plemena Kaštelana, koji su se u 18. stoljeću zvali Kaštelanići. I zato se teško pomiriti sa spoznajom da takva čovjeka, takva prijatelja više nema, da ga više neću sresti na Cvjetnom trgu, da nećemo popiti kavu zajedno ni porazgovoriti. Teško je to shvatiti i prihvatiti. Onako tih i smiren, a stamen i čvrst, uvijek mi se činilo da je neuništiv, da će u svojoj smirenosti i blagosti dugo poživjeti, ali, kao što znamo, za neumoljivu smrt nema zakonitosti ni predvidljivosti. Ona ne uzima svoje žrtve ni po kakvu redu nego radi po nekoj svojoj hirovitoj i pakosnoj volji koju nikad nećemo dokučiti. Zbog svega toga, neka mi se ne zamjeri na ovoj mojoj slabosti i neka se uzme u obzir da je iskrena slabost katkada ljudskija od stroge i hladne snage.

A pjesnik Kaštelan nije bio samo moj prijatelj. Imao je on velik krug znanaca s kojima se družio i svi su ga voljeli i poštovali, jer su znali da pred sobom imaju izuzetna čovjeka, čovjeka razborita, plemenita, osjetljiva i jednostavna, koji je daleko od svake nadmenosti, od svake zle misli, čovjeka koji nije težio ni za lašću ni za vlašću, nego je povučeno i nenametljivo, u tišini, stvarao svoje djelo, prirodno i ljudsko i neposredno djelo, kao što je i sam bio. I upravo je zato to djelo tako široko prihvaćeno, voljeno i čitano.

Jure Kaštelan, pjesnik, dramatičar, prevodilac, prozaist, esejist, književni teoretičar, sveučilišni profesor, redovni član Jugoslavenske akademije, partizan, rođen je u Zakučcu kod Omiša 19. prosinca 1919. u obitelji poljičkih didića — plemenitih koljenovića. A to što potječe s područja nekadašnje male i siromašne ali slavne i slobodne Poljičke kneževine nije beznačajno, jer onoga drevnog i čestitog poljičkog slobodarstva, prkosa i ponosa ima i u njegovu djelu. To djelo rađalo se i granalo, polako i uporno, u toku posljednjih pet desetljeća, od zabranjene zbirke Crveni konj (1940) pa preko ostalih knjiga pjesama: Pijetao na krovu (1950), Biti ili ne (1955), Malo kamena i puno snova (1957), Divlje oko (1978), a tu je i drama Pijesak i pjena (1958), knjiga proze Čudo i smrt (1961), te mnogi eseji, članci, studije o Matoševoj poeziji, o A. B. Šimiću, o Goranu i mnogim drugim piscima.

Malo je pjesnika u kojih je svijest o svom podrijetlu toliko jasna i tako bitna kao u Jure Kaštelana. Njegova stvaralačka znatiželja vukla ga je različitim putovima i k raznim vrelima, ali je suštinom svoga bića ostao uvijek vezan za svoje podneblje, svoje tlo, svoje vrijeme, za svoje mrtve i žive, za prošlost i sadašnjost. Najbolji dio njegova pjesničkog djela nikao je na tim izvorima i čini mi se da upravo tu treba tražiti bitnu vrijednost pjesnika Kaštelana, jer tu je njegova samosvojnost i nepatvorenost.

Kad je Kaštelan krenuo u život iz svoga siromašnog dalmatinskog zavičaja i kad se dao putem poezije, znao je da je za sobom ostavio jedan svijet vjekovnih nevolja i da će ga taj svijet pratiti cijela života. Slike djetinjstva su presudne za čovjeka, a što je ovaj pjesnik u svom djetinjstvu mogao vidjeti osim vječne borbe s kamenom i neimaštinom? Što je mogao čuti osim govora o suši, o bolestima i nedaćama? I onda u dugim zimskim večerima, priče o vukodlacima i skrivenom blagu, kao san siromaha o bogatstvu do kojeg nikada neće doći. Ili pričanja o davnim vremenima, o najezdama Turaka, Mlečana, Napoleonovih vojnika, o požarima, pokoljima i bježanijama. I taj kompleks vječnog siromaštva i nepravdi

javljat će se stalno u stihovima ovog pjesnika, bilo podsvjesno, u pojedinim slikama i riječima, bilo jasno i otvoreno:

»Za mnom poplave i krčevine, bolesti, nevolje i brodolomi . . .«

Od samog početka svog književnog rada, tamo od prvih poslijeratnih godina, a navlastito od zbirke P i j e t a o n a k r o v u (1950), Kaštelan kao pjesnik doživio je jednodušna priznanja kritike i, što je još važnije, stekao je široku popularnost u javnosti. Njegove pjesme su se čitale i recitirale na sve strane, jer su na svojevrstan i upečatljiv način kazivale ono što su mnogi ljudi osjećali. A taj uspjeh nije potjecao odatle što bi Kaštelan na lagan i površan način ugađao čitaocima. Naprotiv, za njega rekoše da je učeni pjesnik, rafiniran u jeziku i doživljavanju svijeta, ali njegova učenost i stručnost nikad nisu u njemu zagušile onaj iskonski dar čuđenja pred tvrdim činjenicama života i pred neuhvatljivim izazovima ljudskog sna o nedostižnom. Njemu je učenost samo pomogla da bolje sagleda svijet iz kojeg je potekao i vrijeme u kojem je živio, da u svemu tome nađe što ljudskiji smisao i da svemu dade što čistije i suptilnije osvjetljenje u pjesničkoj riječi. Kao da se držao onog savjeta starog Cervantesa: »Nastoj da tvoje djelo priprostomu ne bude na dosadu, razborit čovjek neka se divi invenciji, ozbiljan neka ga ne odvrgne, a uman neka ga svagda hvali«. A to je ono najuzvišenije što jedan pisac može postići: biti velik a jednostavan, uman a razumljiv, rafiniran a blizak vrsnu stručnjaku i manje obrazovanu čitaocu.

Kaštelan je tragao za znanjem i usavršavanjem pjesničkog zanata, učio je kod velikih evropskih majstora pjesničke riječi, ali ne zato da bi se otuđio od sama sebe nego da bi bio još više svoj i da bi vlastitu baštinu usavršio i obogatio. Odatle u njegovu djelu odjeci naše pučke pjesme, sa slikama patrijarhalnog i bukoličkog života, iz kojih izbijaju snovi i tlapnje priprosta svijeta, sve to protkano i oplemenjeno tonovima modernih pjesničkih strujanja. Kuda god da se kretao, Kaštelan je svojim duhom i svojim srcem uvijek ostajao na ovom našem i sretnom i nesretnom prostoru, preko kojeg su vjekovima prolazile vojske, ostavljajući za sobom ruševine i smrt. Ali taj prostor, uza sve nevolje, imao je i svoja polja i gore i more, svoje ljepote i svoju povijesnu i kulturnu baštinu, svoje podneblje i svoju nesalomljivu snagu. I sve ćemo to naći u Kaštelanovu pjesničkom i proznom djelu, našu prošlost i sadašnjost, težinu minula vremena i san o budućim danima.

Kao mlad čovjek proživio je teške dane rata, partizanske borbe i poslijeratne obnove i o tomu je napisao stihove kao malo tko u nas, i to zato što je o svemu znao govoriti iznutra, iz svog sna i

svojih osjećanja: svemu je znao udahnuti onu pravu i žarku ljudsku mjeru koja stvarima daje izvanvremeni i trajni smisao. Njegova glasovita poema T i f u s a r i nastala je na temelju stvarna prizora, ali taj prizor se u njegovu viđenju, kroz raznovrsnu glazbu stihova i suptilnu igru pjesničkih slika, preobrazio u istinsku simfoniju ljudske patnje i čežnje za slobodom. On je tako i druge svoje ratne doživljaje znao uzdići do pravih simbola kao što je ona izuzetna kratka pjesma J e z e r o n a Z e l e n g o r i, data kao čista slutnja, sva od bjeline i nedogleda.

Kako u ranim pjesmama, u kojima prevladava osjećaj straha i smrti i čežnje za slobodom, tako i u kasnijim knjigama, Kaštelan se uvijek znao odrediti i etički i estetski, a to zato što je bio svjestan da pjesnička riječ nije samo estetski fenomen nego da ona mora govoriti iz vremena i života. Njegovo etičko određenje bilo je, kao što sam reče, t v r đ a v a s j e d i n o m z a s t a v o m s r c a. A na samom početku svog rada je odredio i svoj stav: N a g l a v i š l j e m — j a n e k o l j e m. I dok je bio nošen morem nevremena, nosio je uvijek i svuda u sebi istinu srca i more ljubavi. Zato je i revoluciju doživljavao i pjevao prije svega srcem. Umjesto hladnih programa i bučnih riječi, svemu je davao toplinu svoje zabrinutosti i svog nespokoja. I uvijek je želio da sve bude jednostavno (kao more i kao ljubav), da sve bude očovječeno i prisno (da bi čelik i beton imali oblik srca), da svatko živi svojim vlastitim životom čovjeka — i da nitko nikome to pravo ne uzima: T e b i ž e l i m o n o š t o n a j v i š e ž e l i š t i, t i i t i. Njegovi promišljaji često su kapriciozni i nedorečeni, jer on ne može bez neke čudne igre, bez varke, zagonetnosti i sumnje. Osjećao je stvari oko sebe, ali je i mislio o njima i koliko ga je uzdizala mašta i nosio san, toliko ga je i misao vodila, a misaonost je bitan sastavni dio svake istinske poezije. To je naročito vidljivo u posljednjoj zbirci D i v l j e o k o, koja je puna zrelih spoznaja o tvrdim zakonima ljudskog življenja i o zagonetnim putovima poezije.

Može nam se učiniti da pjesnik u toj zbirci nije toliko neposredan i čist, kao što je u mnogim ranijim pjesmama znao biti. Međutim, on je i ovdje, u najboljim pjesmama, vrlo neposredan i jasan, samo je ta neposrednost više okrenuta prema unutra, gušća je i teža, svedena u kristale koji se oblikuju negdje u dubini, kao sažetak mnogih vanjskih naplavina što se slijevaju i talože negdje u središtu bića. Možda su upravo stoga gotovo sve pjesme ove zbirke vrlo kratke, zbog toga jer su u njih zbijeni samo oni konačni zaključci što dolaze kao rezultat mnogih iskustava i spoznaja. Sve je to zapravo znak zrelosti koja, kao što znamo, donosi mu-

drost, a prava mudrost nikada nije od mnogo riječi: britka je i jasna, često gorka i tvrda, katkada sumorna, jer je pritisnuta težinom duga i naporna puta.

Ima u tim pjesmama nekog stoičkog mira, ali i razorne gorčine koja teče negdje pod ovim gusto zbijenim riječima. Pa ako je to u neku ruku tragičan čin, on je, kao što kaže pjesnik, pisan životom. I u svemu tome je istinski život čovjeka, život koji ima svoje uspone i padove, bujni procvat i nužno rasipanje. Ali i u spoznaji o tom rasapu pjesnik zna da se bez izgaranja ne može svijetliti i da je jednako svijetliti i umirati. A to je velika utjeha za čovjeka stvaraoca koji je svjestan svog mraka i svoje dosegnute svjetlosti. Sve su to teške spoznaje pa ih je pjesnik i izrazio u teškim, čvrstim stihovima i takvu zbijenost i težinu jedva da smo ranije vidjeli u njega. Tako se u jedinstvenoj snazi i iskazalo iskustvo života i iskustvo pjesme.

Kaštelan je uvijek stvarao u raspetosti između fizičkog i metafizičkog svijeta, u sudaru ljudske zbilje i snoviđenja, na međi između poznatog i nepoznatog, vidljivog i tajnovitog i, kao potpun čovjek i stvaralac, nikad nije mogao biti posve na jednoj i na drugoj strani ta dva pola. I kad je pjevao zbilju, osjećao ju je u svevremenosti i nadstvarnosti, u vječnoj ljudskoj upitanosti o bitnom i konačnom: »O tajna kružnice vječnih rađanja, granato drvo svjetlosti«.

Kroz cijelo svoje pjesničko djelo ovaj pjesnik je bio uporan tragač za poetskim jezikom, ako ne posve radikalan, a ono vrlo smislen i svrhovit. Imao je velik osjećaj za riječ i znao ju je crpsti iz raznih izvora, iz domaće tradicije, iz folklora, iz modernih pjesničkih tokova. Tako je izgradio svojevrsnu izražajnu riznicu, prikladnu za svoja misaona poniranja i maštovita viđenja a značajnu za razvoj naše novije poezije. On kao da je vjerovao u magijske osobine riječi, u čaroliju njena zvuka koji proširuje i preobražava njen smisao. On se rado vraća onim ponavljanjima kojima je narod već odavno, u pjesmama i gatalicama, postizao opojnost i sugestivnost. Zato je u stvaranju ovog pjesnika uočljiva sklonost prema zvukovnim elementima i glazbi, koju često postiže upravo ponavljanjima riječi i stihova.

Ne mogu da ne spomenem, i to s posebnim naglaskom, njegove posljednje objavljene pjesme, u Forumu, prošle godine, dvadeset ih na broju, gotovo cijela zbirka, koju nam je podario pred svoj odlazak, kao poruku i pozdrav, da bi se još jednom oglasio kao sjajan pjesnik, uvijek snažan i svoj, a uvijek nov i vitalan. I ta nam zbirka dolazi kao konačna potvrda jednoga izuzetnog pjesničkog djela koje nam je pjesnik ostavio u trajnu baštinu, na diku

ovog našeg drevnog hrvatskog jezika što su ga upravo pjesnici čuvali kroz burna stoljeća i po kojemu smo to što jesmo.

Pjevajući, Kaštelan je prije svega težio za prirodnošću, nastojeći da bude kao sunce i kao zemlja, i da odredi svoje mjesto između mraka i svjetlosti. Upravo zato njegovo djelo ima izuzetnu vrijednost i posebno mjesto u našoj novijoj poeziji. Unatoč svim svojim pjesničkim traganjima, on je uvijek ostao bitno naša vrijednost, do srži vezan uz naše tlo i naše vrijeme. To je preobražen, obnovljen glas našeg pjevanja, naše patnje, našeg kamena i našeg sna. I to treba s posebnim zadovoljstvom istaći, kao što ne treba zaboraviti ni to da je ovaj pjesnik uvijek bio duboko moralan i čestiti čovjek koji se nije nigdje gurao niti je svojim djelovanjem stajao bilo komu na putu. Zato bismo i za njega mogli reći: primjeran čovjek i primjerno djelo. Zbog svega toga, Jure Kaštelan je bio i ostao posebno voljen i čitan, jer on je značio ne samo istinski glas naših dana nego isto tako istinski i visok glas naše novije poezije.

Kad umire veliki pjesnik, ta smrt ima posebno težak odjek. Tako se i Ovidije naivno čudio nad mrtvim Tibulom i pitao se: Kako je moguće da smrt odnosi čak i takva bića koja imaju nešto božansko u sebi? Ali se onda tješio da bar stihovi izmiču pohlepnoj lomači i da djelo pjesnika traje i živi i nakon pjesnikove smrti. Neka to i nama u ovom času bude velika utjeha, jer djelo će pjesnika Kaštelana zaista živjeti kao trajna duhovna vrijednost ovog naroda, koji danas tuguje nad njegovom smrću.

Nikola Milićević

SELEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA

Knjige hrvatskih pisaca 1989.

Vlado Andrilović: *Veliki hrast.* Biblioteka Dukat, IV. kolo, knjiga IV. Urednik edicije Katica Čorkalo. Urednik knjige Vladimir Reinhofer. Privlaka 1989, 345 str.

Ivan Aralica: *Tajna sarmatskog orla.* Biblioteka Hit. Urednik Zlatko Crnković. Znanje, Zagreb 1989, 472 str.

Zvonimir Bartolić: *Sjevernohrvatske teme.* Krležina genealogija i druge rasprave. Biblioteka posebnih izdanja, knj. 4. Urednik Ljiljana Križan. Tiskarsko-izdavački zavod Zrinski, Čakovec 1989, 352 str.

Mario Bazina: *Kraljevi, Kanovi, Sovjeti.* Biblioteka Prizma. Urednik Alojz Majetić. Mladost, Zagreb 1989, 275 str.

Julije Benešić: *Rječnik hrvatskoga književnog jezika od Preporoda do Ivana Gorana Kovačića.* Svezak 10. Pocrveniti-prehrana. Za tisak priredili Josip Hamm, Milan Moguš, Josip Vončina. Urednik Marijan Matković, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti / Globus, Zagreb 1989, str. 2085—2320.

Neda Miranda Blažević: *Janus.* Biblioteka Jugoslavenski pisci. Glavni urednik Milan Mirić, urednik Jozo Laušić. Naprijed, Zagreb 1989, 58 str.

Antonija Bogner-Šaban: *Marko Fotez, život i djelo.* Mala teorijska biblioteka, knj. 38. Urednik Radovan Bakin. Izdavački centar Revija, Osijek 1989, 178 str.

Mirko Božić: *Kurlani.* Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 284 str.

Mirko Božić: *Neisplakani.* Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 448 str.

Mirko Božić: *Tijela i duhovi.* Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 356 str.

Miroslav Brandt: *Izvori zla.* Biblioteka Historiae. Urednici Bože Čović, Albert Goldstein. »August Cesarec«, Zagreb 1989, 534 str.

Josip Brkić: *Poznati fragmenti.* Biblioteka Prizma. Urednik Alojz Majetić. Mladost, Zagreb 1989, 209 str.

Ivana Brlić-Mažuranić: *Jaša Dalmatin, potkralj Gudžerata.* Biblioteka Vjeverica. Urednik Vera Barić. Mladost, Zagreb 1989, 204 str.

Ivana Brlić-Mažuranić: *Priče iz davnine.* Biblioteka Mladi dani. Urednik Ljiljana Cikota. Svjetlost, Sarajevo 1989, 127 str.

DANI HVARSKOG KAZALIŠTA. Marko Marulić. (Zbornik radova.) Splitski književni krug, Split 1989, 394 str.

Dubravko Detoni: *Prekrasno čudovište vremena.* Biblioteka Prizma. Urednik Alojz Majetić. Mladost, Zagreb 1989, 140 str.

Branimir Bonat: *Razgolićenje književne zbilje.* Biblioteka Jugoslavenski pisci. Glavni urednik Milan Mirić, urednik Jozo Laušić. Naprijed, Zagreb 1989, 336 str.

Adolf Dragićević: *Suton socijalizma.* Biboiteka Suvremene teme. Urednici Bože Čović, Albert Goldstein. »August Cesarec«, Zagreb 1989, 568 str.

Nedjeljko Fabrio: *Berenikina kosa.* Biblioteka Hit. Urednik Zlatko Crnković. Znanje, Zagreb 1989, 373 str.

Dunja Fališevac: *Stari pisci hrvatski i njihove poetike.* Biblioteka L Zavoda za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Urednik Viktor Žmegač. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1989, 378 str.

Mate Ganza: *Gutač vatre.* Biblioteka Jugoslavenski pisci. Glavni urednik Milan Mirić, urednik Jozo Laušić. Naprijed, Zagreb 1989, 104 str.

Anto Gardaš: *Duh u močvari.* Biblioteka Vjeverica. Urednik Vera Barić. Mladost, Zagreb 1989, 188 str.

Miro Gavran: *Mali neobični ljudi.* Biblioteka 12/20. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 164 str.

Zvonimir Golob: *Stope.* Biblioteka Arion. Urednik Vlatko Pavletić. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 296 str.

Vlado Gotovac: *Moj slučaj.* Urednici Slavko Goldstein, Božo Kovačević. Cankarjeva založba, Ljubljana—Zagreb 1989, 208 str.

Hrvoje Hitrec: *Zbogom smogovci.* Biblioteka Posebna izdanja, urednici Bože Čović, Albert Goldstein. »August Cesarec«, Zagreb 1989, 214 str.

Josip Horvat: *Politička povijest Hrvatske,* knj. I i II. Biblioteka Historiae. Urednici Bože Čović, Albert Goldstein. »August Cesarec«, Zagreb 1989, 814 str.

Josip Horvat: *Preživjeti u Zagrebu.* Dnevnik 1943—1945. Biblioteka Monografije-Biografije-Dokumenti. Urednici Vera Čičin-Šain, Nikica Petrak, Ivo Frangeš, Branimir Donat. Sveučilišna naklada Liber / / Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti / Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 297 str.

Jože Horvat: *Ciguli miguli.* Biblioteka Posebna izdanja. Urednik Alojz Majetić. Mladost, Zagreb 1989, 224 str.

Dubravko Horvatić: *Olovna dolina.* Biblioteka Itd. Urednik Zlatko Crnković. Znanje, Zagreb 1989, 118 str.

HRVATSKO-TALIJANSKI KNJIŽEVNI ODNOSI. Zbornik I. Zavod za znanost o književnosti, Zagreb 1989, 317 str.

Mirko Hunjadi: *Baranja — putopis.* Biblioteka Revija, sv. 73. Urednik Josip Cvenić. Izdavački centar Revija, Osijek 1989, 223 str.

Josip Ivanković: *Klinci mandolinci.* Biblioteka Vjeverica. Urednik Vera Barić. Mladost, Zagreb 1989, 100 str.

Nada Iveljić: *Bijela kopriva.* Biblioteka Prizma. Urednik Alojz Majetić. Mladost, Zagreb 1989, 131 str.

Nada Iveljić: *Riđokosa primadona.* Biblioteka Vjeverica. Urednik Vera Barić. Mladost, Zagreb 1989, 112 str.

Dubravko Jelčić: *Riječ po riječ.* Biblioteka 12/20. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 128 str.

Zlatan Jukić: *Glavar doma mrtvih.* Biblioteka Prizma. Urednik Alojz Majetić. Mladost, Zagreb 1989, 203 str.

Neven Jurica: *O pjesnicima.* Biblioteka Dometi, velika edicija, knj. 92. Urednik Ljubomir Stefanović. Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1989, 180 str.

Drago Kekanović: *Panonski diptih.* Biblioteka Literae. Urednici Bože Čović, Albert Goldstein. »August Cesarec«, Zagreb 1989, 198 str.

Josip Kekez: *Prva hrvatska rečenica.* Biblioteka Studije i monografije. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 472 str.

Ivo Klarić: *Krajnje vrime.* Urednik Želimir Stublije. Školske novine, Zagreb 1989, 191 str.

Kazimir Klarić: *Gaće na štap.* Biblioteka Prizma. Urednik Alojz Majetić. Mladost, Zagreb 1989, 107 str.

Miloš Kordić: *Rezači drame i kruha.* Biblioteka Jugoslavenski pisci. Glavni urednik Milan Mirić, urednik Jozo Laušić. Naprijed, Zagreb 1989, 62 str.

Božo Kovačević: *Psihoanaliza i ljevica.* Biblioteka Suvremene teme. Urednici Bože Čović, Albert Goldstein. »August Cesarec«, Zagreb 1989, 180 str.

Bogdan Krizman: *Hrvatska u prvom svjetskom ratu.* Hrvatsko-srpski politički odnosi. Plava biblioteka. Urednik Dragovan Šepić. Globus, Zagreb 1989, 418 str.

Ivan Krtalić: *Sukob s desnicom.* Biblioteka Posebna izdanja. Urednik Alojz Majetić. Mladost / Komunist, Zagreb 1989, 410 str.

Mladen Kušec: *Slijedi me.* Biblioteka Hit junior. Urednik Ivan Kušan. Znanje, Zagreb 1989, 97 str.

Mladen Kušec: *Donatela.* Biblioteka Vjeverica. Urednik Vera Barić. Mladost, Zagreb 1989, 108 str.

Josip Laća: *Gospodar od ključa.* Biblioteka Hit junior. Urednik Ivan Kušan. Znanje, Zagreb 1989, 154 str.

Stanko Lasić: *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži.* Biblioteka Posebna izdanja. Urednici Mladen Kuzmanović, Jadranka Petričević. Globus, Zagreb, 1989.

Knjiga prva: *Kritička literatura o Miroslavu Krleži od 1914. do 1941.* 375 str.

Knjiga druga: *O moralnoj strukturi i totalitarnoj svijesti.* 207 str.

Knjiga treća: *Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska (10. 4. 1941—8. 5. 1945).* 295 str.

Jozo Laušić: *Klačina.* Drugo izdanje. Biblioteka Jugoslavenski pisci, Glavni urednik Milan Mirić, uredila Adela Pavičić. Naprijed, Zagreb 1989, 438 str.

Slaven Letica: *Intelektualac i kriza.* Biblioteka Suvremene teme. Urednici Bože Čović, Albert Goldstein. »August Cesarec«, Zagreb 1989, 290 str.

Đorđe Ličina: *Na zlatnom tragu.* Biblioteka Vjeverica. Urednik Vera Barić. Mladost, Zagreb 1989, 124 str.

Mato Lovrak: *Vlak u snijegu.* Biblioteka Mladi dani. Urednik Ljiljana Cikota. Svjetlost, Sarajevo 1989, 105 str.

Miroslav S. Mađer: *Neput.* Biblioteka Dukat, IV. kolo, knj. 5. Urednik biblioteke Katica Čorkalo. Urednik knjige: Mirko Hunjadi. Kulturno-informativni centar Privlačica, Privlaka 1989, 142 str.

Zvonimir Majdak: *Lugarnica.* Biblioteka Alfa i omega, knj. 3. Urednik Zlatko Crnković. Mladost, Zagreb 1989, 123 str.

Zvonimir Majdak: *Kužiš, stari moj. Stari dečki.* Urednik Vera Barić. 8. izdanje u ovoj biblioteci. Mladost, Zagreb 1989, 289 str.

Branko Maleš: *Crveni zec.* Biblioteka Prizma. Urednik Alojz Majetić. Mladost, Zagreb 1989, 183 str.

Branko Maleš: *Tekst.* Reprint. GKSSOH / Studentski list, Zagreb 1989, 73 str.

Igor Mandić: *Ekstaze i mamurluci.* Posebna izdanja. Urednici Bože Čović, Albert Goldstein. »August Cesarec«, Zagreb 1989, 180 str.

Anđelka Martić: *Zarobljenik šumske kuće.* Biblioteka Vjeverica. Urednik Vera Barić. Mladost, Zagreb 1989, 136 str.

Anđelka Martić: *Kurir Dragan i njegovo konjče.* Biblioteka Mladi dani. Urednik Ljiljana Cikota. Svjetlost, Sarajevo 1989, 50 str.

Marko Marulić: *De humilitate gloria Christi. O poniznosti i slavi Kristovoj.* Preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić. Sabrana djela Marka Marulića. Splitski književni krug, Split 1989, 721 str.

Marko Marulić: *Od naslidovanja Isuskrstova i od pogorjenja tašćin segasvitnjih.* Prijevod djela De imitatione Christi. Priredio, popratio bilješkama i sastavio rječnik Milan Moguš. Sabrana djela Marka Marulića. Splitski književni krug, Split 1989, 369 str. S dodatkom: Thome a Kempis: De imitatione Christi, 222 str.

Milivoj Matošec: *Strah u ulici lipa.* Biblioteka Mladi dani. Urednik Ljiljana Cikota. Svjetlost, Sarajevo 1989, 213 str.

Magdalena Medarić: *Od Mašenjke do Lolite.* Biblioteka Kritika — kultura — komunikacija. Urednici Bože Čović, Albert Goldstein. »August Cesarec«, Zagreb 1989, 260 str.

Slavko Mihalić: *Black Apples. Selected Poems, 1954—1987.* Dvojezično: hrvatski i engleski. Na engleski preveo Bernard Johnson. Exile Editions, Toronto 1989, 122 str.

Nedjeljko Mihanović: *Mjera i vrijednost.* Biblioteka Studije i monografije. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1989, 268 str.

Zvonimir Milčec: *Galantni Zagreb*. Biblioteka Posebna izdanja. Mladost, Zagreb 1989, 318 str.

Nikola Miličević: *Od davnih do nedavnih*. Biblioteka Jugoslavenski pisci. Glavni urednik Milan Mirić, urednik Jozo Laušić. Naprijed, Zagreb 1989, 260 str.

STO HRVATSKIH SONETA. Priredio Nikola Milićević. Biblioteka Posebno izdanje. Urednik Jozo Laušić. Naprijed, Zagreb, 1989, 256 str.

Damir Miloš: *Nepoznata priča*, Biblioteka Vjeverica. Urednik Vera Barić. Mladost, Zagreb 1989, 116 str.

Zvonimir Mrkonjić: *Pisma u bijelo*. Biblioteka 12/20. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 92 str.

Ivan Mužić: *Masonstvo Hrvata*. Biblioteka Povjesnice. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 564 str.

Ivan Mužić: *Podrijetlo Hrvata*. Biblioteka Povjesnice. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 274 str.

Dražen Neimarević: *Umjetnici tamnog sjaja*. Urednici Marijan Sinković, Zdenko Jelčić. Zadružna štampa, Zagreb 1989, 176 str.

Vesna Parun: *Ukleti dažd*. Biblioteka Izabrana djela, Vesna Parun, sv. IV. Izabrao i uredio Vlatko Pavletić. Mladost, Zagreb 1989, 190 str.

Vesna Parun: *Dramska djela*. Biblioteka Izabrana djela, Vesna Parun, sv. V. Izabrala i uredila Karmen Milačić. Mladost, Zagreb 1989, 293 str.

Pavao Pavličić: *Sretan kraj*. Biblioteka Hit. Urednik Zlatko Crnković. Znanje, Zagreb 1989, 230 str.

Pavao Pavličić: *Inventura*. Biblioteka Itd. Urednik Zlatko Crnković. Znanje, Zagreb 1989, 157 str.

Gajo Peleš: *Priča i značenje*. Semantika pripovjednog teksta. Posebno izdanje. Urednik Milan Mirić. Naprijed, Zagreb 1989, 326 str.

Mirko Peti: *Ispod glasa, glasa iznad*. Biblioteka Jugoslavenski pisci. Glavni urednik Milan Mirić, urednik Jozo Laušić. Naprijed, Zagreb 1989, 120 str.

Nikica Petrak: *Izjava o namjerama*. Biblioteka Jugoslavenski pisci. Glavni urednik Milan Mirić, urednik Jozo Laušić. Naprijed, Zagreb 1989, 96 str.

Ivo Pranjković: *August Musić*. Kritički portreti hrvatskih slavista. Voditelj projekta Ivo Frangeš. Zavod za znanost o književnosti, Zagreb 1989, 120 str.

Tomislav Premerl: *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata*. Biblioteka Studije i monografije. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 352 str.

Božidar Prošenjak: *Divlji konj*. Biblioteka Vjeverica. Urednik Vera Barić. Mladost, Zagreb 1989, 164 str.

Nikola Pulić: *Sablja Vuka Mandušića*. Biblioteka Vjeverica. Urednik Vera Barić. Mladost, Zagreb 1989, 148 str.

Josip Stipan Relkovich: *Kuchnik*. U Osiku, 1796. [*Josip Stjepan Relković: Kućnik*.] Reprint izdanje. Kulturni centar Privlačica, Privlaka 1989, 462 str.

Goran Rem: *Zadovoljština u tekstu.* Biblioteka Quorum. Urednik Branko Čegec. Knjigu uredio Eduard Popović. Zagreb 1989, 251 str.

Suzana Rog [Zvonimir Majdak]: *Ševa na žuru.* Biblioteka Hit. Urednik Zlatko Crnković. Znanje, Zagreb 1989, 201 str.

Tomislav Sabljak: *Pisac u kavezu.* Biblioteka Prizma. Urednik Alojz Majetić. Mladost, Zagreb 1989, 187 str.

Milorad Stojević: *Razdrta halucinacija.* Biblioteka Dometi, velika edicija, knj. 84. Urednik Ljubomir Stefanović. Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1989, 111 str.

Bernard Stulli: *Židovi u Dubrovniku.* Biblioteka Izvanredna izdanja. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 100 str.

Vanja Sutlić: *Kako čitati Heideggera.* Biblioteka Suvremene teme. Urednici Bože Čović, Albert Goldstein. »August Cesarec«, Zagreb 1989, 332 str.

Dinko Šimunović: *Duga. Alkar.* Biblioteka Mladi dani. Urednik Ljiljana Cikota. Svjetlost, Sarajevo 1989, 174 str.

Antun Šoljan: *Hrvatski Joyce i druge igre.* Biblioteka Zora, knj. 45. Urednik Nenad Popović. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1989, 110 str.

Dragutin Tadijanović: *Sabrana djela.* Svezak I—V. Glavni urednik Milan Mirić, urednik Jozo Laušić. Naprijed, Zagreb 1988—1989.
Knjiga I: *Pjesme I.* Str. 390.
Knjiga II: *Pjesme II.* Str. 403
Knjiga III: *Knjiga o sebi i svojima.* Str. 417.
Knjiga IV: *Knjiga o hrvatskim piscima* I. Str. 399.
Knjiga V: *Knjiga o hrvatskim piscima II.* Str. 506.

Veselko Tenžera: *Sportski život.* Biblioteka 12/20. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 194 str.

Mirko Tomasović: *Marko Marulić.* Enciklopedija hrvatske književnosti. Voditelj projekta Ivo Frangeš. Zavod za znanost o književnosti, Zagreb 1989, 287 str.

Zlatko Tomičić: *Sunčeva djevica.* Biblioteka 12/20. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 100 str.

Stjepan Tomaš: *Život u provinciji.* Biblioteka 12/20. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 164 str.

Goran Tribuson: *Siva zona.* Biblioteka Alfa i omega, knj. 1. Urednik Zlatko Crnković. Mladost, Zagreb 1989, 197 str.

Franjo Tuđman: *Bespuća povijesne zbiljnosti i himbenosti.* Biblioteka Hrvatske povjesnice. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 508 str.

Dubravka Ugrešić: *Forsiranje romana reke.* Džepna knjiga. Urednici Bože Čović, Albert Goldstein, Zdravko Židovec. »August Cesarec«, Zagreb 1989, 236 str.

Milko Valent: *Totalni spol.* Biblioteka Prizma. Urednik Alojz Majetić. Mladost, Zagreb 1989, 160 str.

Saša Vereš: *Hrvatski Pariz.* Posebna izdanja. Urednik Zlatko Crnković. Znanje, Zagreb 1989, 368 str.

Grigor Vitez: *Pjesme. Sto vukova.* Biblioteka Mladi dani. Urednik Ljiljana Cikota. Svjetlost, Sarajevo 1989, 155 str.

Borben Vladović: *Boja željeznog oksida.* Biblioteka Krug, knj. 4. Urednik Mate Maras. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1989, 129 str.

Vladimir Vratović: *Hrvatski latinizam i hrvatska književnost.* Biblioteka Studije i monografije. Urednik Branimir Donat. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, 374 str.

Ivanka Vujčić Laszowski: *Prije sedam desetljeća.* Biblioteka Dukat, III. kolo, knj. 1. Urednik Katica Čorkalo. Kulturni centar Privlačica, Privlaka 1988 [1989!], 159 str.

D. J.

OBAVIJEST

KNJIŽARAMA, PRETPLATNICIMA I OSTALIMA

Ubuduće se za sve narudžbe u svezi s prodajom i pretplatom na FORUM izvolite izravno obraćati na naše tajništvo, Zagreb, Ulica braće Kavurića 1, tel. 433-859, od 10 do 14 sati.

FORUM

Naši suradnici u 1990. godini

Novela, roman: Zvonimir Balog, Dragan Božić, Stevo Drakulić, Nedjeljko Fabrio, Daniel Ivin, Stjepan Mihalić, Višnja Stahuljak, Antun Šoljan, Sunčana Škrinjarić, Anđelko Vuletić.

Poezija: Austrijski pjesnici, Lidija Bajuk, Barry Callaghan, Dalibor Cvitan, Ivan Drach, Ugo Foscolo, Maja Haderlap, František Halas, István Koncz, Trpimir Macan, Radovan Pavlovski, Roberto Sanesi, Giaccomo Scotti, William Shakespeare, Mario Suško, Stjepan Šešelj.

Dramska djela: Tomislav Bakarić, Carlo Goldoni, Luko Paljetak, Ivan Supek, Stjepan Tomaš.

Zapisi: Nikola Milićević, Boro Pavlović, Toma Podrug, Antun Šoljan.

Eseji, studije, kritike, komentari: Nikola Batušić, Stipe Botica, Ivan Brajdić, Josip Bratulić, Ivan Cesar, Frano Čale, Alojz Jembrih, Neven Jurica, Irvin Lukežić, Stanislav Marijanović, Tihomil Maštrović, Bartul Matijaca, Ante Matijašević, Krešimir Nemec, Gerhard Neweklovsky, Krešimir Pavić, Ivan Pederin, Mirjana Strčić, Petar Šegedin, Ivo Škrabalo, Drago Štambuk, Franjo Švelec, Josip Vončina, Predrag Vranicki, Ciril Zlobec.

CIJENA OVOM DVOBROJU
30 DINARA

POŠTARINA PLAĆENA